

Манастир Српској у Манастиру.

1355

Сопријачен

БИБЛИОТЕКА
МАТИЦЕ СРПСКЕ

19462

ДУХЪ

НАРОДА СРБСКОГЪ.

Одъ

Гована Хаџића,

у књижевству названог

Милоша Светића.

У КАРЛОВЦЫ.

Митрополитско-гимназијална Типографја.

1858.

ДУХЪ НАРОДА СРБСКОГЪ.

P19 Cp III 230.2

M III 97

МТН 97 РЛСр III 230. 4

ДУХЪ

НАРОДА СРБСКОГЪ.

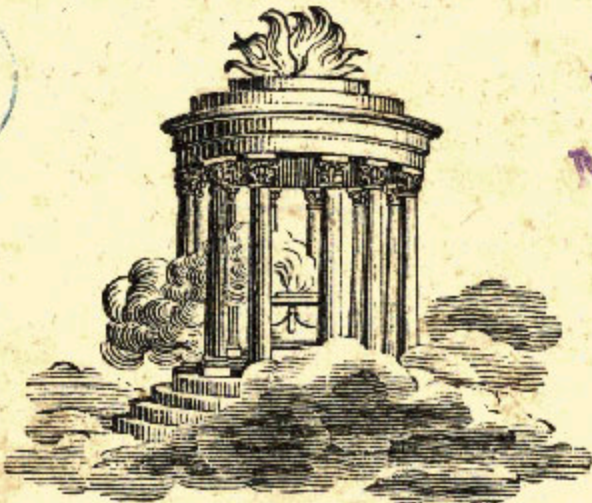
Одъ

Гована Хаџића,

у књижевству названого

Милоша Светића.

МАТИЦА
СРБСКА

БИБЛИОТЕКА
МАТИЦЕ СРПСКЕ
19462

322.

Nosce te ipsum!

У КАРЛОВЦЫ.

Митрополитско-гимназијална Типографја.

1858.

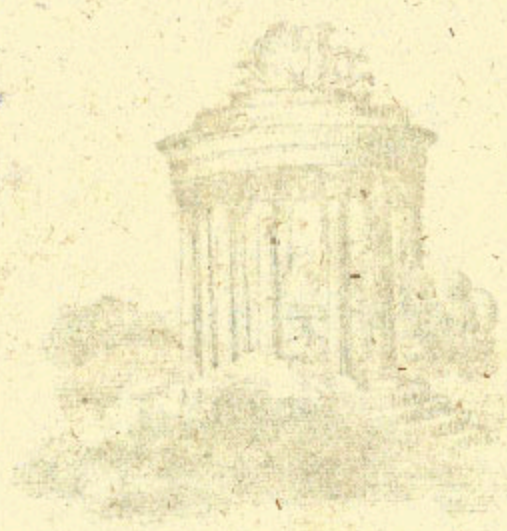
АДАМ

НАРОДЪ СЪВЪЩЕ

ЛЮДИ

Introit! Nam et hic Dii sunt.

1745

~~205.~~

С. ПЕТРОВИЧЪ

ВЪВЕДЕНИЕ

1745

САДРЖАЙ КЊИГЕ.

	Стр.
Предговоръ.	
I. Исконъ южных Славена', Србаля и Хрвата' долазакъ, и нѣихово смѣстиште	1.
II. Вѣра, языкъ, и писменость	26.
III. Животь државный	53.
IV. Строй и судьбина	95.

СТАЖИЙ КНИЖЕ

119

- I. История южных губерний, Грузии и Армении, Кавказа и Крыма
- II. Письма, статьи и очерки
- III. Мемуары современников
- IV. Словарь и словарь

ПРЕДГОВОРЪ.

Одъ прве младости мое старао самъ се преко свега другога познати нарочито родъ Србскій, коєга самъ гранчица, и коме самъ плода и ползе животомъ моимъ донети желио. Зато самъ све оно, што бы на то смѣрало, жельно тражио, примѣчавао, белѣжио и слагао. А кадъ ме судьбина или промысао Божій 1837. године у Србию позва, и онай ми тежкій задатакъ стави, да за Србскій народъ текъ проживившій устройство и законе пишемъ, онда ми се она првашня срдца мога тежня у свету дужность преобрати, да самъ са утроспомъ вольомъ све оно прибавити и схватити тежио, што къ болѣмъ познаваню народа србскогъ одъ почетка нѣговогъ живота служи, како бы сазнавши природу, характеръ, и духъ народа србскогъ тимъ болѣ и лакше задатакъ мой рѣшити могао. За мене є то врло совѣстна стварь была; а тимъ тежа, што сви труди и послови како домашнихъ тако и странныхъ писателя и наученика мене у томе задовольити немогоше. Требало є дакле нова доказа-

тельства купити, и новымъ путемъ пойди, да се къ извору истине dospѣ. Ово є мени онда за средство служило къ моіой радњи за ново устройство и законе народа Србскогъ у Србіи. Но и доцнїе кадъ она радня моя у Србіи престаде, я не престах очима пратити судьбину народа србскогъ, бацаюћи погледъ у нѣговъ прошлый животъ. Тако бы, да се кругъ дѣланя мога у томе предмету све на далѣ простираше. Но бурна времена год. 1849. у Аустрійскомъ царству упропастише скупшѣну грађу мою за то. При свемъ томъ истине духомъ схваћене осташе ми као свети остатци намышлѣнога зданія.

Свака истина открывена по себи є свѣтла, и свѣтлостю своіомъ обасява тражителя свога. Нейма задовольства надъ задовольствомъ, кое осѣћа душа човекова, кадъ по дугомъ труду и траженю на єданпутъ наиђе на полѣ, гдѣ се истина првый путъ у своіой саяности покаже. А каква радость, какво задовольство немора просвѣтити ондѣ, гдѣ засія онай духъ истине, оль коега судьбина цѣлога народа зависи. Судбина, велимъ; єрь свакій народъ на свѣту има свой особытый строй, свою особыту природу, свое силе животне умне и моралне, свой праваць и начинъ осѣћаня, мышлѣня и дѣланя; свакій заузима особыто мѣсто и време, свакога

друге и друге околности окружаваю, и други и други народи съ нѣмъ у свезу долазе. То видимо и на поединима людма, поединима племенима и породицама. Па кадъ о судбини, о срећи и несрећи овых говоримо, обычно велимо: Како ко ради, онако ће му бити; — како сѣшъ, онако ќешъ жети; — ко шта чини, све самъ себи; ко другоме яму копа, самъ у њо пада; — ко другога вара, и нѣга ће другій; — ко злыма прашта, добрыма шкоди; — ко зло чини, некъ се добру не-нада; — ко што узайми, оно ће му се вратити; — притиспуто яче, то на выше скаче; и т. д. — Све ово показує, да умъ нашъ по себи изъ искуства увиѣа свезу ону, у којој стои судбина са природомъ и характеромъ човека, и да она за овимъ иде као дѣйство за узрокомъ, одзивъ за гласомъ, или сѣнка за тѣломъ. Ово є тако кодъ поединых людій, па є тако и кодъ цѣлых народа. Што годъ народа знамо, кои су были и про-шли, сви су тѣи имали свой особытый духъ, коимъ су живили и траjali, па као што су у себи сѣме обдржа-ваня, тако су и сѣме пропасти у себи носили; свакога є своя особыта судбина постигла. Друго бы народъ вавилонскій, друго персійскій, друго финикійскій, друго еврейскій, друго индійскій, друго египетскій, друго грчкій, друго римскій; сви тѣи живише и цвѣташе и

пропадале, али свакій на свой начинъ, свакій изъ урока себи свойственога, свакій по своемъ духу и своєю строю и своимъ околностима. То исто и коды остальных и садъ траюћихъ народа' видимо, гдѣ свакій тако реши живи и трае, али свакій своимъ особитымъ духомъ дыше. На є то тако и са ербскимъ народомъ. Овай уроћеный духъ и характеръ народа познати тежакъ є задатакъ за умъ човечий; єрь се то као иѣшто чудесно показує, тако, да га є лакше у внутреньости душе своє огледати и чувствовати, него на изворе свести и свачему разлогъ дати. И скоро бы се казати могло, да се то ни изяснити ни изцрпити неможе; єрь толико далеко допире, колико се и самъ народъ по мѣсту и времену простире.

Но при свемъ томъ духа негасимо! Тражимо, и найћићемо, куцаймо, и отворитће намъ се. Кои народъ себе непознає, тай неможе ни о срећи своіой промышляти, нити се за обстанакъ, траянѣ и напредакъ живота свога, како валя, старати. Познаванѣ духа народнога єсте изворъ и основъ среће народне. Само се овомъ свѣћомъ правый путь найћи, само се на овоме за будућность зидати може. Ово є кажипутъ свакомъ добромъ устројству, свакомъ закону и правилу. Ово є гласъ опоминюћий и упућуюћий Генія народнога, коме

валя прикланяти ухо, ако смо своме добру ради, и ако нећемо, да насъ ждрело судбине пре времена прогута и у гробъ мртвила спусти. О! како мале и незнатне ствари често судбину цѣлога народа рѣшаваю. Колико е пута' едашъ само незгоданъ коракъ несрећу за собомъ ненакнадиму повукао, и цѣлый народъ упропастио, а колико е пута' една разборита мысао цѣлый народъ изъ несреће изтрзала и спасавала.

Србскій народъ е велика искушенія претрпио, много се са судбиномъ своіомъ борио, много страдао, отимаюћи се одъ несреће и пропасти. Онъ се налазио између запада и истока као између два тврда камена, која су га трла. На нѣга е и данасъ јошть зинула и хала и врана. Тимъ е већа мудрость нужна; тимъ веће старанѣ свакога треба да буде. Чимъ ко може, валя да притиче. Съ томъ намѣромъ и я самъ истини овой у трагъ улазио, съ томъ намѣромъ и подносимъ я трудъ овай роду Србскомъ, желећи и просећи одъ великога онога Духа свѣта и садржителя земаля и народа', да се родъ Србскій ползуе тимъ, и, гдѣ я свѣћицу ужижемъ, ондѣ онъ буктиню са сильнымъ пламеномъ да запали, да себи путове живота освѣтли, на крѣпость и силу, на честь и славу, и срећну и дуговѣчну будућность свою.

Читатели же мои у овой кнѣзѣ найѣи поѣке истине, коѣ имъ досадъ нису познате быле, или су ѣи они другѣе познавали, или са другога гледишта сматрали, найѣи же на пѣка друга доказательства и друга увѣреня, коя се са досадъ познатима неслажу, показатѣ имъ се друга стаза ѣошть неутрвена, коѣомъ се ишло нѣе. Я знамъ да ѣ тяжело оно, што ѣ человекъ дуго време за истину држао, одъ себе отиспути или заборавити. Ни мени то лако нѣе было. Чиста воля и искрена тежня за истиномъ надвладатѣ све. На часъ треба се одтргнути одъ досадашиѣгъ увѣреня, или баръ сумняти се о истини тога. Безпристрастность у испытываню истине валя задржати спрама свакога предмета ѣднако; по любви и наклоности судъ неможе быти чистъ. Нека нико непомысли, да самъ я тражеѣи истине, и одъ познатых, и тако реѣи вѣковима освеѣеных, одъ многих ученых припознатых увѣреня' одступаюѣи, само за новостю тежио, или друге понизити и себе узвысити желио. Не! Далекѣ та мысао одъ мене была. Я и признаѣмъ и уважавамъ достойно труде ученых людѣи, и радо се нѣима ползуѣмъ, али много яче за истиномъ него за вѣровапѣмъ тежимъ. То исто и одъ читателя' моихъ захтѣвамъ. Нека ме нико несуди по свѣме досадашиѣмъ увѣреню. То неможе за основъ служити ондѣ, гдѣ се оно само

потреса и покреће, и другимъ замѣнює. Многима ће се читателѣма моима понѣке овдѣ наведене истине и чудовате учинити, што су необычне и нове; но тимъ већма треба да се у њима пробуди желя, о истима својски мислити, и све болѣ испитати. Што є годъ овдѣ речено, то є размышлѣно; могло се оно јоштѣ трипутъ толико развести и са доказательствама и ситнимъ послѣдицама умножити. Кома бы се мало доказательства за кою мысао учинило, нека држи, да ту нису сва испоређана и исцрплѣна, коя бы се навести дала; више є на њи текъ као прстомъ показано. Којомъ самъ стазомъ я на истине коє наилазио, томъ самъ и читателѣ мое провести желио; на самъ се тога правца у разлаганю предмета и држао; нити самъ ишао толико на то, да све, што быо єдној ствари казати имао, кажемъ, колико да у главноме стварь читателѣма предѣ очи ставимъ, да лакше цѣло схватити могу, падаюћи се, да ће имъ се остало и само казати.

У Новомъ Саду, на Спасовъ данъ 1858.

Јованъ Хаџићъ.

Докторъ свію права,

п. кр. вел. обл. Суда пенз. Совѣтникъ.

I.

**ИСКОНЪ ЮЖНЫХ СЛАВЕНА',
Србаля и Хрвата' долазакъ, и нѣихово
смѣстиште.**

1.

Древность рода Славенскаго исторіюмъ нѣ освѣтлѣна. Мы е догледати неможемо. Но доста основа има за мысао, да му е колевка морала быти Азія, и да е южна грана ударала у Индію, баръ и по томе, што се трагови езыка нѣгова налазе у санскриту. Прва преселѣня народа' Славенских изъ Азіе у Европу морала су се много пре Христова роѣня догодити, и преѣ него е римска сила сѣверне и источне предѣле заузимати и покоравати почела; ербо е ова одма' съ почетка своєга ширеня наилазила на народе славенске на овим' странама.

Веѣ у првомъ вѣку видимо наилазити Августову войску и нѣговых наслѣдника' на области и племена славенска, ако се и неименую тимъ именовъ, за кое се никако незна, кадь су у те землѣ дошли, и ту се станили. Огромный просторъ, кои славенска племена заузимаю, показуе ясно, да нѣихова преселѣня нису ни могла у еданпутъ и у едно време учинити се. Наравно е мыслити, да она племена, коя су се веѣма одъ Азійских краина' на югъ или западъ отисла, и ондѣ настанила, мораше и раніе дойѣти, ванъ ако се

небы доказати могло, да су силомъ каквомъ наишавшомъ, или особытымъ узрокомъ изъ своихъ сѣдишта' покренути, друге предѣле потражили. Тако исто наравно е, да су први народи, покренувши се изъ Азіе, понайвише мирно заузимали землѣ у Европи, и да они прво тежити мораше на югъ, као найблажии и найпріятнии предѣлъ, по томъ на западъ, на найпосле на сѣверъ, кадъ имъ већ мѣста овамо небѣше, и кадъ овамо наилазише на odporъ. И ту намъ прво упада у очи рѣка Дунавъ, кое се дойна страна називала Истеръ, преко кога народи у южне стране прелазише. Што намъ доцнѣ исторія явля, то показуе, да су Славени у стара времена преко Дунава на ушћу Саве, гдѣ е Београдъ (Сингидонъ), прво у Сремъ дошли, ода-тле уза Саву и Купу до мора Јадранскога пружити се, и ту сву пругу, баръ колико Драва држи, заузети морали, да су ту дуго времена мирно живили, вароши и тврдинѣ основали, сами собомъ управляли, землю радили, и трговину са мора водили, гдѣ се спомынѣ крайній трговачкій градъ Солинъ (Salona), те су се тако и преко Саве съ едне, и преко Драве съ друге стране ширили. Крайній нѣховъ край пруженый на югъ быо е Истрія све до Поле, одкуда и у Италию и на острове прелазише, на и Крайньска, Карниолска и Штаерска, гдѣ су іошть у време Цезарево ондѣ именовали се Боіи, съ коима се Римляни бореше. На Истріяне су Римляни прве наишли и нѣи познали, и заръ по томе, што су одъ рѣке Истра дошли, нѣи Истріянима и назваше. И Ливій нѣи „Istrijentes“ (племена Истра) назива. Ови крайнѣи Славени звали су се иначе Винди (Виниди, одкуда и Венети), кое ние друго но Инди или Хинди, одъ Индіе, одкуда

су и дойѣи морали. Текъ подѣ царемъ Августомъ при-
пала в Истрія Итали. И одѣ тога времена су Римляни
ишли горе на сѣверѣ и дублѣ на сѣвероистокѣ. Августъ
е ударао на сѣверну Тракию; и у то време морали су
Римляни дотештати и Далмаціи, која се протезала до Пан-
ноніе, те су и Далматинци и Паннонци устали; али и
они одѣ Римляна' покорени буду. И Далматинци и Пан-
нонци были су грана народа славенскога, и њима в срдце
было у Срему, одакле се пружала Славенія (Славинія,
Славонія) пеѣу Савомъ и Дравомъ, удараюѣи десно у
Паннонию, лѣво у Саву, а прочелѣмъ у Далмацію. Ту су
овима Паннонци найближи были, па и по близости мѣста,
и по имену, коимъ се доцнѣ у повѣстницама називаю,
кое су до данашнѣга дана задржали, мораю се као най-
сродни овима сматрати. Славаци или Словаци ништа
друго нису по Малославени према Славенима, као
Малорусси (Русини, Рушняци) према Русима.

2.

Одѣ овогъ текъ времена, како се Римляни кретати
почеше на сѣверѣ, и къ Дунаву, и народи овуда живеѣи
и одѣ сѣвера наилазеѣи постаяше познати; ерѣ их у
историописцима Римским' споменуте налазимо. Тако по
Веллею Патеркулу год. 6. посл. X. ишли су Римляни съ
войскомъ найпре на Боіохемъ ¹⁾ (бойный хльмъ на

1) Sentio Saturnino mandatum (A. 6. p. Ch.) ut per Cattos, excisis con-
tinentibus Hercyniæ silvis, legiones Bojohæmum (id regioni, quam incole-
bat Maroboduus, nomen est, duceret. Vell. Paterc. Hist. Rom. L. II.
cap. 109.

страни садашнѣ Бохеміе), кои и по самомъ имену морао е принадлежати народу славенскомъ; године 7. п. X. на Далмацію и Паннонію, на кое области и пређе, јошть 30. и 12. године пре Христа идоше. И о поводу овога войштена Веллей Патеркуль овако говори: „Сва Паннонія како се одъ добра дугога мира понела, и Далмація оснажила, то оне узевши и сва племена оных земаля у свое дружество съ обштимъ договоромъ устану на оружје“²⁾. Узъ ово вели, да су у оно време управительи у Панноніи звали се Бате, и да су войску у сукобъ Римляномъ водила два Бате и еданъ Пинетъ³⁾; и на друго лѣто да су сразивши се кодъ Батине рѣке побѣђени были, и предали се⁴⁾. Већ по самомъ овомъ названю старѣшина у Панноніи између Дунава и Драве показуе намъ се, да е у оно време у Панноніи было народъ корена славенскога. А и Плиній, Страбо и Аппианъ спомыню одну рѣку Батину (*flumen Batinum*) и око Ливорна. Бата или Бато ние друго но исто што и Баѣа, Баѣо, Башта (старѣшина, отаць, patriarcha). Споменъ овых старѣшина или Бата задржао се у томъ предѣлу до данасъ. На Дунаву кодъ Бездана превозъ и данасъ зове се Батинска скела; па има и мѣста тога

2) Cum universa Pannonia, insolens longæ pacis bonis, et adulta viribus Dalmatia, omnibus quoque, tractus eius gentibus in societatem adductis constituto arma corripunt. Vell. Pater. H. R. L. II. cap. 110.

3) Prima duobus Batonibus ac Pineti ducibus auctoritas erat. Vell. Pat. H. R. L. II. cap. 110.

4) Sed insequentis ætate omnis Pannonia, reliquiis totius belli in Dalmatia manentibus pacem petiit. Ferocem illam tot millium juventutem, paulo ante servitutem minatam Italiae, conferentem arma, quibus usa erat apud flumen nomine Bathinum, prosternentemque se universam gentibus imperatoris, Batonemque et Pinetem excelsissimos duces, captum alterum, alterum deditum justis voluminibus ordine narrabimus. L. II. cap. 114. (p. Ch. 8.).

имена и съ лѣве и десне стране Дунава, тако село Батина, Батосекъ, Батоня, Бат-Моношторъ. А има у насъ имена Батана; а и Баѣанъ и Баянъ ништа друго ние но исто то. Доста се лѣпо споменъ овога имена и старѣшинства задржао у малой нашей слѣвки, кою дѣца на Божиѣ попѣваю : Божиѣ Божиѣ Бата — Носи киту злата — Да позлати врата, — И обоя побоя — И сву куѣу до края. — Обычно се мысли, да е Бата тѣпанъ одъ „брáта“; но то небы смысла при Божиѣу имало; еръ се съ Божиѣемъ само старѣшина уподобити може, и тай може имати толико злата (блага или богатства) да може позлатити врата, и обоя побоя, и сву куѣу до края.

3.

Мало доцнѣ у истомъ првомъ вѣку видимо Римляне подъ Домитіаномъ (81. год. п. X.) Сремомъ преко Дунава иѣи и на Декевала у Дакіи воевати, гдѣ су онда варварски народи на области подунавске нападали. У оно време Римляни су веѣ Сарматске Языке дѣлили одъ варвара, своихъ непріятеля, и нѣи су у свое дружество узели противъ варвара. Тако Веллей Патеркуль вели : „Писано е Апонію Сатурнію, да похита са Мызійскомъ войскомъ. А да небы оне области безъ войске варварскимъ народима изложене остале, узети су поглавари Сарматскихъ Языка, кои државомъ владаю, у помоѣ.“ (70. п. х. 5). Па е Траянъ (98—117) истый ратъ обновно

5) Scriptum Aponio Saturnio, cum exercitu Mæsico celeraret. — Ac ne inermes provinciæ barbaris nationibus exponerentur, Principes Sarmatarum Jazygum, penes quos civitatis regimen, in commilitium adsciti. L. III. cap. 5.

и Дакію покорио, те и населъ (колонию) Римско изза Дунава (у садашньої Влашкой и Молдавіи) за обрану краина' населио. Оудадъ Исторія о народима оним' постае све видня и яснѣя'. Да су Славени они, кои се доцнѣ у трећемъ, четвртомъ, петомъ и шестомъ вѣку све веѣма и веѣма одъ Дунава па до мора Ядранскога показиваше, и лѣво и десно ширише, да су, велимъ, они доцнѣ после Христова рођеня у Европу дошли и ова сѣдишта заузели, небы никако могло быти, да то историопици оных вѣкова неназначе. А пошто тога нейма, неможе се другчѣе мыслити, но да су Славени у овим' земляма нашавши се много пре Христова рођеня у Европу дошли, и Дунавъ прешли.

4.

Србскій народъ, као што намъ в Плиній назначио (к. 6. и 7.) около год. 70—80. после Христа было е юштъ выше црнога мора на езеру меотскомъ, гдѣ га и около год. 161. н. Х. Птоломей юштъ налази. Дакле е онъ много доцнѣ одъ оных сарматских или южных Славена' у Европу дошао. И пошто га мы доцнѣ године 640. н. Х. у Лужици и око Боіохема налазимо, одкуда се заедно са Хрватима одъ Карпатских или бабѣих гора на южноисточне стране премѣстио, то заключити морамо, да су они одъ доцнѣ нашавших варвара, изъ Азіе къ западной Европи покренути; и како су године 161. юштъ ондѣ были, то се текъ доцнѣ догодити морало, слѣдовательно сва е прилика, да су се они текъ у другой половини четвртога вѣка у Лужичкѣй предѣлъ поселили,

у исто време, кадъ су Бугари преко Дунава у своя садашня сѣдишта отисли се; а то е оно време, кадъ су Хунни на Европу наступили (374—469), и суровымъ ятама изъ Азіе одъ каспійскога мора на западъ и югъ просули се; те е наравно да су и народе, на кое наилазише, изъ своихъ сѣдишта покренути и предъ собомъ потиснути морали, па и Србе, кои су тамо были. И ако бы Хунни што оставили были, то бы после Авари или Хунно-Авари у половини шестога вѣка показавши се покренули. И тако са основанымъ разборомъ може се казати, да су Србљи изъ Азіе дошавши, и нѣко време выше црнога мора становавши съ концемъ четвртого вѣка у Лужици станили се, ту нѣко време, одъ прилике два вѣка пробавивши, у юго-источне стране око год. 640. п. Х. заедно са Хрватима прешли. Дакле пре 640. год. п. Х. Србљи у садашньої Србской земљи, на Дунаву и Савинису были; а южни Славени ту су одъ давныхъ времена живили.

5.

Да су Славени подъ истымъ именоу пре Србаля у Срему, Славоніи, Далмаціи, Истріи, Крайньской (краини) и Штаерской, и покраинскимъ областима лѣво и десно до мора Јадранскога были, о томе нейма сумнѣ. Само се не може показати управо, кадъ су овамо дошли. На 320 година пре Христа подъ Александромъ великимъ, кои у Македоніи владаше, и страхъ околныма народима задаваше, спомынѣ се нѣкій Сирмъ, краљ Тривалскій (Syrmus Triballorum rex), кои каѳо е Александеръ преко планине

Хема (Хльма) прешао, уклони се за Дунавъ. И по томе већь, осимъ другихъ многихъ доста познатыхъ наговѣстій слободно се казати може, да е у то време и градъ Сирмиумъ (Сремъ) постојати морао. А другчіе ние ни мыслити, кадь су Римляни већь у првомъ вѣку, како су овамо доспѣли, тай градъ Сремъ (гдѣ е данасъ Митровица) већь у велико цвѣтајућій застали. Тако Плиній (г. 70—80.) у кнѣ. 3. гл. 25. вели: *Alter annis Baeuntius (вальда Босуть Bosuntius) in Saum Sirmio oppido influit, ubi civitas Syrmensium et Amantinorum, inde 45. M. P. Taurunum (Земунъ) ubi Danubio miscetur Saus.* Ту е у Сирмиуму (Срему), кадь су на Дакію ударали Бастарни и Алани, умро императоръ Марко Аурелій год. 180. п. X., ту е живио Пробъ императоръ (276—282.), за кога се пише да е было рода славенскога, као и Клаудій и Ауреліянъ. Дакле е Сирмиумъ много пре цвѣтао него што су га Римляни познали. Нѣга су дакле сами Славени съ долазкомъ своимъ основати морали. А по томе судити е, да су они подъ именовъ Сармата' изъ старыхъ своихъ сѣдишта' овамо дошли; почемъ е Сремъ едно што и Срѣмъ или Сармъ, а Сарматъ исто што и Срѣматъ, Срематъ или Сремацъ. А и после налазимо Сармате подъ тимъ именовъ и на лѣвой обали Дунава. Име Славена' доцнѣ се чуло, и види се да е узъ име Сармата' као свойствено придѣнуто, ерѣ Славѣни, Славени, Славини види се да е то исто што данасъ Славлѣни (прославлѣни). А пошто е име Сармата' као помѣстно само Сремъ себи присвоио, онда е ово придавно име за разлику одъ овыхъ свима остальма южнымъ Сарматима остало, те су се и одъ странныхъ

народа' и одъ сродныхъ остальныхъ племена' само Славенима (славѣнима, славинима) називали; а доцнѣе в и ово име постало помѣстно, и само се на еданъ предѣлъ ограничило. Ёрбо таки до Сармата' попредѣльныхъ или Срема заузело в име Славенія или Славонія, и премда су се Славени пружили были до мора Ядранскога, опеть доцнѣе постане и то име предѣлно; на се остали Славени своима предѣлнима именима назову, као Савляни (Suavi) Посавци одъ рѣке Саве, Далматини (одъ града Делме), Истриани (одъ Истра), Иллиричани (одъ Иллирика), Крайньци (одъ Краине), Бошняци (одъ Босне). А знамо и доцнѣе по Истѳрии, да в Константинъ В. год. 334. Сармате пограничне гонѣне одъ свога робля радо примио, на десну страну Дунава, и до 300,000. ныхъ по Тракии, Скити (Бугарскои), Македонии и Италии поселио.

Юштъ Плиний спомынѣ поредъ Сармата' (Сремаца) и Амантине до ныхъ. И ови су были међу Савомъ и Дравомъ; те ће они быти по свой прилици Ам-анти, или Анти, кое в опеть оно исто; еръ Прокопий вели, да су Славини и Анти у старо време едно име имали, т. е. да су се звали Спори (Nomen quondam Slavinis et Antis unum erat; utrosque enim appellavit Sporos antiquitas). И ови Амантини одъ Римляна' доцнѣе буду покорени, гдѣ се каже у Юрнанду да су они были између Саве и Драве, на да су Римляни ныхова краля убили, и ову область, коя се после звала Савія (Suavia, Савска, Посавина) *) себи присвоили. — Доцнѣе ови Сла-

---

*) Грѣши Копытаръ са филологиомъ у Глаголити Клоцовомъ на стр. 76. говорећи: Suavia necessario Slavia est. Etiam nunc Slavi „l^a sæpissime

вени све су познати постаяли. Они су не само свое домаће старѣшине имаюћи сами собомъ управляли, но су и царству како найпре западномъ, тако после и источномъ давали управителъ, войводе, и саме царева. Клаудій II. (268), Аурелианъ (270), Пробъ (276), Диоклетіанъ изъ Диоклее изъ Далмаціе (284), были су Славени. А у почетку шестога вѣка (527—565) сѣдно е на престолу византійскомъ знаменитый оная царъ Юстиніанъ одъ рода славенскога, коме е име было Управда; отцу му е было име Истокъ, матери Любца, а сестри Билъница. И Велизаръ, нѣговъ славный войвода, очевидно е быо славенинъ изъ Тракіе. На и Василиій Македонацъ, царъ грчкій (867) быо е славенинъ изъ Македоніе.

6.

Као што смо казали, да су Србљи потиснути одъ Хунна' окренули се на западъ, тако су и Бугари у исто време около 390. год. по свой прилици такоѣрь одъ Хунна' потиснути окренули се на югъ поредъ црнога мора, и прешли Дунавъ или Истеръ, и заузели мѣста у византійскомъ царству, и како су найпре одъ Хунна' а доцнѣ одъ Авара' потискивани бивали, тако су они све ближе Цариграду дощрали, и већ 487. год. страх и трепеть задавали, тако, да се Цариградъ подъ Анастасіемъ императоромъ якимъ и дугачкимъ зидомъ опасати и

---

formant in „u“. Еръ е область за себе Савія (Suavia, Савска, Посавина) међу Дравомъ и Савомъ постојала, коя ние исто што Славія, ма да су у нѣой живили Славени.

оградити морао. Па како су на њи Хунни и Авари на-
ернули, тако су се много съ њима и измѣшали, и зато е
често бивало, да су и сами Бугари часъ за Хунне а
часъ за Аваре узимани. Бугари су се пружали уза сву
десну обалу Дунава до у Мызію десно, а лѣво низа црно
море, и напредъ ударали су до у Тракію.

7.

Будући да су Хунни, овај најсуровіи народъ, кои
су подъ Аттиломъ најсилнѣимъ самовластникомъ врх силе
свое достигли (433—457.), па за њима Авари, названи
и Хунно-Авари (553.), на славенске народе наишли, то
су ови одъ оныхъ много страдали, па и изъ своихъ съ-
дишта' покретани бивали. Имамо свѣдочбе, да су Хунни
кодъ Сирміума (Срема) године 455. бой имали. И овдѣ
Славене побѣдивши, и градъ Сирміумъ освоивши ишли су
далѣ, и Славени по тадашнѣмъ обычаю, ако пису хотѣли
пропасти, морали су узъ њи пристати, и съ њима за-
едно на римске области на югу нападати. А за Бугарима
су Авари устоице ишли, и доинѣй Дунавъ прелазили, те
су одонудъ поплавили сву Бугарску, прибрежіе приога
мора, Мызію, Паннонію, Далмацію, Норикъ, и све землѣ
одъ Италіе до Византа (Цариграда). Они су са собомъ,
као пре Хунни, и Бугаре и Славене сремске и посавске
повукли. И одтуда е то, да у Исторіописцима о ономъ
времену и опустошаваню наилазимо на замршай имена' и
народа', гдѣ се именуо часъ едни часъ други, а часъ
едни за друге узимаю, еръ су заедно были и заедно бо-
рили се, само што су главни были Хунни и Авари, а

Бугари и Славени одъ нѣх побѣђени узъ нѣи су при-
стали морали, те су съ нѣима заедно на крайнѣмъ югу
землѣ опустошавали и на градове нападали, као што и
Константинъ Порфирородный каже, да су Славени пре-
кодунавски у освету грабежа одъ римске войске учинѣ-
ногъ освоили Солинъ у Далмаціи. Али заиста ови еданъ
и истый народъ никако нису были. Шта више видимо, да
су Хунни и Авари на Славене врло кивни были, и на
нѣи су прве нападали; ерѣ су ови границе царства на
Дунаву чували. И премда су Авари најпосле кое бога-
тимъ даровима, дов данцима годишњимъ одъ императора
византинскогъ ублажени къ миру приклонили се и за
Дунавъ у Дакію повукли се; опетъ дуго мировали нису,
него су ипакъ на Славене подунавске ударали.

8.

О томе, како су Авари на Славене ударали, имамо
исторійске свѣдочбе. Менандеръ каже, да год. 579. п. X.
кадъ е Сетъ управитель (Præfectus) у Сингидону (Бео-
граду) бую, Авари, кои су съ лѣве обале Дунава у Да-
кии были, изискавши одъ цара Тиверія майсторе да ку-
патила граде, съ овима начинише мостъ преко Дунава и
ударише на Сирміумъ (Сремъ), на кои су давно кивни
были, противъ Славина' (Sclavinos). Каганъ Аварскій
пройђе покрай Сингидона (Београда) и стаяи се кодъ
Сирміума (Срема). Видѣвши то управитель Сингидонскій,
посла нѣму човека, и упыта, шта е наумио, дошавши на
Саву, пошто е овамо ухватио миръ и приятельство са
Римляны. Каганъ му одговори, да онъ съ тимъ никакова

зла несмѣра, но иде на Славене; а мысли оставити Саву, и окренути се къ Риму, да се са своима саюзницима Лонгобардима састане, па добывши доста лаѣа' одъ цара Римскога опеть ѣе натрагъ преко Дунава да преиѣе. И ово су, вели, Римляни Кагану лако вѣровали, што су знали, да е онъ и другда противъ Славена' ишао, и Римляномъ за любовь многе хиляде граѣана', кои су у робству кодъ Славена' држани, ослобоѣавао. — А како е то было, да су Славени роблѣ Римско задржавали, а Авари одъ нѣих отимали и ослобоѣавали? Ние другчѣе, но тако, да су роблѣ римско Славени задобыли онда, кадъ су одъ Авара' покренути узъ нѣи воевали на Римляне. А када су Римляни съ Аварима миръ чинили, онда Славени свога плѣна и добытка повратити нехтѣше; те су после Авари збогъ учинѣногъ уговора мира, да испуне обеѣаня и преѣашнѣ станѣ стварій поврате, морали одъ Славена' римско роблѣ силомъ одузимати, да могу Римляномъ повратити.

9.

Ако се Авари надикадъ къ миру богатимъ даровима и данцима и скланяше, и у Дакию преко Дунава прелавише, опеть таи миръ никада дугога траяня небѣше. Тако и садъ одма' по смрти Тиберія год. 582. Каганъ Аварскій Баянъ подиже се изза Дунава изъ Дакиѣ, удари прво на Сингидонъ (Београдъ), па на Августу, на Виминациумъ (Видинъ), Анхѣалу, знамените градове римске, и те освои, па освои и Славенскій градъ Сирмиумъ (Сремъ), подре у Тракию, после у Грчку,

повуче са собомъ и народъ Славенскій, те съ нѣмъ за-
едно до самога зида дугачкога допре. После Аттиле Авар-
скій Каганъ Баянъ быо е найжешій завоеватель, онъ
е све предъ собомъ разоравао и опустошавао; а Сла-
вени су узъ нѣга као помоћници пристати морали. (Ра-
зумѣвамъ овдѣ Славене одъ Срема доле, ерѣ су у Пан-
нониі после смрти Аттилине (453) Гепиди 30,000
Хунна' поубіяли, а остало одбили къ црному мору, те су
они обѣ Дакіе — съ оне и съ ове стране Тисе — зау-
вели, а Остроготи Паннонию — међу Дунавомъ и Дра-
вомъ — освоили, кою су 527. год. заузели Лонгобарди).
Влада нѣгова простираше се одъ Дунава до Одре преко
Панноніе прве и друге, преко Польске и Поруске, и одъ
Црнога до Јадранскога мора. Нити е нѣму царъ византин-
скій Мавритій (582—602.) противостати могао; а одъ
Рима ни спомена, а камо ли помоћи, небѣше; ерѣ е Рим-
ска влада подъ ударцима Хунна' и Вандала' изъ основа
потресена (455.) одъ Острогота' освоена (475), и на
скоро у шестомъ вѣку сасвимъ престала. Дошло е веѣь
до тога было, да се чинило, да е веѣь и за византинско
царство послѣдній часъ куцнуо. Опасность подъ Хе-
ракліемъ (617—641) достигла е найвышій вршакъ.
Ербо осимъ Авара', кои су одъ Европе нагрнули, по-
дигоше се и Персіјани изъ Азіе. Хераклій е више пута'
долазио до очаянія. Послѣ найвеѣих усиляваня' у петой
години ратованя помоћю наймѣьных варварских чета'
одржи побѣду надъ Персіјанима у Азіи. Авари су пакъ
све скоро области Европске царства подъ своимъ бичемъ
држали, осимъ нѣких тврдиня', у којима се власть визан-
тинскогъ императора јошть обдржавала. Нити се веѣь и

на Славене, кои су пре византинско царство бранили, али садъ узъ Аваре пристали, поуздати, а юшть манѣ на Бугаре, кои су и преѣ на византинско царство ударили, рачунати могло.

10.

Тако е стаяло царство византинско са своимъ областима, кадъ су Хрвати и Србљи одъ сѣверозападныхъ страна, они одъ крайнихъ Карната (баби гора, Багиваріа), а ови изъ Бойке (Војоһѣтум, бойный хлѣмъ), меѣ Ческе, Баварске и Саксонске, по свѣдочіи Константина Порфиророднога, покренули се (630—640.), те Хрвати десно преко Драве, а Србљи лѣво къ ушѣу Саве у Дунаво спустили се у Мызію ниже Сингидона (Београда), и ту сѣдишта заузели одъ Дунава дужь Мораве и Дрине пругомъ пружаюћи се преко Косова и Хлѣма до мора Јадранскога, на дну опасуюћи съ обѣ стране Дубровникъ или Рагузу, гдѣ краемъ своимъ деснымъ одъ сѣвера удараше у Хрвате, а бокомъ деснымъ уза цѣлу дужь опасаше Славене старосѣдиоце Босанске, лѣвымъ пакъ бокомъ насланяюћи се горе на Бугаре, а ниже на Славене старосѣдиоце, кои су се у Тесалию ширили и у Пелопонезъ допирали, на дну къ мору просѣцаюћи Далмацію; за леѣи имали су Дунавъ изза кога е Дакія народе варварске примала. — Обычно се пише, да се незна узрока, зашто су Хрвати и Срби изъ своихъ сѣдишта дигли се, и у ове предѣле дошли. Константинъ Порфирородный само е толико назначио, да су Хрвати и Србљи у сусѣдству живили, и да су еднога колѣна, говорећи, да ови Србљи

порекло свое имаю одъ Србля оных некрштеных у зе-
 мљи коя се зове Бойка (Bwiko) и граничи са Фран-
 ціюмъ и Хрватскомъ некрштенюмъ, коя се зове и бела.
 (По свой прилици не земля, но самъ народъ, Србљи,
 морали су се звати Бойци по томе, што су на граници
 према Нѣмцима Саксонима были, па су непрестано съ
 нѣма бой бити морали. Ёрбо да су крайни Славени са
 Нѣмцима жестоке и дуге боеве имали, за то имамо ясна
 исторійска свѣдочанства. Тако исто су се и Славени
 на югу Крайни или Крайнци (Carni, Carnioli, Carantani)
 Боји називали, што су као предњи одъ Славена на
 граници са инороднима народима, као Римлянима и Гал-
 лима у непрестаномъ бою были). И ту су, вели, ови Ср-
 бљи живили. Па кадъ врховна власть у той земљи одъ
 отца преиђе на два сына, тада еданъ одъ нѣх узе свою
 половину народа, па прибѣже Хераклию, цару византин-
 скомъ, кои му даде еданъ дѣо у Тесалии за пребыванѣ,
 и та се земля одтада назва „Сербія.“ — Но я мыслимъ,
 да небу погрѣшити, ако кажемъ, да су Хрвати и Србљи
 у оно време морали быти позвани одъ Хераклиа у ове
 землѣ, колико населя ради, толико и обране ради. Ви-
 дѣли смо у каковомъ се жалостномъ и опасномъ станю
 царство византинско са своима областима и народима
 налазило. Славени сами, коих е великій брой бую, и кои
 су дотле на обрану царства служили, садъ су веѣ и
 они узъ Аваре подивяли, и они су покренути изъ своих
 сѣдишта съ Аварима четовали; а на Бугаре се іоштъ
 манѣ рачунати могло; область погранична до Дунава
 остала е скоро пуста, и тако варварскимъ нападаима из-
 ложена. Кадъ дакле на таково станѣ погледамо, и раз-

судимо, да су и дотле имали обичай византински цареви у опасности позивати ратоборне народе одъ Каспійскога мора, и изъ предѣла' задунавских у помоћъ, као што е и самъ Хераклій то у Персійскоме рату чинио; и да се неможе мыслити, да бы овакова два ратоборна народа тако мирно области византійске заузела, и узъ цара византійскогъ противъ нѣговыхъ непріятели' пристала, градове царске невредиме и на миру оставляюћи, онда заключити морамо, да су ови народи пре већъ о томе договора и уговора имали. А мы видимо, да су они одма' цару у помоћи были, и на Аваре и Славене ударили, тако, да су се одсадъ већъ и Славени смирили, а Авари кое растерани, кое укроѣени*), и међу остале народе помѣшани. И тако можемо съ добрымъ увѣренѣмъ казати, да су ови народи, Србљи и Хрвати збогъ опасности, и пустольине царства, у помоћъ позвани были, те су тако овамо дошли, и ове землѣ заузели.

11.

У оваковой околности есу ли Авари и ови Славени старосѣдиоци пріятели могли быти Србима и Хрватима? Заиста нису никако; но они су нѣи сматрали као свое непріятелѣ, кои су противъ нѣих у нѣихове землѣ дошли, да их укроте. И тако е и было. Премда су Срби и Хрвати

---

*) Const. Porph. Cap. 30. et 31. Heraclii jussu Chroboti armis arreptis Avars ex illis locis expulerunt, et in ipsorum terra, quam etiam hodie tenent, sedes collocarunt — — — in Dalmatiam veniunt, ubi Avars incolas invenerunt, belloque per annos aliquot inter se gesto vicerunt Chroboti, Avarumque partem occiderunt, ceteros parere sibi coegerunt, suntque etiam nunc in Chrobotia Avarum reliquiæ, et Avars esse cognoscuntur.

сродни колѣномъ и езыкомъ са овима Славенима старосѣдиоцима, и тако рећи нѣхова млађа браћа были, опеть видимо ии крозь све вѣкове у нѣкой дубоко укоренѣной омрази, тако да и пошто су већ дуготрајућима вѣковима скоро у еданъ народъ езыкомъ прелили се, и еднакомъ патњомъ изедначили се, опеть сасвимъ у любовь братску ни до данасъ увести се нису могли. Обычно се држи, да е той мржњи двойкѣй и тройкѣй вѣрозаконъ кривъ; но то е текъ додатакъ къ омрази већ постоявшой. И буди да е већа часть Славена' старосѣдиоца' дужь цѣле Савске пруге до мора Јадранскога изъ найдавніихъ времена' са Римомъ у сношаю была, па по томъ саюзу и у християнству Риму се прилюбила, а Срби, неимаюћи никакова саюза пређе съ Римомъ одъ почетка, како овамо дойшоше, они у сношай са Византинцима ступише, и одонудъ и вѣру и науку Христову примише, то се тимъ іоштъ већа она цѣпотина развали, те се и мрзость Славена' старосѣдиоца' римскихъ спрама дошляка' Србаля византійскихъ укорени. Но како годъ што вѣра ние едина, коя е сву ту омразу између овыхъ народа' произвела, тако единство вѣре ние у станю было, ону народну мржню сасвимъ искоренити. Србо мы и данасъ видимо трагове те старе омразе у народима овима. Старосѣдиоць Славенинъ ако е и едне римске вѣре са Хрватима, опеть поиѣшто реве одъ овыхъ; а тако и старосѣдиоць Славенинъ н. п. у Босни ако е и едне вѣре источне са Пригорцима Србима, а и самима Србима прекодринцима, опеть нѣке по тайне мрзости спрама нѣх има, коя се одъ старина' укоренила.

12.

Гдѣ е пре одъ старина' незапамѣныхъ еданъ народъ Славенскій истина и подь различнымъ попредѣльнымъ названѣмъ, али и савъ подь еднымъ именовъ Славена' живио, ондѣ видимо узъ нѣга у петомъ вѣку іоштѣ и Бугарскій, а одъ године 640. іоштѣ два нова, Србскій и Хрватскій, дакле одъ године 640. овамо четири народа, пакъ и четири языка, Славенскій (старый южный), Бугарскій, Србскій, и Хрватскій. Но ево данасъ неброимо више него три: Бугарскій, Србскій и Хрватскій. А кудъ е Славенскій (южный старый)? Опъ се за ово 12 вѣкова меѣусобногъ живота тако са овима у едно слио (или они съ нѣмъ у едно слили), нѣшто нѣма одъ своихъ свойства' давши, а нѣшто опеть одъ нѣхъ усвоивши, да изъ два у точки нѣихова меѣусобна додира особита смѣса са новымъ строемъ постаде. Но они се іоштѣ толико нису споили и уедно прелили, да се небы разазнати, и слѣди свакоме одъ овыхъ свойствене небы примѣтити и схватити могле. Оставлямъ Бугарскій, кои е текъ съ окрайкомъ у додиръ са югославенскимъ дошао. Али у Србскомъ и Хрватскомъ та се смѣса и постепенный прелазъ и преливъ очевидно показуе по мѣсту веѣма или манѣ удалѣномъ одъ среде едногъ или другогъ народа, и по томе како удара на старославене и преко нѣхъ. И тако одъ ова три языка, Србскогъ, Хрватскогъ и югославенскогъ видимо данасъ у одной смѣси петъ различныхъ свою особину у себи носѣнихъ нарѣчій 1. Србскій, задржавшій у развитку особину языка Србскога. 2. Сла-

вено-србскій, смѣшавшій особине Србскога и югославенскога. 3. Хрватскій, задржавшій особину Хрватскога языка у розвитку. 4. Славено-хрватскій, смѣшавшій особине хрватскога и югославенскога. 5. Югославенскій, задржавшій у розвитку особину старога языка Славена' старосѣдиоца'. А кадь бы их по веѣнини смѣсе и нѣне преваге судили и назвали, као што се данасъ говоре и пишу, онда видимо значайне двѣ гране языка' овых, т. е. 1. Славено-србскій, смѣшанный изъ Србскогъ и югославенскогъ старогъ. 2. Славено-хрватскій, смѣшанный изъ Хрватскогъ и югославенскогъ старогъ. И ова два языка су у точки югославенскогъ живля међу собомъ еднаки, а у точки Србскогъ и Хрватскогъ различити. Садъ веѣь можемо реѣи да изиѣо-емо на чистину, гдѣ намъ се истина првѣй путъ садъ у правой свѣтлости показа. О овоме предмету доста е досадъ раѣено, али е све скоро тумарано и по мраку шпано, почемъ е стварь у извору промашена, па су и сва остала понятія на криво теѣи морала. И тако е стварь понай-више наопако узимана. Срѣ кое изъ онога, што самъ досадъ навео, а кое изъ онога, што ѣу юшть да кажемъ, яено е да е у старымъ споменницима често оно држано за Славенско што е Србско, а за Србско, што е управо старославенско (югославенско). Ово ѣе се чудновато видити, и опеть е сасвимъ тако. Мы истина безъ оновре-менныхъ споменника' неможемо опредѣлити, какавъ е пре 12 вѣкова быо старославенскій (югославенскій), какавъ ли е Србскій языкъ быо, али текъ по доцнѣемъ развѣяню и преливаню и по данашнѣмъ станю, у комъ се ова два языка налазе, судити и заключити се може на нѣке осо-бине обоega языка ондашнѣга вѣка. Старославени (южни)

смѣшани са Србима уколико данасъ отступаю говоромъ одъ Югославена' остальных несмѣшанных са Србима, у оно-лико су уштрбъ одъ свога языка претрпили, а Срби уколико су се изедначили са говоромъ са Славенима старосѣдиоцима (южными), у онолико су свога языка особину погубили. То исто важи и о Хрватима. За старый Славенскій (южный) найманѣ смѣшанный языкъ узети се може западна Далмація, па узъ ню и Истрія, Крайньска и Штаерска; а за Србскій найманѣ смѣшанный Црна гора као мѣрило за смѣшанѣ еднога са другимъ. А узъ то у помоѣ суѣня узимаемъ особине, кое се у старымъ Србскимъ письменымъ споменницима налазе, и додаемъ особине Лужичких Србаля особито старіега доба; ерѣ и ови Срби неумогли другій языкъ овамо донети, него онай, кои е кодъ браће нѣхове остао.

13.

По томе дакле види се, да су у седмомъ вѣку и овамо друго были Славени (южни старосѣдиоци), а друго Срби и по языку и по народности. Славени су се звали они, кои су као старосѣдиоци изъ давныхъ времена' ондѣ живили, а Србљи, кои су у оно време изъ Бойке у ове предѣле са Хрватима дошли. По томе се и земля, кою су Срби населили, Србска земля звала, за разлику не само одъ Грчкихъ земаля околныхъ, но и одъ другихъ, гдѣ су Бугари и остали Славени старосѣдиоци живили. И по томе су се и народи и поедини люди називали. Шта е друго онай Георгій царь славенскій, о коме и Юсифъ Трношаць у Родословію Србскомъ спо-

мынѣ, да е было у долной Мызии у Епиру или Пироту, кои е, вели, и сву Расію разорио, на кога су „расистіи“ кнези ишли, него заповѣдникъ надъ онопредѣльнымъ Славенима старосѣдиоцима; шта ли е было онай Славянъ монахъ изъ свете горе Атѣнске монастыра Зографа, съ коимъ е Радско (после Св. Сава) тайно договарао се, да иде съ нѣмъ, него Славенинъ одъ Славена' старосѣдиоца'. Одтуда е то, да ови Славени старосѣдиоци, које е несрећна судбина и околныхъ господарѣихъ народа' гордость имена славенскога лишила, волу и данасъ помѣстнымъ или и никаковымъ именемъ називати се, него Србскимъ. Обычно се мыслило, да то вѣрозаконъ само чини, ерѣ су Србљи сви одъ почетка источне цркве, а Славени старосѣдиоци понайвише римске или западне. Но то нѣе све; ерѣ и Славени источне цркве, премда вѣрозаконъ са Србима изедначени, опетъ немаю онога поноса народнога са именемъ Србина, коега правый Србинъ са именемъ тимъ осѣћа. Србинъ правый да е колико удалѣнъ одъ врела свога, т. е. Србіе, опетъ е веѣма на име свое гордъ, него Славенинъ старосѣдиоцъ, ма и ближій Србскоме врелу было, на башъ да е и едне и исте вѣре источне, а о Славенину римске вѣре нетреба ни да спомынѣмъ, гдѣ га и вѣра и порекло одвраћа. Црногорацъ колико е удалѣнъ одъ Србскога врела, опетъ веѣма се са именемъ Србина поноси, него Славенинъ старосѣдиоцъ Бошнякъ ма и источне цркве. А то исто важи и о Србину у Аустрійскомъ царству, кои као Србскогъ порекла ма и найудалѣни одъ врела Србскога веѣма осѣћа поносъ имена свога него најближій Бошнякъ. Па то исто важи и за Хрвате према Славенима старо-

сѣдиоцима, башь да су и едне западне вѣре, а о иной вѣри да и неспомынѣмо. — Ови Славени старосѣдиоци іоштѣ изъ давныхъ времена називали су се и помѣстнымъ именовъ нарочито преко Дунава у Дакіи Власима, те е и римска Траянова колонія, пошто е са овима у еданъ єзыкѣ и народѣ срастла и слила се, то име одъ другихъ народа добыла*). Мысли се и тако, да е ова римска колонія то име Влаха Славенима донела; али томе сумню дає, што ова колонія веѣ смѣшана са Славенима и данасъ себе именовъ Романа (Румуна) назива; а одъ странныхъ народа се и они, и Славени старосѣдиоци ма и удаљени називаю Власима до данашнѣга дана. Тако Хрвати зову Славене старосѣдиоце Власима, тако Турци зову Бошняке Власима. Па и они сами су себе тимъ именовъ често називали за разлику одъ Србаля и Хрвата. И ово треба добро на умѣ узети; ерѣ иначе неможе се разумѣти, о коме е рѣчь; ерѣ кадѣ се у старымъ споменицима о Власима говори, неодноси се свагда на римску колонію, Румуне или Влахе, но често и на Славене старосѣдиоце. Шта е друго Старый Влаха? него область Славена старосѣдиоца. Шта е у споменицима Срб. 14. што Банъ Босанскій (1239.) одреѣує: „ако вѣрує серблинѣ влаха, да се при предѣ кнеземъ дубровѣчькимъ. И ако вѣрує влахѣ серблина, да се при предѣ баномъ. И иному влаху и иному серблину да не ѣсьма. И да не ѣ никѣре изѣма на инаго серблина и ина инаго влаха лише на самега ѣсьца.“ И они Власи,

*) Шафарикъ узводи то име Влаха на Галле и Келте, и Галлійске Скордиске, па одъ нихъ пренаша на Римляне или Италиане и Славене старосѣдиоце.

кои се спомыню у запису учинѣномъ Жичи одъ Стефана првовѣнчаного (1222—1228) я мыслимъ да нису други но Славени старосѣдиоци. Па и у законима унгарскимъ гдѣ се спомыню Власи у Хрватској и Славоніи неће быти други но Славени старосѣдиоци, кое и Хрвати Власима називаю.

14.

Казали смо, да су Хрвати десно одъ Србаля преко Панноніе у ове землѣ византійскога царства дошли. Они су одъ Панноніе преко Драве пружили се до поморскога края Србскога, тако, да су уза цѣлу дужь лѣво и десно Славене старосѣдиоце просѣкли, лѣво имаюћи Славонію и Босну, а десно Крайньску, Истрию и Далмацію. Изъ самогъ овога смѣштая Србаля и Хрвата' ясно се види, да то ние случайно тако учинѣно, но да е морало са намѣромъ одъ самога цара Херакля ради обезбѣженя свога царства учинѣно быти, да Славене старосѣдиоце раздѣли и разстави, да их ратоборцима новима просѣче и обколи, те да се покретати немогу. Овимъ начиномъ Босна е сасвимъ одъ ова два народа опасана была. Но ово е учинило, да су и Хрвати, помѣшавши се са Славенима старосѣдиоцима за 12. вѣкова езыкомъ по већой части слили се са овима тако, да данасъ врло малый брой ныхъ іоштѣ има, кои е у развитку самосвоме особину нарѣчія старога хрватскога задржао, може быти у оно-лико, у колико е кодъ Србаля Црногораца іоштѣ особине старога Србскога езыка заостало. Іоштѣ одъ почетка како су Хрвати овамо дошли, и тако Славене старосѣдиоце

просѣкли, и са Србима одну часть (Босну) као стража
нѣка опасали, Славени су нѣи као свое неприѣтелѣ
смаирали, и нису имѣ могли наклонѣни бити, по-
чемѣ се борба како противѣ Авара' тако и противѣ
нѣиныхъ помоѣника' Славена' отворити морала, и безѣ сумнѣ
е подуже времена траяла, кадѣ е юштѣ и Константинѣ
II. год. 657. дакле 17 година' по нѣиховомѣ долазку, сѣ
войскомѣ на Славиню или землю Славена' подунавскихъ
нѣи морао. На е та меѣусобна борба и после повлачила
се, и мржня укоренявала се, те до данашнѣга дана трае,
нити се и самомѣ вѣромѣ измирити и изгладити могла;
ерѣ и ако се велика часть нѣих са старосѣдиоцима Сла-
венима езыкомѣ скоро у едно прелила, и вѣромѣ изедна-
чила, почемѣ су сви западне цркве, опетѣ Славени ста-
росѣдиоци Хрвате ненавиде. Но време е веѣѣ, да та
мржня престане, да любовь и слога нѣно мѣсто заузме,
кадѣ их е и природа, смѣшавши езыке нѣине, у едно
сбила, да се разазнати немогу. Едно тѣло валя и еднымѣ
духомѣ да дыше.

II.

ВѢРА, ЄЗЫКЪ, И ПИСМЕНОСТЬ.

15.

Кадъ су Србљи и Хрвати у данашня сѣдишта своя дошли (630—640), они су были некрштени. То намъ исторія ясно каже *), а и тимъ се показуе, што знамо, да су се доцнѣ оба та народа крстила, и вѣру Христову примила. Неспомынѣ се нигдѣ, да су они слова' своих у ове землѣ донели, или да су писмености свое имали, а ни слѣди одъ споменика' писменных одъ тога времена немамо. Али су они међу Славене старосѣдиоце дошли, кои су издавна већ вѣри Христовой прилюблѣни, и у сношаю са Римомъ и Цариградомъ были, изъ своих снародника' свештенство имали, царству войводе и саме цареве давали, слѣдователно и слова своя и писменость и кнѣиге црковне, изъ коих су науку Христову црпили, имати морали. Константинъ Порфирородный у гл. 31. каже : „да е Хераклій послао посланика свога у Римъ, и одунда изискао свештенике, као Архиепископа, пресвитере и дяконе, те су ови Хрвате крстили.“ Бы ли то могло тако брзо быти, кадъ небы ови свештеници были већ преправни и езыкъ славенскій знали, те су лако и они

---

*) Const. Porph. cap. 31. Chrobati, qui Dalmatiæ partes incolunt, a Chrobatis albis baptizmo expertibus, originem ducunt, qui ultra Turciam prope Franciam habitant, et Slavis contermini sunt non baptizatis Serblis.

Хрвате и ови нѣи разумѣти могли. То е исто морало се чинити и са Србима. Ёрѣ ние могуће ни мыслити, да ѣе Хераклій постарати се за Хрвате, кои су далѣ одѣ Цариграда были, да се у вѣру Христову приведу, а да за Срблѣ, кои су ближе были, то чинио ние. А друго, имамо од Константина Порфиророднога таково извѣстие за три Србске жупаніе крайнѣ, да се изѣ нѣга ясно заключити дае, да су Срблѣи таки по далазку своме вѣру Христову примили. Ёрѣ онѣ вели : „Одѣ Рагузе (Дубровника) починѣ жупанія (principatus) Захлумска, удара у рѣку Оронту, приморѣ (Паганима принадлежеѣе) естѣ брдовито, кое на сѣверѣ граничи съ Хрватима, а у прочелю са Сербіомѣ;“ — па далѣ вели : „Одѣ Оронта починѣ Паганія, иде до рѣке Цетине (Zentinam), и има три жупаніе, кое су Арастова, Мокра и Даленѣ; две прве удараю у море и иду у рыболовѣ; а Даленѣ е далеко удалѣнѣ одѣ мора, и живи одѣ землѣ; имаю у близости четири найлѣиша и найплодоноснія острова, Милету, Корчуру, Брачу и Фарѣ;“ далѣ говори : „Землю, у коіой Пагани живе, држали су кадгодѣ Римляни, у ню е Діоклетіанѣ императорѣ довео люде изѣ Рима, и ту у Далмаціи намѣстѣо. И ови Пагани произлазе одѣ Србала некрштених, одѣ онога жупана (Principis), кои е къ Хераклію императору прибѣгао. Ова е земля одѣ Авара заузета и опустошена была, па подѣ Херакліемѣ опетѣ населѣна. Погани пакѣ зову се зато, што нису крштениѣ примили онда, кадѣ су сви Срблѣи крштени; ерѣ тако се славенскимѣ езыкомѣ називаю они, кои нису крштени.“ Ово е Константинѣ Порфирородный около године 911, дакле на 270 година после далазка

Србаля писао; одкуда се види, да су ове три крайнѣ жупаніе добыле име Поганых (наравно одъ Славена' старосѣдиоца, почемъ су се славенскимъ ѣзыкомъ тако називали), што нису са остальма Србима крштенѣ примили, али да су и оне веѣ у нѣгово време крштене быле; слѣдователно изъ овыхъ рѣчій може се лако заключити, да су Србљи остали таки по долазку свомъ крштени, као и Хрвати; ерѣ бы се и они тога имена поганика одъ Славена' старосѣдиоца' удостоили были, као и ове три послѣднѣ жупаніе. И како рекосмо, да су ове три жупаніе доцнѣ крштене, тако е и изванъ сваке сумнѣ, да е и то веѣ до 911. године у велико свршено бити морало. И кадъ су Кириллъ и Методій, славенски Апостоли, око год. 870. радили, то е онда извѣстно, да Србскій народъ одъ нѣхъ ние крштенѣ быо. Текъ о крайнѣма овима жупаніяма могла бы се сумня родити; али ни о нѣма то се казати неможе; ерѣ бы то онда скоро за живота Константина Порфиророднога бити морало; а кадъ бы то было, онда онѣ небы казао, да су ове три жупаніе доцнѣ него остали Србљи крштене, но бы опредѣлно рекао да су најскоріе трудомъ Кирилла и Методія крштенѣ примили.

16.

Време, кадъ еу Славени старосѣдиоци, кое видѣсмо, да су јоштѣ пре Христа у областима подунавскимима и по-савскимима живили, вѣру Христову примили, исторійски ние назначено. Зато се опредѣлно незна. Но како се незна, кадъ е, а види се да естъ, онда е морало таки у почетку

распространяваня вѣре Христове догодити се; онда, кадъ се прве зраке науке Христове по свѣту просуше, мораше оне и на ове Славене пасти; и то е тимъ извѣстнѣе, што су тѣи Славени у додиру непосредственомъ са првымъ Христїянима были. А међу тимъ зна се извѣстно, да су области оне, у којима су ови Славени живили, вѣри Христовой и управи христїянска свештенства припададе; дакле морао е и народъ, кои е у њима живио, христїанскїй быти; ерѣ свештенство то нїе ради землѣ и стѣна, и вода и гора ради ту было, но ради народа, а то су были Славени; дакле су морали и они у првомъ почетку распространяваня вѣре Христове овой се прилюбити. А имамо и прекрасно доказателство у одной за то непрецѣнѣной Новелли (новомъ закону) Іустинїана императора одъ год. 535. кою е издао на Кателїана Архиепископа Юстинїане прве (Бустендилъ), „у којой, вели, Юстинїани првой, као своме отечеству, кое тимъ прославити намѣрава, поставля Архиепископа и Митрополита, подъ коега ће независимомъ управомъ да буду и остале области, какоти средоземна Дакїя, Дакїя прибрежна, Мызія друга, Дарданїя, область превалїйска, и Македонїя друга, и часть Паннонїе друге, коя е у држави Бачкой (in Vaciensi civitate).“ И далъ вели: „да е у стара времена (in antiquis temporibus) у Срему (Sirmii) началство было постављено (præfectura), и ту да е сва врховна власть Иллирика како у грађанскима тако и свештенымъ пословима была, па да е тай предѣлъ после у време Аттилино опустошенъ, и да е Аппенїй начальникъ преторскїй изъ државе Сремске у Тесалонику пребѣгао, и съ њимъ да е и достоинство свештеничко прешло (sa-

cerdotalis honor secutus), те тако да е Тесалоничкій Епископъ веѣу власть придобио; а садъ онъ врховно то достоинство и власть предае Архиепископу и Митрополиту Юстиниане прве надъ реченыма областима, да ѿи управля, да свештенике поставля, рукополаже, распре расправля, и све устроява или самъ собомъ или преко своих изселаника; и додае, да овай Архиепископъ и у Акви, коя припада области Дакіе прибрежне, поставля Епископа, па да овоме припадне та варошь и сви замци и землѣ и цркве, да онъ може неваляство Боношіячко (Bonosiacorum) изъ те вароши и землѣ одбити, и у православному вѣру обратити;“ и наипосле нареѣуе: „кадь се упразни Архиепископство ово, да право другога бирати припада честномъ Сабору Митрополитскомъ истогъ Архиепископства, и кога овай избере тай да е поштованъ и узвышенъ одъ свію црквій, па да ни у томе Тесалоничкій Епископъ никакова утицая нейма.“ — Кадъ е дакле у Срему пре Атилиногъ пустошеня, дакле пре год. 455, (у коіой е на Сремъ ударао), „у стара времена“ веѣ Архиепископъ и Митрополитъ са найвышомъ властю быо, и у областима изброяныма Епископе и подручно свештенство имао, то е заиста извѣстно, да су Славени, кои су у овима предѣлима живили, таки у почетку са првыма Христіянима вѣру Христову примити морали. И кадь Іустинианъ у 535. години само о еднимъ Боношіяцима *) у Акви и прибрежной Дакіи, дакле преко Дунава изванъ Срема, каже, да пису добри Христіяни, и да ѿи треба у православному вѣру

---

*) Да ли име Шіяка, кое е до данасъ заостало, ние то исто Боношіяка, па е половина прва отпала?

обратити, то е наравно, да су у оно време сви остали у избројним' областима живећи православни бити морали. И тако о христјанству Славена' у то време сумиѣ никакове ние, нити бити може.

17.

Кадъ е извѣстно, да су Славени одъ сремскогъ Дунава све до мора ядранскога, и уза цѣлу дужь лѣво и десно велике просторіе заузевши много пре Христова рођеня овдѣ у Европи живили, да су велике градове и вароши имали, трговину чакъ одъ Солина града съ мора водили, съ Римлянима за нѣи а и противъ нѣих воевали, читаве легионе изъ своих земаля подъ своимъ войводама изводили, кои су еданъ съ другимъ преко писама договоре имали*), да су и войводе и сами цареви у западномъ и источномъ царству одъ нѣих бивали, кадъ су по свѣдочби Новелле Юстиніанове іоштъ пре Атилиана пустошеня (дакле пре 455. год.) веѣь свога независимога Архиепископа са Епископима и свештенствомъ имали, и тако подъ Юстиніаномъ год. 535. у велико сви Христјани были; то може ли се и помислити, да таковый народъ іоштъ своих слова', коима е писао, и свое писмености имао ние? А очевидно е, да онъ веѣь са првымъ долазкомъ своимъ у ове землѣ, кои се много пре исторійскогъ времена догодити морао, ние могао као скитный или

---

*) Tacitus. Ita tres Mœsicae legiones per epistolas adliciebant Pannonicum exercitum. II. 85. — Juncti inde Mœsici et Pannonici exercitus Dalmaticum militem traxere. II. 86. — Ambiguos militum animos, quod magna pars Dalmatæ Pannonique erant. L. III. 12.

варварскій народъ дойѣи, но е морао са собомъ веѣ нѣко устройство донети, почемъ небы одмах градове и вароши основати, и устройство државно са старѣши-нама и властима имати могао, као што смо видели, да су их Римляни јоштъ пре Христова роѣеня на приморю нашли; а у време Августа императора тако су их и у Паннони и Славени и Срему затекли. Неможемо, рекох, ни помислити, да они у то време веѣ своих слова' и свое писмености имали нису. Имали су, да, као и Грци и Римляни, и може бити јоштъ израніе него ови, почемъ се лако нагодити може, да су они у прастара времена са Индіомъ и Санскритомъ у дотаку морали бити. Е! Реѣи ће ко на ово: Та то е само нагаѣанѣ. Но ние тако. Више е него нагаѣанѣ, и може бити башъ право погаѣанѣ. Ђрѣ ако е истина, да оно, чему се исторійски почетка правога незна, мора бити старіе одъ свакогъ исторійскогъ извѣстія, као што заиста естъ, онда мораю и кодъ овых Славена' слова и писменость у најстарія времена пре свакогъ исторійскогъ извѣстія бити, особито кадъ намъ то сама природа стварій и отношеня' старых, и садашній положай ясно показуе.

18.

Кои су народи у доцнія времена одъ 5. вѣка овамо у просторъ земаля горереченых дошли, знамо извѣстно. Дакле онај народъ, кои се данасъ у овимъ земляма налази, а међу оне се неброи, и незна се, кадъ е овамо дошао, мора бити потомакъ онога, кои е овамо у време преѣисторійско дошао, и овдѣ се у време науке и вѣре

Христове нашао. А будући да мы знамо, кадъ су и како су Бугари, Србљи и Хрвати у ове предѣле дошли, а за Славене (южне) остале изванъ овых, као Славонце, Бошняке, Далматине, Истријане, Крајнце, Карниолце, Штаерце, па узъ ове ни за Паннонце (Словаке) незнамо, то су ови потомци оных Славена', кои су се у престаро време овдѣ налазили. И као што су Солинъ (Salona) и Сремъ (Sirmium) кодъ овых Славена' најглавніе и крайнѣ вароши были, тако е доцніе, пошто е Сремъ разоренъ и опустошенъ, па после земля Сремска у додиръ са дошляцима дошла и одъ Србаля заузета была, Солинъ као древногъ славенскогъ народа главна варошь остала.

19.

Юштъ одъ старых времена' видимо кодъ овых Славена' двойка слова, двойку писменость : Една, коя се зову Глагольска, а друга Кириллска, или Глагольицу и Кириллицу. За Кириллицу знамо извѣстно, кадъ е постала; еръ имамо за то свѣдочбе исторійске; а за Глагольицу незнамо извѣстно. Већ по томе, што іой се постанка незна, мора падати у она времена преѣеисторійска. Дакле како годъ што се съ основомъ казати може, да су Славени ови у овима земляма одъ најстаріих времена', тако се мора мыслити, да е и Глагольица и ове писменость кодъ овых Славена' одъ најстаріих времена'. Али и осимъ тога за истину овога тврѣеня имамо доста знакова, коима се убѣдити можемо дондѣ, докъ се и старіих споменника' ненаѣе. Тако: 1. Сама форма истых слова' при првомъ погледу одводи умъ на древность, еръ

показую неизображену простоту и азіятско чртанѣ. 2. Стародавно преданіе кодъ оных Славена' старосѣдиоца' одржало се до данашнѣга дана, кое почетакъ оных слова' одводи на Св. Хіеронима, учителя цркве, кои е быо Славеницъ изъ Далмаціе, а умро е године 420. пос. Х.; дакле веѣ по томе было бы стародавно. Но кадъ разсудимо по ономе, што смо напредъ казали, да су ови Славени юштъ пре Св. Хіеронима христіяни были, и свое пастыре духовне имали, то морамо иста слова глагольска много на далъ однети, а Св. Хіеронима сматрати као учителя цркве, кои се наукомъ Христовомъ и црквенимъ кнѣигама, одъ коих е нѣке и онъ самъ може быти преводио и поправляю, прославио, као што се и самъ у писму едномъ изражава, да се старао, колико е могуће было, преводъ св. писма поправити. Дакле и по томе, што е онъ преводъ поправляю, веѣ е превода пре нѣга было. 3. Имамо свѣдочбу Николе пресвитера Арбенскогъ одъ год. 1222. кои каже, да е Псалтырь год. 1222. глагольски писанъ онъ преписао изъ старіега рукописа Теодора, послѣднѣга Архиепископа Солинскога (Salonitani), кои е живио год. 640. (дакле одонда кадъ су Србљи и Хрвати овамо дошли); дакле и по томе Глагольица ставля се у старія времена. 4. Имамо више писменныхъ споменника' глагольскихъ наѣныхъ одъ ученыхъ испытателя' древности, допируѣихъ до Кирилловогъ времена, и тако, веѣ увѣренѣ имамо, да Глагольица одъ Кириллице ние млаѣа; па кадъ се за ову зна кадъ е постала, а за ону незна, то е наравно да оне почетакъ мора у старіе доба падати. 5. Видимо одъ старина' па до найновіихъ времена', да е Глагольица кодъ оных Славена' до найновіихъ времена' упо-

треблявана, и чувана и поштована, кое смо назначили, да су овдѣ старосѣдиоци были, а кодъ оных не, кои су доцнѣ у ове землѣ дошли, као кодъ Бугара', Србаля и Хрвата', и тако и то стародавну древность нѣну показуе; ерѣ иначе не'ма узрока, зашто бы се ова азбука башь кодъ Славена' старосѣдиоца' задржала.

20.

За Кириллицу зна се да е одѣ Кирилла Славенина у Солину изобрѣтена, или болѣ реѣи сложена и удешена изѣ грчких слова', кое е было около год. 860. (ерѣ Кирилль родио се 827. а умро 869), дакле на 220. година' после долазка Србаля и Хрвата' у ове землѣ. Удешена, велимь, ерѣ кадѣ на форму нѣихову погледимо, она су сва скоро грчка лапидарна, осимь нѣких знакова, коих у грчкомь езыку не'ма, као **Ж**, **И**, **Ч**, **Ш**, **Щ**, и нѣких сложенных двогласница'; па **Ж** састављено е два з са **І** (іотомь), а **Ш** и **Щ** узето изѣ Глагольице као што есть, а за **И** и **Ч**, згоднѣя форма узета. — Каква е нужда была, какавѣ ли поводѣ, друга слова за езыкѣ славенскій узимати, онда, кадѣ су Славени веѣь свое писмо и писменость имали? На ово лакше ћемо одговорити, кадѣ найпре еданѣ погледѣ бацимо на новѣя времена, у којима е западна црква поредѣ Глагольице, којомь су се Славени западне цркве служили, латинска слова за славенскій езыкѣ употребила. Грци са Славенима живеѣи, и у непрестаномь сношаю сѣ нѣима будуѣи, морали су и славенски говорити научити. То имѣ е у свакидашнѣмь обраштаю лако было, па су ови безѣ сумнѣ често потребу

имали што и записати славенски; и зато бы врло наравно было, да су они знајући грчка слова, овима и славенске рѣчи записивали, и тако овима писати уобычаили, те тако су се тима и Бугари и Србљи послуживали, које е наравно врло несавршено морало бити. Ово е по полагаю и отношению народа више се уводило на оной страни, гдѣ су у додиръ съ Грцима долазили; а међу тимъ страна Славена' съ Италиомъ граничеѣа остаяла е више при Глагольци, па е после приступала къ Латинци; као што су се съ временомъ на Кириллицу и Латиницу и подѣлили. — Кадъ се у деветомъ вѣку появила потреба за распрострањаванъ вѣре Христове кодъ Славена' западных и сѣверных, Паннонских и Моравских, у којима се јошть вѣра Христова утврдила небѣше, то онда Грци лако на те мысли падоше, да за науку Христову употребе и слова своја. И како на тай посао употреблѣнъ бы Кириллъ Философъ, Славенинъ, то е онъ онај несавршеный веѣ уобычаеный начинъ писаня грчкимъ словима мало болѣ удесио, додавши јошть нѣке знаке, кои су писму грчкомъ оскудѣвали. Но и то види се, да јошть ние морало подпуно и савршено бити, почемъ се о Св. Клименти, ученику и другу Кирилловомъ каже, да е онъ јошть болѣ усавршенствовао нѣкими другима знацима слова', него што су они одъ Кирилла изобрѣтени были. Кириллъ и Методій имајући предъ собомъ веѣ готове кнѣиге славенске глагольскы словы писане морали су се нѣима ползовати, и понайвише исте одъ слова до слова переписати новима словима, и са собомъ понети. Ово се тимъ болѣ вѣровати може, што се каже, да су на то употребили два попа скоропицеа, да се што скоріе

кнѣиге преложе; ерѣ скорописци се у преписиваню разумѣти могу. Са овима кнѣигама отиду они у Паннонію и велику Моравію, коє су области найближе Славенима подунавскимъ и посавскимъ, кои су веѣхъ христіјани были. Ето и ово показує, да су не само ови южни Славени, по и сами Србљи, Бугари и Хрвати веѣхъ христіјани были преѣ Кирилла и Методія; иначе бы они прво одъ овыхъ започели. Они се зваше Славенски Апостоли не толико зато што су къ Паннонцима и Моравцима, као славенскимъ народима ишли, но што су изъ средине Славена', кои се тимъ именовъ одъ старина' називаше, послани; па и єзыкъ онай, коимъ они проповѣдаше, што истый славенскій бѣше *).

21.

Славенскій є дакле єзыкъ, на комъ су прве кнѣиге цркве Христове у време Кирилла и Методія застале се, и быо и звао се славенскій. Овай є и одъ Кирилла и Методія употреблѣнъ. Но какавъ є тай славенскій єзыкъ управо быо, мы данасъ незнамо; нити ћемо га знати дондѣ, докъ се какавъ писменый споменикъ преѣ Кирилла и Методія, или юштѣ сигурніє преѣ него су Бугари, Србљи и Хрвати крштени, ненаѣе. Србо на доцніє, ма и глагольскы словы писане неможемо се сасвимъ ослонити, премда бы и у овима могло быти, почемъ су

---

*) У житію Методієву читамо: „Тогда царь Михаилъ рече къ философу Константину: слышиши ли, философе, рѣчь сію? инъ сего да неможеть сѣтворити развѣ тебе. Тѣмъ дамъ ти дари мнози, и поимъ братъ свои, игоумень мѣфодей, и иди же. Вы бо еста селоунянина, да селоуняне все чисто словенскы бееѣдоуютъ.“

доцніе кнѣиге понайвише преписи са старых. А одъ времена Кирилла и Методія, како су веѣъ и друге сусѣдне споредне гране славенскога овога народа, какоти Бугари, Србљи, Хрвати, христіяни были, и Словаци и Моравци вѣру Христову примили, веѣъ онда су и кнѣиге свете и нѣинъ языкъ у преписиваню више или мањъ промѣњиванъ, и према духу и формама овых языка' удешаванъ. И тако су веѣъ оне првобытне славенске кнѣиге свете, кое су према србскомъ языку удешене, постале славено-србске, према бугарскомъ славено-бугарске, према хрватскомъ славено-хрватске, према моравскомъ славено-моравске, и у доцніе време према русскомъ славено-русске, или пошто су и славенске веѣъ преображене къ Руссима долазиле славено-србско-бугарско-русске, као што их данасъ у цркви видимо. И веѣъ одъ тога времена тежко се и налази споменика' чисто старо- или южно-славенских. Али ипакъ може се реѣи, да се таковий языкъ најчистіе морао задржати у споменницима глагольским' нарочито најстарим'. Но мы онай народъ, кои е у правой лози одъ онога народа славенскогъ произишао, познаемо добро. Нѣга и данасъ има. Славонци, Бошняци, Далматини, Истріяни, Крайньци, Карниоли, Штаерци, све е то право потомство оных првобытных южных Славена'. Само имъ языкъ ние и неможе быти онай истый, коимъ су предци нѣихови говорили. Опъ е по самомъ закону природе и живота органскога ума и душе човечіе за толико вѣкова развѣяюѣи се доста самъ по себи преобразити се морао. А шта можемо о нѣму мыслити ондѣ, гдѣ е са другима языцима страннима или и ероднима у додиръ долазио? —

22.

Да, вѣчна судьбина свѣта игра се съ народы и нѣховим' светыняма. Она их у животъ уводи, те се раѣаю, расту, ячаю, старе, гину, и у другомъ виду опеть преобразени у новъ животъ ступаю. Истріяни смѣшаше се са Италианы, и погубише свою славенску свѣсть и снагу, Крайньци, Карніюли и Штаерци окружени Италианима и Нѣмцима едва іоштѣ душу држе; Бугари смѣшани са Хунны и Авары и Татары, колико су многочислени, опеть много изгубише одъ природе свога езыка, смѣшавши га са страннымъ живлѣмъ, и тако и странну форму примивши. Хрвати обколѣни славенскимъ (южнымъ) народомъ веѣь су скоро преобразени. Срблѣи посередъ славенскогъ народа одъ Дунава до мора Ядранскогъ стануюѣи мало по мало слише се са овимъ у еданъ народъ и еданъ езыкъ тако, да се млаѣаный и крутый духъ живота србскога езыка рѣдко посѣянъ налази, и текъ у Црној гори, и другдѣ по горама и Косову цопѣшто, као споменъ младости србске задржао. И колико е србскій езыкъ тимъ брже ослабио, толико е южнославенскій съ овимъ снаге и живота задржао и добио. Тако се србскій езыкъ у цѣломе, осимъ можда едине Црне горе, са околнымъ славенскимъ народомъ и езыкомъ сдруживши се за 12. вѣкова тако преобразио, да е налични на онай одъ искона овдѣ славенскій бывшій, него на свой собственыи изъ Лужице овамо донесеныи, те е одтуда то да се онъ данасъ болѣ разумѣ са Далматини па и са самы Крайньцы него са Србима Лужичкима. Повременно и постепенно ово

преливанѣ морали су Срби у старіе доба и примѣтити, па су тимъ поводомъ заръ и языкъ и народъ Славено-Србскимъ називали. И то съ правдомъ; еръ е тако у ствари и было. Али се доцніе правый томе трагъ изгуби.

23.

Као што су прве свете кнѣиге на славенскомъ языку появили се, и као такове нѣколико вѣкова трајале, тако и после кадъ су већ и са србскимъ и бугарскимъ и русскимъ преображене, опетъ е и тај преображений языкъ име славенскога задржао, тако да е то име само ономе языку придавано, кои се у црквенимъ кнѣигама налази; па су и рѣчи и форме већ одсадъ само оне за славенске држане, кое се у црквенимъ кнѣигама налазе, ма да е првобытний славенскій языкъ у нѣима преобразио се, и тако рећи изчезнуо; али е стародавно преданіе и споменъ о языку славенскомъ у кнѣигама црквенимъ јоштъ еднако трајао. А поредъ тога пошто се и народъ онај првобытний и по роду и имену славенскій на грани и разна мѣста, разне вѣре и државе поцѣпа, и живота државнога се лиши, и тако и свѣсть живота старога у нѣму угаси се, изчезе и име Славенско у нѣму, те се замѣни са помѣстны и областны имены, гдѣ се само споменъ у единой области одъ нѣиховогъ имена названой, т. е. Славеніи или Славоніи одржа, али у областно преобрати, те стари они Славени посташе Славонци, Бошняци, Далматини, Истријани, Иллирци, Крайньци, Штаерци. И тако славенскога народа подъ тимъ обштимъ именовомъ овдѣ неста. Само заръ по спомену чув се по-

негдѣ юшть узъ помѣстно и славенско име : у Истрии Слави, у доиньой Штаерской и доиньой Карантанской Словени, па у Венеціи стои и данасъ обала или улица славенска (Strada Schiavona). А у овимъ областима као духомъ и животомъ, тако и именовомъ осташе Бугари, Србљи и Хрвати, те они обновише у новомъ споеномъ виду животъ оныхъ старыхъ Славена'. И као што су Србљи оныма Славенима найближи и найпре се съ ными споили, и языкъ у едно слили, тако су они и найсовѣстнѣе име Славена' усвоили и задржали, тако, да су га болѣ чували, него сами они првобытни Славени; а будући да е живаль србскій веѣ одсадъ и животомъ државнымъ преузео, тако и србско име и языкъ заuze и мѣсто онога, да се веѣ у ными смѣшанный животъ и Старославена' южныхъ сповнѣ усредоточю.

24.

На стаблу славенскихъ народа', ныховыхъ языка' или нарѣчя' примѣчавамо найзнаменитиѣ разлицие характеръ у ображательной снази силно- и слабогласности, или дебело- и танкогласности како у гласныма тако и сугласныма звуцима. По томе се и степень снаге еднога языка славенскога према другомъ опредѣлити дае; по томе и положай зачетка и развитка нѣгова показуе се. Благость южнога сунца по природи изнуѣуе танкость гласова, а крутый сѣверъ раѣа дебелогласность. Одтуда се нагаѣати може, да су славенски народи по той постепености и свойствености звукова у првобытнымъ сѣдиштама своими у Азиѣ одъ крайнѣгъ юга до леденыхъ стѣна' сѣвера

пружати се морали, тако, да е грана съ найтаньимъ звуцима крайнѣ мѣсто на югу*), а са найдебльимъ звуцима крайнѣ мѣсто на сѣверу заузимати морала, остале су пакъ по постепености танкости и дебелогласности по средини разреѣене быле. Овай е редъ у Европи у нѣчемъ поремеѣенъ, пошто веѣь ние природи оставлѣнъ, но е и ударцима страннѣма изложенъ бивао. И по томе закону видимо, да е у езыку овыхъ южныхъ Славена' превагу имала танкогласность звукова; пошто е та и садашнѣмъ нѣховомъ езыку свойствена. Србскій народъ морао е у Азиі средину запремати, као што се и у Европи смѣтио быо найпре (у Лужици), што се изъ звукова езыка нѣгова заключае; почемъ се нѣко равновѣсіе између танко- и дебелогласности у нѣму примѣчавало. И сугласнице и гласнице быле су у нѣму деблѣ и силнѣ одъ сугласница' и гласница' у езыку южныхъ Славена', а слабѣе су быле одъ сѣверныхъ нарѣчїа' славенскихъ. Съ оваковымъ езыкомъ дошавши у непрестанный додиръ са южны Славены, ние чудо, што се за 12. вѣкова тако съ овима уедно слио, да се веѣь данась ни разпознати честито неможе. У хрватскомъ езыку су дебелогласнице силнѣ быле него у србскомъ, кое се и по самомъ данашнѣмъ изговору нѣ-

*) У найстарїа времена съ Индіомъ граничила е къ западу Скитїа Индїйска, а къ сѣверу Скитїа займауска. На обали великога залива Индїйскогъ сѣверно налазимо Каттигору и Кокорану гору, а мало по-выше брда Семантинска (montes Semantini); выше тихъ гора' мѣсто Солана. А у Европи међу южныма Славенима видѣсмо Катте (Cattos) око Норика; а рѣчь Кокорана или Кокорава и данась има у славенскомъ овомъ езыку. Амантини бїяху међу Савомъ и Дравомъ. А Солана (Солинъ) бѣше главный градъ Славена' южныхъ у Далмаціи. Ненамеѣе ли се и силомъ мысао, да су ове рѣчи изъ оногъ предѣла одунда овамо донесене, те да е овай славенскїй народъ ондѣ живити морао?

ховомъ примѣчава, и зато се онъ мало потеже са южно-славенскимъ сливао, па е и до данасъ повше свое првобытне особине задржао. Бугарскій языкъ юшть на вышемъ степену дебелогласности стои, и зато е юшть манѣ са южнославенскимъ сполти се могао; но онъ е међу тимъ одъ странногъ живля, съ коимъ се у дебелогласности с'ударао, тимъ више примио и усвоио. — Србскій и хрватскій народъ колико су лоше среће, што на путу природнога развїяня свога языка нису остати могли, те су тако пре времена свога рођенога живля много погубили, толико су опеть срећни, што их е судбина међу славенскій старый, сродный и духомъ и паравю, устройствомъ и писменостю найизображеніи народъ бацила, те су тако съ овимъ сполти се; они су истина одъ снаге своєга языка раніе, него што бы то иначе было, доста погубили, али толико су више у развитку изображености добыли.

25.

Найманѣ смѣшанный србскій языкъ са югославенскимъ у овомъ предѣлу затеченымъ налазимо данасъ у црной гори, найманѣ смѣшанный хрватскій языкъ са югославенскимъ садъ е юшть около Загреба; найманѣ смѣшанный югославенскій са србскимъ и хрватскимъ мора быти у найудалѣнимъ предѣлима одъ ова два народа, тако усредъ Босне, у западной Далмаціи, после у Истрии, Крайньској, Каринтіи и Штаерској. По овима се предѣлима найпоузданіе може и на характеръ свакога одъ ова три языка заключити. Што годъ у поединима рѣчма, у изговору, у

форми, ображаню, скланяню, спрезаню, синтаксу и т. д. у Црной гори има, а то се тако у западној Далмаціи, средњој Босни, Истрии и т. д. неналази, оно мора бити по извору србско, што пакъ у овима предѣлима има, а у Црной гори е другчје, оно е старо-или јужнославенско; што е пакъ у осталомъ србскомъ езыку наликъ и на едно и на друго, а управо ниједно није, оно е србско по-славенѣно, или кодъ истыхъ Славена' славенско посрбљено; па то исто и о хрватскомъ езыку разумѣва се у одношаю къ југославенскомъ. — Како се србскій езыкъ постепено са овимъ јужнославенскимъ мѣшао и споявао, па у нѣму и губио, може се у старимъ споменницима видети. Мы смо сви то истина примѣчавали, али нисмо са праве точке гледишта свагда сматрали, па често смо се нѣкими формама и чудили зато, што смо стваръ наопако узимали. Многе праве србске форме држали смо за славенске по ономе, као што смо мы себи славенскій езыкъ представљали, а не као што е онъ у себи бую, а славенске првобитне држали смо за србске, судећи по садашњемъ характеру србскога езыка веѣ преображеногъ и смѣшаногъ са езыкомъ југославенскимъ, т. е. Босанскимъ, Далматинскимъ, Славонскимъ. Тако кадъ смо читали у србскимъ споменницима: „влькъ, вльканъ, влькашинъ, хльмъ, жльчь, сльза, Србьскыя земли, вьсеи сьрбьсцѣи земли, вь светѣй горѣ, о црьквахъ, юноше оного, вьсакого зла, даю, нетрьплю, послю, гредоу, нѣсоутъ слышали, прѣложиль, оставлю знаменіе, сьтворимъ, о вьсакомъ дѣлѣ блазѣ и т. д. мы смо обычно говорили, да е то све славенски, а србски да бы морало бити: „вукъ, вуканъ, вукашинъ, хумъ, жучь, суза, србске (или сриске) землѣ,

свой Србской земли, у светой гори, о црквама, юноше онога, свакога зла, даемъ, нетрчимъ, пошлѣмъ, гредемъ, нису слушали, приложно, оставимъ знаменъ, сатворимо, о свакомъ дѣлу благомъ, и т. д. Ово е тако, кадъ се суди по садашнѣмъ преображеномъ и са югославенскимъ споеномъ, езыку србскомъ, али какавъ е управо быо, онда е ово сасвимъ противно. Оно е было србски, као што се јошть слѣди тога у србскомъ народу, особыто у Црной гори налазе; а ово друго се у смѣшаномъ езыку са югославенскимъ развило, те се и србске форме пре времена изгладиле, и другима замѣнили. Изъ Душановога Законика познаемо, да е у србскомъ езыку онда јошть доста србске форме и србскогъ живля было, а одъ нѣгова времена како е съ народомъ и нѣговомъ сталностю тако е и съ езыкомъ ишло. И Црна гора како у животу народномъ, тако е и у езыку найвише србскога живля задржала. Налази се и по Србији, јошть више у Рацији, у Косову, а гдѣшто и кодъ Србаля у Аустрији јошть србске форме у езыку, но то већъ къ редкостима принадлежи, тако да се то већъ за нѣке изъ црквено-славенскогъ увучене погрѣшке сматра, па нѣки наши езыкочистители као такове навалице истискивати почеше, узевши за мѣрило форме у Далмацији, Босни и Славонији садъ постоеће, дакле одъ Югославена' произлазеће. Кадъ се усредъ Србије чуе „онизи, ны, вы, на Мораве (вѣ) у државѣ (вѣ) у Ужице (цѣ), хвала тебе (бѣ), нѣсамъ, нѣси, нѣсу, (несамъ, неси, несу) и т. д. мѣсто „они, насъ, васъ, на Морави, у држави, у Ужици, хвала теби, нисамъ, ниси, нису,“ и т. д. и јошть друге србске рѣчи и форме, кое су се задржале, или србски развиле, а мы се смѣмо,

као Ерама, а незнамо, яданъ, да се своіой рођеной крви смѣемо, да свою рођену дѣцу, коя се іошть у нѣдри наши задржаваю, одбацамо и протеруемо за любовь братучеда югославенскога. Познаймо животъ, духъ и устройство языка, научимо цѣнити силу и снагу нѣгову, и чувати га одъ смѣсе и пропасти; и ако и мора судьбини обштой строя умнога подлећи, и непрестаннымъ одъ колѣна на колѣно развіянѣмъ наипосле къ старости dospѣти, баръ да му мы неразуміемъ и погрѣшкомъ нашомъ снагу и животъ непрекратимо, и старость и слабость неускоримо. Нетреба ово текъ као нѣшто кићено речено узети. Истина е то вѣчна. Гдѣ е сила и снага языка и нѣгова строя, ту е и умна сила и народна снага; а у слабости и старости языка судъ е изреченъ и за народъ. Што еданпутъ судьбина одвуче, ту повратка натрагъ не'ма. И Истріяни су Славени, и Штаерци, и може бити кадгодъ први и сусѣди Индіе и Санскрита, и зато можда између своіу Срѣмских или Сарматских народа' први и славѣни (славѣни), те и осталой браћи своіой сѣверной име славе сприобштили, али шта е одъ нѣх данасъ? Леже на постельи дубоке старости, и чекаю смрть.

26.

(26) Да се то тако са србскимъ народомъ и языкомъ догодило, то садъ видимо и знамо. Но како су те промѣне постепенно бывале, то нити е народъ видно, нити е осѣтно. Срѣ што за 12. вѣкова расте или опада, или се прелива и слива, то се ни осѣтити ни опазити неда. Колѣно за колѣномъ иде и затеченымъ языкомъ служи

се, кои тече као рѣка, која ако и токомъ своимъ различне воде вуче, све се као една и иста држи, нити се странно што у нѣой примѣчава. А и ко е јошть могао осѣтити, како постепенно расте и стари бива; сватко расте и стари, па му се све чини, да е онај истый, докъ се на еданшуть невиди, да е много већий и другчи него што е кадгодъ было, тако, да га ни најрођени, ни најболый пріятель, съ коимъ е дѣтнство свое сладко проживно, садъ ни познати неможе; па ние чудо, што се мы садъ после 12. вѣкова разстанка нашега са рођеномъ браћомъ нашомъ, Србима Лужичкимъ, непознаемо. Кои подъ завѣсу овога вѣковима прикривенога позорія загледати жели, тога опомыньмъ, да се пусти погледомъ своимъ умнымъ средомъ Србске землѣ одъ Београда преко Косова и Захумля и Црне горе до Дубровника, па езыкъ тай сравни са езыкомъ южныхъ Славенъ оныхъ старосѣдиоцаъ уза цѣлу дужь те Србске землѣ данасъ стануюћихъ, и до крайнихъ нѣиховыхъ границаъ у Истрию, Крайньску и Штаерску пружаюћихъ се; па узь то нека се обазре на езыкъ Св. Саве у животу отца нѣгова, и на езыкъ Душановогъ Законика, ма да е преписиванъмъ и преиначенъ, па и на езыкъ у старымъ споменицима србскимъ и югославенскимъ налазећий се, па еданъ погледъ и на стару браћу србску Србе Лужичке и нѣиховъ езыкъ баци; па самъ увѣренъ, да ће се зачудити, како ће му ясно истина моихъ рѣчій предъ очи изићи и душу му озарити.

27.

Ако и не́ма првобытногъ языка сръбскогъ, и старогъ славенскогъ (южногъ) у споменницима, те да га видити можемо; опеть кое по доцнимъ споменницима, што их имамо, кое по постепенномъ развіяню, кое пакъ по садашнѣмъ станю, може се характеръ оба ова языка баръ у главноме опредѣлити, те по томе и разлика, па и духъ и природа нѣхѡва схватити. Тако: 1. У сръбскомъ языку превагу држи силно — или дебелогласность умѣрена; у южнославенскомъ превагу држи слабо — или танкогласность како у сугласныма тако и у гласныма. По томе 2. У главноме уобште у сръбскомъ су гласови неразвѣнни были; те тако у сръбскомъ обылни были полугласници, а у славенскомъ южномъ обылни су были гласници. 3. Збогъ тога у сръбскомъ языку характеристичну владу држаше Ъ, Ы (ѣ) и Ы (ѣ); а у славенскомъ южномъ а и и. 4. Збогъ владаюћегѡ Ы сръбскій языкъ преламао е іюштѣ у почетку грлека слова к, г, х, на сродна ц, з, с; а доцніе и зубна д, т, у ѣ и ѣ; па найпосле и ц, з, с, на ч, ж, ш; кое у славенскомъ южномъ баръ у толикой обширности ние было. 5. Збогъ силногласности сугласника сръбскій языкъ задржавао е свакій сугласникъ у своіой сили и снази, нити га е предѣ сродныма у сродноподобна преламао или преливао; славенскій южный пакъ збогъ слабо — или танкогласности преливао е сугласнике по већой или маньой мекости или слабости предѣ сродныма у сродноподобне. Да бы се ова разлика характера яснѣ познала, я ѣу овдѣ навести нѣколико

примѣра' изъ сръбскихъ и южнославенскихъ (т. е. Босанскихъ и Дубровачкихъ) споменника', па ѣу едне према другима ставити по назначеным' овдѣ точкама. И тако :

I.

Сръбскій.

(Изъ Спом. Сръбскихъ.)

1. 2.

Вь, начьтъкъ, отьць,
отьчьство чьсть, божь-
ство.

Влькз, влькашинз,
сльнце, жльчь, сльза.

3. 4.

Вьначьтъкъ, вьлѣто,
вѣда (доцнѣ беда), вѣра
(вера), дѣдъ (доцнѣ дедъ,
дѣдъ), мѣсто, пѣсна, рѣка,
прѣстоль, врѣме, сѣме,
сѣно, цѣвз, цѣло, да
живѣте.

Нѣсьмь, нѣси, нѣсть,
нѣсмы, нѣсте, нѣсоуть;
— доцнѣ : нѣсамь, нѣ-
си, нѣ, нѣсмо, нѣсте,
нѣсоу; — найдоцнѣ : не-
самь, неси, не, несмо, не-
сте, несоу.

Ты, тѣ (те), тебѣ
(тебе).

Ны, вы, славы, живы,
млады, бѣлы, хромы,

II.

Славенскій.

(Южный: босанскій, дубро-
вачкій и пр.)

1. 2.

Ва оу, начетакъ, отаць,
отачаство, часть, божа-
ство.

Воукз, воукашинз,
соунце, жоучь, соуза.

3. 4.

Ваначетакъ, ва лиго,
вида, вира, дидъ, мисто,
писма, рика, пристоль,
вриме, симе, сино, цивь,
цило, да живите.

Нисамь, ниси, ниѣ,
нисмо, нисте, нисоу; —
ниѣсамь, ниѣси, ниѣ, ни-
ѣсмо, ниѣсте, ниѣсоу (смѣ-
шано).

Ти, ти, теби.

Насъ, васъ, слаби, жи-
ви, млади, бели (били),

благены, светы, крѣпкы, роми, блажени, свети (сви-
сръбьскы, градьскы, благы. ти), крипки, сръпски (сарп-
ски), грацки, благи.

Чьсть, чьстны (1248. 15.) Часть, часьни (1409. 92.)

Чьстьни (1254. 20.)

Вь име, Даныдолѣ Оу име, Даныдоулоу
(1236. 4.) (1236. 5.)

Чловѣцѣ, мнози, бозѣ, Човикоу, многи, богоу,
доусѣ, сръбьсѣѣ. доухоу, сръпскои.

Дѣте, тѣрати (ѣете, Дите, тирати.
ѣерати).

5.

5.

Чьстьны, сръбьскы, Часьни, сръпски, грац-
градьскы, прѣдь стономь, ки, прицтономь, про-
сладько, безь пропадь- клецтво (1410. 93.) слат-
ства (1240. 6) обькинѣ ко, истона, опькина (1239.
(1240. 6.) 14.)

Изъ овыхъ характеристичныхъ разлика' проистичу и друге іюштѣ нѣке особине, коима се ова два езика меѣу собомъ разликую, кое и данасѣ примѣчавамо ондѣ, гдѣ двѣ ове форме нису се сасвимъ смѣшале и у едну слиле. Збогъ силногласности у сръбскомъ е и ѣ и не постояніе нити се лако ломи, и тако е сръски: снопие (ѣ), безумие (ѣ), плашивѣ; а южно-славенски: енопље, безумље; плашљивѣ; — сръски: спасение, оправдание (разумѣмъ несмѣшано са южнославенскимъ); южнославенски: спасенье, оправданье; — сръски: градовомѣ, воловомѣ, властеломѣ, неропхомѣ, учителѣмѣ, пріятелѣмѣ; южнославенски: градовима, воловима, властелима, неропсима, учи-

тельима, пріятельима; — сръбски : (смѣшано) у гра-
дови' (сръбски : въ градовѣхъ -вехъ), на волови' (во-
ловѣхъ -вехъ), на добри' (рѣхъ рехъ) коньи', по ма-
настыри' (рѣхъ, рехъ) у новина' (ахъ); южнославен-
ски : у градовима, на воловима, на добрима ко-
ньима, по манастирима, у новинама; — сръбски :
мѣстомъ (старіе), мѣстамъ -ама (доцніе), обстоя-
телствомъ (старо), обстоятелствамъ -ама, цар-
ствомъ (старо), доцніе царствамъ -ама; южнославен-
ски : мѣстима, обстоятелствима, царствима; —
сръбски : съ дубровчаны и Сръблы, съ мѣсты, съ
градовы; южнославенски : съ дубровчанима и Сръб-
льима (ми), съ мѣстима (ими) съ градовима (ими);
— сръбски : иду, велю, пишу, греду, живу (старо);
югославенски : идемъ, велимъ, пишемъ, гредемъ,
живимъ; сръбски : женою (доцніе женов — женои) пра-
вдою, славою; южнославенски : женомъ, правдомъ,
славомъ и т. д. — Многе су се форме одъ ова
два языка до данасъ тако у едну слиле, да се веѣь ни
разазнати нити на свой изворъ узвести, а іошть манѣ
истиснути могу. Али доста их іошть има, кое су у сръб-
скомъ языку као сръбске и заостале, и разпознати се
могу, па се и види, колико се грѣшило и грѣши, кадъ
се узевши югославенско за мѣрило сръбскогъ языка
остатци сръбскогъ языка за погрѣшке сматраю, и изъ
живота и писма изтискую, и тако на рачунъ славенства
южнога сръбскій живаль тамани и искоренюе. — Я самъ
казао, да се сръбскогъ несмѣшаногъ живля до данасъ
найвише задржало у Црној гори. Зато е тамо по при-
роди сръбскога языка найвише неразвиеныхъ гласница' и

данасъ, као: отьць, петькъ, гладьнь, едьнь, осьмь,
 чьсть и т. д. а и Род. множ. женьх, пушькъх,
 юнакъх; и Твор. ед. одъ женою: женон, вѣрон, водон
 (у другомъ преображаю); у првомъ морало е быти: же-
 нов, вѣров, водов; у глаголима одъ иду, говорю:
 иден, говорин и т. д. — Дател. единст. данасъ Це-
 тинѣ (Цетинѣ), а не по южнославенскомъ — „Це-
 тини“. — Садъ веѣ неѣмо се чудити, кадь чуемо и
 у Валѣвскомъ окружію овизи, онизи, тизи, па то исто
 и у Црној гори наѣмо, и кадь чуемо у Пожаревачкомъ
 окружію на Моравѣ, па тако исто и у црној гори на-
 ѣмо на Цетинѣ, па и у Косову тако исто идемъ Паше
 (шѣ) мѣсто Паши; ерь е то све еданъ сръбскій живаль;
 па ѣе по томе и оно у Пожаревачкомъ окружію, и иначе
 „на добремь и добримь (добрѣмь) коню сръ-
 ски: (конѣ) быти Сръбскога живля преображай, и не-
 ѣмо казати, да е „на добримь“ Творителный мѣсто
 Сказателнога, но ѣемо реѣи да е то Сказателный одъ
 „добрѣмь и добремь“ преливенъ на южнославенско, као
 што е Дателный н. п. Моравѣ вѣ и ви — тако е и до-
 брѣмь — емь и имь, на брдех, брдіех (брдѣх) брди,
 — нити ѣемо се сбунити, што н. п. Которани у сусѣдству
 првомъ и непрестаномъ додиру са Црногорцы т. е. Добро-
 ѣани сасвимъ другоячіе говоре него ови, и знатѣмо пра-
 вый узрокъ казати како разлици меѣу овима, тако и меѣу
 другима сусѣдима, т. е. зато што су Црногорцы па и До-
 броѣани колѣна сръбскога, а Которани колѣна южнославен-
 скога, кое важи и меѣу Дубровчаны и Црногорцы. По овоме
 моѣи ѣемо и смѣсу одъ ова два езыка познати ондѣ, гдѣ
 су се они у сусѣдству или са преселянѣмь како измѣшали.

III.

ЖИВОТЪ ДРЖАВНЫЙ.

28.

Одъ Константина Порфиророднога (911) толико знамо, да су Србљи и Хрвати у ове землѣ дошли подь царемъ Хераклиемъ (630—640.), Србљи изъ Бойке, а Хрвати изъ Багибаріе, гдѣ они у сусѣдству живише. Онъ вели, да су была тамо два брата, коя после отца управляше сръскимъ народомъ, па да еданъ одъ нѣх узе свою половину народа, и ню доведе у ове землѣ. Я самъ на своемъ мѣсту казао, да се мора разумно мыслити, да су они позвани морали быти одъ императора Хераклия. То намъ показуе пустошество овыхъ областій, и опасность, у којой се онда царство византійско налазило; то показуе положай, како се ова два народа смѣстише, како средомъ бывшій ту народъ просѣкоше, Србљи одъ Дунава до мора ядранскога или одъ Београда до Дубровника, а Хрвати одъ Панноніе или Драве крозь Далмацію до мора ядранскога; одкуда е ясно, да е то по нѣкомъ плану и уговору морало быти; ерѣ ние могуће мыслити, да ће се тако велика и храбра два народа у туђе царство увући, па да ће одмах узъ цара противъ нѣговыхъ непріятеля приетати, као што су то они показали противъ Авара.

борећи се, а и Славене старосѣдиоце у зашту држећи. — Доцнѣ видѣсмо, да е ова србска земля подѣљна была на жупаніе или жупе, и свака жупанія да е имала свога старѣшину, кои се звао жупанъ; а еданъ између нѣх быо найстаріи, и звао се великій жупанъ. Дакле су Србљи, као што и доцнѣ подѣљне налазимо, тако морали подъ жупанима и еднимъ великимъ жупаномъ у ове землѣ и дойћи. А како стаяше ови, и колико их бѣяше? Константинъ Порфирородный именуе намъ на дну србске землѣ до мора и Дубровника три такове жупаніе говорећи: „Одъ Оронта починѣ Паганія, иде до рѣке Цетине (Zentinam) и има три жупаніе, и те су Арастога (Неретва?), Мокра (Травунія?) и Даленъ (Захльмія?); прве двѣ удараю у море, и иду у рыболовъ, а Даленъ е удалъна одъ мора, и живи одъ землѣ; имаю пакъ у близости четири найлѣпша и найплодоносніа острова, Милету, Корчуру, Брачу и Фаръ.“ А гдѣ говори, како су Бугари подъ Пресяномъ, Борисомъ и Симеономъ на концу 9-а и у почетку 10-а вѣка ударили на Србію и ню пустишили, ондѣ каже, да е Чеславъ са іоштѣ четири своя друга (жупана?) избѣгнувъ изъ бугарске столице дошао у Србію, и ню опетъ освоио; ту можемо на петъ жупанія других у самой Србіи заключити, те бы тако са оне три приморске већ имали осамъ. А знамо далъ, да е Св. Сава онда, кадъ е Неманя сву србску землю уедно скупио и саставио, па преко тога іоштѣ и диоклитіанско приморѣ прибавио (кое по свѣдочби горной ние принадлежало србской землѣ, па се зато свуда узъ србску землю особито именуе), па сву србску землю заедно са диоклитіанскимъ приморѣмъ поставио 12. Ели-

скопа', и то : 1. У Стону (Хуму). 2. У Зети (диоклитіанскомъ приморію). 3. У Дабру. 4. У Будимлю. 5. У Раси. 6. У Хвостну (Студеници). 7. У Призрену. 8. У Грачаници. 9. У Топлици. 10. У Браничеву. 11. У Београду. 12. У Моравици. Кады мы брой овыхъ Епископства' узмемо, па са сразмѣрностію оне три приморске жупаніе сравнимо, онда съ разлогомъ заключити можемо, да е сва сръбска земля одмах у почетку подѣльна быти морала на 11 жупанія', те да су нѣхъ 11 жупана', одъ коихъ е еданъ быо великій жупанъ, Сръблъ у ову землю довели; еръ нейма узрока мыслити, да бы Св. Сава при поставляню Епископа' нѣхову власть изъ едне жупаніе у другу простирати хтѣо, чимъ бы се у управи замѣшателство и забуна родити морала. Дванаесто Епископство одбіямо на Диоклитію, коя ние принадлежала къ правой сръбской земли. И овай брой поддржава се и съ тимъ, што и о Хрватима свѣдочбе имамо, да се и нѣхова земля дѣлила на 11 жупанія'; и тако бы число жупанія' па и народа оба наеднако было. Те и овай сразмѣръ показуе, да е Хераклій ове народе съ намѣромъ и у помоѣъ позвати морао, пошто е и одъ едногъ и другогъ народа іоштъ доста у старомъ сѣдишту заостало. И по овоме да се судити, да е оно што се у исторіяма пише, да су Сръбљи найпре дошли были у Тесалію, па се после покаjali, и повратили натрагъ, и да су прешли Дунавъ, па после опеть повратили се, кады имъ е Намѣтникъ Херакліевъ у Београду бывшій допустио, да се смѣсте између Саве, Дунава и Тимока, само една смыслѣна приповѣдка; еръ видимо, да су се Сръбљи одмах пружили

до Дубровника или до мора ядранскога, гдѣ се и данасъ налазе, а нису ограничени были само на Саву, Дунавъ и Тимокъ.

29.

Видѣли смо напредъ, да су јошть Римляни у време Августа у Паннони затекли старѣшине домаће, кои су се звали Бате (Batones), кое ће бити то што Башта, Баѣа (отацъ, старѣшина, patriarcha). Као што смо видѣли у Паннони у старіе време Бату или Батона, тако намъ се садъ име Бана (Бахана, Баана?) показуе кодъ Хрвата' кои у Паннонију удараю, а кодъ Србаля име жупана и великогъ жупана. Жупа по значеню ништа друго ние но отворено мѣсто, просторія, и узимало се у одношаю на мѣсто затворено, кое е градъ или тврдиня. И тако ово двое жупа и градъ или тврдиня стое едно према другоме, и едно друго искључю. Тако се то одъ старых времена' свагда сматрало, и тако е управо подѣљно было : друга власть у граду или тврдини, а друга у жупи или жупани. Знамо изъ исторіе, да е јошть Августъ, императоръ Римскій, у почетку првога вѣка, кадъ е на народе сѣверне Тракије првый путъ ишао, тако поступао. Онъ ове народе ние хотѣо сасвимъ својою власти покорити, него е сву њихову земљу на домаће кнезове (жупане) подѣлио, и на њима сву управу земљѣ и народа оставио тако, да ове области по видимоме као самосталне државе остану, а старѣшине само у толико одъ Рима зависиме буду, што ће обвезани бити, подунавске предѣле бранити. И

по томе основу су и доцніе византійски цареви тако са подчинѣны народы управляли. Они су градове или тврдинѣ за царство задржавали, и у њих Намѣстнике и Начелнике (Legatos, Præfectos) поставляли; те су ови само у градови' заповѣдници были, и царску власть представляли; али у жупу или жупацию нису се мѣшали, ерѣ ту независимо управляше жупани, кои су према цару и царству само обвезани были у обрану царства воевати, и по обстоятелствама и данакъ нѣкѣи давати. Тако овдѣ у србској земљи видимо на едномъ краю на Дунаву Сингидонѣ (Београдѣ), а на другомъ краю на мору Рагузу (Дубровникѣ), градове, кои су у царевой руци были, и нису жупанијама припадали. Али тако исто ни ови градови нису се у жупаниѣ мѣшали. И одтуда е то, да су грађани Дубровчани, кои су винограде у жупанијама приморскимъ имали, за то жупанијама плаћали. У Далмаціи источној быо е царскѣи градъ Которѣ, а у Далмаціи западној Драчѣ, кои су царску власть представляли. Тако Ядарѣ (Задарѣ, Зара) е пристаништемъ, гдѣ после, како Грци изгубише Равенну, сѣђаше њиховѣ Начелникѣ (Præfectus Adriatici), на тако Сплѣтѣ (Spalato) и Трагурѣ.

30.

Као што е јоштѣ и данасѣ у Црној гори и око њѣ заостало, да се народѣ дѣли на племена, тако е то морало кодѣ свега народа Србскога бити, и тако е онѣ морао у ове земљѣ и дойћи. Свакѣи е жупанѣ морао са собомъ извѣстнѣи брой племена' довести, коя су свое осо-

быте старѣшине имала; ерѣ како се другчіе и мыслити може, да се тако многобройный народъ у еданпутъ у нове области мирно смѣсти, а да се никакова извѣстнаго реда недржи; а овай е редъ и по нарави и по доцніемъ полагаю судеѣи найпростіи и найприродни. Осимъ тога потврѣуе се та мысао и тимъ, што Константинъ Порфирородный казуюѣи, како е Василій Македонаць (867.) на захтѣванѣ послао Кесаріана са свештеницима, да у овой земљи оне, кои іоштъ крштени нису, крсти, вели, да е после тога оставио имъ, да себи старѣшине, жупане (Principes) изъ овыхъ крштеныхъ избираю по своіой вољи изъ онога племена, кое е нѣма наймилие (quos vellent eligerentque ex stirpe, quam maxime amarent). И вели, одъ онога времена до данасъ (911—959), другчіе се и небираю. Дакле кадъ и данасъ имамо дѣленя народа Србскогъ на племена, и кадъ у Константину Порфирородномъ съ почеткомъ десетого вѣка спомена „племена“ (ex stirpe) видимо, онда се основано судити може, да су Србљи подъ жупанима на племена подѣлѣни у ове землѣ доѣи и смѣстити се морали. Овако избрани жупани изъ едногъ племена бивали су и наслѣдствени, са отца на сына, а често и на далѣ у племену истомъ, изъ кога су и други племенници бирани, и редко се племе мѣняло. Примѣръ овай старый задржао се у Црној гори у Нѣгушима. — Ови жупани, свакій у своіой жупи, управляли су независимо еданъ одъ другога. А и онако сви скупа само су скоро по имену или по нѣкомъ старомъ христіанскомъ увѣреню зависили одъ цара византійскогъ, као други народи одъ Рима; ерѣ су царства ова яко трошна, покварена и обезнажена была. А самъ Константиць

Порфирородный (у к. 29.) каже : „да су после Хераклиева времена сва Далмація, па и погранични нъой Хрвати, Србљи, Захльмци, Требиняни, Конавляни, Дукляни и Арентани, кое и Паганима зову, сбацивши узду римскога царства ослободили се, и да су по своима а не по туђима законима живили.“ Дакле су по овоме и Дукляни, кои нису принадлежали Хрватима и Србима но су Славени старосѣдиоци были, после Хераклиева времена сами собомъ управляли као и они. Далъ вели : „Ови народи не'маю Принципа' (Principes), него само жупане старѣшине, као и остали славенски народи.“ „Они су вели далъ, подъ Василиємъ Македонцемъ (867.) захтѣвали, да се и они, кои су јоштъ заостали, крсте тако као да бы одъ почетка римскомъ царству подложни были.“ На другомъ мѣсту говори : „да су у време оно, кадъ су Сарацини у деветомъ вѣку Дубровникъ обсѣли, и кадъ су и Хрвати однали, онда и Србљи и Захумци, Требиняни, и Конавляни, и Дукляни, и Нерентани сбацили ярамъ римскій, кога су носили, да су постали слободни и свои господари, повинуюћи се само собственима своима правилами и старѣшинама (suis duntaxat regulis et magistratibus). Гдѣкои су, вели, и крштена се одрекли, само да незадрже ни залогѣ подданства и пріятельства спрямъ Римляна.“ Жупани су дакле управляли свакиј својомъ жупомъ независимо : Законе, правила и уредбе за народна дѣла чинили су са совѣтомъ старѣшина' и слободных Србаля (Себрова), кое се чинило на Сабору (Сьбору). Ово е и после дуго трајало, само е морало слабити подъ самодржавствомъ еднога управителя надъ свомъ србекомъ земљомъ. Душанъ е истина Закон-

никъ : „отъ православнаго събора съ прѣосвященнымъ Патриархомъ Курь Іоаникіемъ, и всеми Архіереи и црковники, малыми и великими, и имъ благовѣрнымъ Стефаномъ и всеми властели царства малыми и великими“ издао, али ти събори нису были уређени нити устроени; а събори Себрова были су уништени и забранѣни; чл. 61. каже : Сѣброва събора да нѣсть. Види се, да слободни Срби, Себри, нерадо су се лишавали права свога, на Сабору совѣтовати се, нити имъ е повольно было, да се о њима а безъ њих што ради и заключуе. А занета бы и за државу и ове будућность болѣ было, да Душанъ ние исключавао слободне Србе одъ савѣтованя и събора, но да е то, ако е злоупотребљѣня было, само у больій редъ довео стоднымъ устроењмъ, како се изванъ омеђине прописане изступало небы. Овако морало е владателско самодржавство дойћи у сукобъ са политичнымъ правомъ слободных Срба, кое су они, ако на време и изгубивши, свакояко опеть себи присвоити тежили, а ово никако ние могло добре послѣдице имати; еръ е тимъ ослабѣвало подржаванъ самодржавства одъ стране жупляна или слободных Србаля. Образъ сабора жупанских пайвѣрше се задржао, ако и у преображеномъ виду, у бывшимъ вармеђама унгарскимъ и њиховимъ саборима (конгрегаціама) до 1849. год. Ово Маџари нису са собомъ изъ Азіе овамо донели, него су то овдѣ кодъ славенскога народа у Панноніи затекли, али су не само оставили него су и сами усвоили, и сама имена славенска задржали : Жупани были су имъ ишпани, а велики жупани феишпани. И ови су до послѣднихъ времена у њкимъ вармеђама или жупаніама были и на-

елѣдствени. Свака вармеѣа (жупанія) была е у внутре-ности своіой независима, она е законъ и уредбе за свою внутреность доносила и за себе старѣшине избирала саборно. Маѣари су за себе мѣсто изванъ овых жупанія заузели, што е была Куманія и Языгія веѣа и маня, те су они собомъ по свомъ опеть обычаю и начину управляли. Войвода (Dux), кои е у християнству кралѣмъ (rex) се назвао, быо е врховный старѣшина, кодь кога се доцнѣ обштій саборъ устроио, гдѣ су сви жупани, (и властели духовни и свѣтски), па и слободных жупляна представници участвовали, и о потребама землѣ и народа на великомъ сабору савѣтовали се. Те тако су све жупаніе подъ едномъ врховномъ владомъ съ тимъ у свезу доведене, кое е найвеѣій узрокъ, што се Унгарска држава поредъ толиких опасностей тако дуго обдржавала и траяла, ма да е врховна власть и на иностранце прелазила. Нѣма ние толико стало было, на коме и гдѣ ће врховна власть быти, колико внутреній животъ и управа независима; свой законъ, свое право, свое старѣшине домаѣ по саборномъ свомъ савѣтованю и заключеню (*suis propriis legibus, suis juribus, suis magistratibus, — communi consensu — ex publico, — ex congregatione*), то имъ е на срдцу лежало. То исто видимо и кодь Хрвата, кои су такоѣе у жупаніяма саборно себе управляли, своимъ собственымъ правомъ законе и уредбе доносили, и свое старѣшине бирали свакій за свою жупанію; они су доцнѣ врховну власть у кралю унгарскомъ и за себе радо признавали, али свой внутреній животъ, и домаћій редъ нарушити нису дозволявали; и кои бы имъ у то дирнуо, быо то краль или унгарскій обштій саборъ, тай бы на

наивеће препоне, и најжешћий отпоръ кодъ Хрвата' наила-
вио. Владатели србски заузевши врховну власть, и осно-
вавши самодржавство србско одмах почеше исключавати
слободне Србе (Себре) изъ савѣтованя саборнога, као
што видѣсмо да Душанъ забрани то закономъ и на то
строгу казнь одреди. И овако дођоше они у противобор-
ство са собственымъ природнымъ народнымъ живльмъ,
кое е морало зле послѣдице имати. Истина поредъ соб-
ственногъ самодржавства жупска независимостъ и управа
пређашня, каква е према иностранной врховной власти
была, небы већ онакова остати и постаяти могла; но
бы промѣну претрпити морала. Али бы се то ипакъ
споити, и сходно обстоятельствомъ и духу времена тако
удесити, устроити и управити дало, да се у живацъ
недирне; само е требало срдце и духъ, кои бы то схва-
тити и рѣшити и могао и умѣо.

31.

Свака е дакле такова жупанія сачинявала едно цѣло,
сама себе у себи и са собомъ управляла, за себе законъ и
уредбе прописивала, свое жупане и старѣшине сама себи
избирала, и тако у внутрениости независима была. (Есу
ли старѣшине ове вѣчите и плаћене были, нигдѣ се не-
спомынѣ. Но сва е прилика, да нису, но да е свакий ду-
жанъ быо народу нѣко време послужити, па по саборномъ
заклученю и оставити. То се дае мыслити и по обычаю
до нашихъ времена' у Унгарской и Хрватской доспѣвшемъ,
гдѣ су старѣшине саборно избране чести ради нѣко
време послужити морали узъ почестну награду). Тако е

свака жупанія у внутрености своіой имала и живота и снаге домаће довольно. Но у толико е свеза меѣусобна слабія была; ерѣ се само на еднокрвной и едноплеменной наклоности оснивала, или обштомъ опасностю стезала, али тако исто и одѣ страстїй, обстоятельство' и личных интереса' зависила. Истина да е еданъ измеѣу нѣх као најстарїи и као старѣшина бывао, али се невиди да еу отношеня поединых жупана' къ великомъ Жупану опредѣлна устройствомъ каковымъ была; но и то е одѣ обстоятельство' и веѣе или манѣ грозе и опасности, или и личне важности зависило. Ни спрама цара и царства византїйскогъ дужности и обвезательства нису тврдо уреѣена была. И зато е све ово на слабомъ основу лежало; те часѣ видимо едну жупанїю саму бити се са пограничнымъ народомъ, часѣ две три или више заедно, часѣ пакъ цареву землю бране, часѣ царева земля одѣ нѣх страда. А особито видимо пограничне Бугаре, па нарочито Славене старосѣдиоце у Тесалии, Далмаціи горной и доиньой, у Босни, па поедине жупанїе србске (и хрватске) нападати. Што е царство византїйско веѣма слабило и кварило се то еу измеѣу овых народа' веѣи покрети бывали. Одношенїе спрама византїйскогъ врховногъ господарства све е веѣма слабило, докъ на последку сасвимъ престало нїе. Чини се као да их е скоро само мысао христїанскогъ православїя, кое е изъ Византїе као изъ источника долазило, у нѣкой зависимости одѣ Византїйскогъ царства придржавала. За доказательство да Србске жупанїе праве и тврде свезе меѣу собомъ са вышомъ владомъ великога жупана имале нису, додаемъ овдѣ свѣдочбу Константина Порфиророднога, гдѣ говори, како су

Бугари подъ Борисомъ ударили на сръбску землю, и ню пустошили, па ондѣ само Чеслава са четири друга спомынѣ, кои се съ Бугарима бише, а то ние друго него ных петъ жупана' и жупанія', а остале жупаніе у помоѣ непритекоше; а може се видити и изъ онога, што се спомынѣ у Историі, да е сильный онай кнезь Георгій, Славенинъ изъ дойнѣ Мызіе, кои се и царемъ славенскимъ називаше, ударао на Расію, жупанію сръбску, и ню да е пустошио, па овой само сынови Тихомилѣви у помоѣ притекоше и са Георгіемъ бише се. Кодъ Хрвата' было е іоштѣ съ почетка Банъ, а кодъ Маѣара' войвода (Дух), кои врховну владу имадоше, и они жупаніе болѣ у свези обдржаваше, него што е то кодъ Србаля было.

32.

Како су Србљи овако стаяли, ние чудо, што намъ Исторія никакова спомена о првимъ владательима пьховимъ и државномъ животу оставила ние, да имъ ни имена' незнамо, и оно што е назначено, све е замршено, да му ни края ни конца не'ма. А како е и могло другојачіе бити, кадъ су жупаніе една одъ друге независиме были, и у внутрености саме собомъ управляле, а единства или средоточногъ врховногъ управительства текъ по имену или у великой опасности имаше. Ёдине три крайнѣ приморске жупаніе, Неретва, Травунія и Захльмія држале су се одъ почетка заедно, почемъ их е една корысть и еднака опасность везала. Оне су се кадкадъ и съ Расіомъ као најближомъ сръбскомъ жупаніомъ удруживале; Диоклитія пакъ или источна Далмація (Зета дойна) премда изванъ

србске землѣ бывша и Славенима старосѣдиоцима прина-
надлежећа, но као приморска у непрестаномъ додиру са
Травуниомъ србскомъ налазећа се, издавна се съ њима
удружила была, да су та четири дѣла као нѣку те-
трархію сачинявала. Доцнѣ е текъ како е племе Не-
маньино изъ Диоклитіе у Србску землю премѣтивше се
жупаниомъ Рашкомъ управляти почело, и наслѣдствено њо
држало, како по томе тако и по старой сѣйности и знат-
ности породичной почела е ова жупанія Рашка надъ
другима првенство и старѣшинство добыти. Двѣ крайнѣ
приморске жупаніе србске, Неретва и Травунія, и
узъ њих Захльмія, долазиле су у непрестаный додиръ
и саобраштай са старимъ Славенима изъ обѣ Далмаціе, са
Хрватима у море удараюћима, са Венеціанима по торго-
вини моремъ ядранскимъ пловећима, па и са Грцима оближ-
њима. Царство Цариградско држало е Дубровникъ и
Которъ, онай међу Србљима, а овай за Далмацію источну,
као и Драчь за Далмацію западну, и Ядаръ са пристани-
штемъ за море ядранско, гдѣ е сѣдио Начелникъ ядранскій
(Præfectus Adriatici)*), као подпоре и знаке врховне царске

*) Кодъ Хрвата' быо е Преторъ, кои е примао данакъ за цар-
ство. О томе Константинъ Порф. у гл: 30. примѣчава: „ У свему Далма-
тинскому приморю обитавали су Славени, и обрабатывали вароши и
острова Римска, и одтуда су живили, али су их Пагани (Србљи Не-
ретвяни и Требиняни) узнемиривали и робили, па и роблѣ одводили,
зато су они те стране оставили, па када су се опетъ повратити хтѣли,
онда имъ Хрвати на путь стадоше, зато, што њима никакова данка не
плаћаше, но само њиховомъ Претору (за царство). И кадъ се онима
тако живити неможе, прибѣгну они Цару Василию съ тужбомъ и мол-
бомъ тога ради, те царъ нареди, да они одсадъ данакъ плаћаю Славен-
нима (коѣ ће овдѣ значити Хрватима, еръ Хрвати нису Славене тр-
пити хотѣли безъ данка), мира ради, а Претору (царскомъ) текъ нѣшто
мало да даю, чимъ да се само покаже, да су подложни царству.“ —
Овай Преторъ царскій међу Хрватима узимао е данакъ и за пловитбу
и трговину одъ Венеціана, и тога ради су се многе распре рађале.

власти. Таково е станъ было, докъ ние Неманя на жупанию Раску дошао, врховну власть заузео, те и остале жупание уедно везати, али у истый мах и старо природно устройство жупанія' Србеких кидати и цѣпати започео.

33.

Да бы мы о државномъ животу одъ Неманъ зачетомъ у Србской земли судити могли, нужно ми се види мало издалъ започети, како бы се на ону точку гледишта подигли, одкуда се стварь у свой свѣтлости сагледати и схватити може. А то е оно, што треба да знамо како о Неманьи самомъ и нѣговомъ племени, тако и станю стварій, кое су и нѣга и србскій народъ у оно време окружавале. Пре свега упамтити треба, да Диоклитія или Далмація источна (Зета дойна), као што рекосмо, ние принадлежала одъ почетка србской земли, нити е нѣнъ саставный дѣо сачинявала, нити е одъ Србаля населѣна была. У нѣой су живили они стари Славени, кои су узъ Аваре воевали. Ови Славени премда су были, тако реѣи, пропали, поцѣпани, у запту држани, опеть су изъ старыхъ времена' имали своихъ домаѣихъ старѣшина', и задржали су споменъ свое нѣгдашиѣ славе и власти, нити су престаяли мыслити на обновлѣнѣ владе свое, нити су прилике пропуштали, кадъ бы годъ могли, покушенія на то чинити. Тако видимо, као што Егинхардъ свѣдочи, како се Карлъ великій къ нѣима приближио (г. 815), да се одмахъ поглавице (primores) и посланици (Legati) свію источныхъ Славена' кодъ нѣга у Падеборну наѣше; видимо да Никифоръ, Леона императора посланикъ

у Аквисграни къ Карлу великомъ оде (817) збогъ Далматинскихъ стварій, па будући се стварь тицала многихъ Римляна' и Славена', то се безъ нѣховегъ договора ние свршити могло, и зато е одложено; па видимо између посланика' другихъ народа' и Людевита войводу (Dux) Панноніе дойнѣ (818.), кои е на обновлѣнѣ власти ишао (res novas moliens); па истога Людевита видимо бити се противъ Италійске войске и противъ Борена хрватскога, гдѣ онѣ притеснѣнѣ остави Сисакъ и побѣже у Срблѣ, (кои е народъ, вели, велику часть Далмаціе добыю) къ едномъ жупану; видимо, како Бугари ударише преко Драве на Славене у Панноніи (817.), како нѣхове войводе прогонише, и свое намѣшташе, и т. д. Па изъ овога свега види се, да Славени старосѣдиоци нису се тако погубили, да старѣшина' своихъ домаѣихъ имали, и да на обновлѣнѣ старе свое власти мыслили нису. Тако е было и у Диоклитіи или источной Далмаціи, гдѣ е старѣшинство и владу одъ старина' имало племе Неманѣино, које е име и гласъ у ономъ предѣлу имати морало. Али како е ова областъ између старыхъ Славена' съ морске стране Грцима понайближа была, то су се ови старали ню самимъ подъ свою владу довести. Више пута' су Грци на ову малу землю ударали и ню заузимали, а жителѣ плѣнили и растеривали, најпослѣ и Грцима и грчкимъ градовима насеяли. Силу ову видимо највише подъ Алексіемъ Комнепомъ (1081—1118.), подъ Іоанномъ II. (1118—1143), и Мануиломъ I. (1143—1183). У оваковимъ неприликама наравно е, да е за старѣшине и племе владаюће најгоре и најопаснѣе. Зато ние се чудити, кадъ іоштѣ издавна племе Неманѣино налазимо у сусѣдной

Травуни, Захльми и Раси, кое се ондѣ толико усвоило и природило, да е оно по старой сѣйности и знатности свое породице и старѣшинство жупана у Раси (Расци) добыло, тако, да е ондѣ и у обличьимъ предѣлима и наслѣдственно постало, и одѣ знаменитога Влькана (1073—1115) прешло на сыновца нѣгова Уроша Белогъ (1115), сына Любомирова*), а одѣ овога на сынове нѣгове, Прѣмислава, Белю, и Тѣхомиля (Тешу) (1136), па на Тешиногъ сына Неманю, кои врховну власть и кралѣвско достоинство основа. Знатно е ово велико жупанство морало бити юштѣ подѣ Вльканомъ и Урошемъ Белымъ, кадѣ е кѣрь овога, а сестру Тешину Елену узео за жену краль мацарскій Бела слѣпый, одѣ кое се роди наслѣдникъ Гейза**)

34.

Сынъ Неманьинъ у животу отца свога пише, да се родило великій метежъ на той страни сръбске землѣ (Раси), и Диоклитіе и Далмаціе, и Травуни, па да е отаць Неманьинъ Тѣхомиль (Теша) лишио се свое жупаніе одѣ свое браће „оземльствовану соушоу родителю нго отъ братіе свое завистию диаволею,“ и онъ се уклонио одѣ побуне, и отишао у „мѣсто рождениа сво-

*) Родословъ именуе Белю, сына Любомирова, а сыновца Влькана, а одѣ Белѣ именуе сына Уроша Белого, и по томе бы Урошь Белый быо унукъ Любомировъ.

***) Бво повода, коимъ Мацари назваше Срълѣ „Расцианима, Расцима, Рацима,“ ерь е краль ныховъ узео кѣрь одѣ великогъ жупана Расцие. А вальда по овоме сръбскомъ или рашкомъ Белѣи добы и мацарскій краль име Бела.

его рекомое Диоклитиа,“ и ту му се роди сынъ Неманя у Рыбници, кои ће бити „свѣкоупитель погыбшимъ странамъ отъчѣствиа его, — пачеже и погыбшимъ обновитель;“ те ту буде крштень одъ латинскога свештеника; а кадъ се опетъ отаць нѣговъ натрагъ поврати „на стольное мѣсто,“ онда се крети по другій путь одъ Св. Архiereя усредъ сръске землѣ*). Дакле се отаць Неманьинъ опетъ натрагъ вратио у сръску землю. Безъ сумнѣ Грцима е и пребыванѣ нѣгово у Диоклитиа видило се опасно; и да онъ ништа чинио ние, они су морали подозрѣвати. Зато се пише, да е онъ покоранъ се цару показао, и нѣму на сусретъ дошао, али е зато опетъ одведенъ у Цариградъ и подъ затворъ ставлѣнъ; но пошто се видило, да на нѣму кривице не'ма, пуштень е натрагъ. Али нѣму текъ ондѣ у Диоклитиа ние было станка; и зато е опетъ прешао у Травунию у сръску землю, гдѣ е после и умро и саранѣнъ у Требиною. По овоме може се мыслити, да е морао Теша,

---

*) Лѣтописаць Трношаць вели: „да е Неманя по другій путь крштень и светымъ миромъ помазанъ у Расиі чрезъ Епископа Раскога киръ Леонтія (други веле „Архїепископа“) у цркви св. Апостола Петра и Павла, кою е Апостоль Титъ подигао на подобіе ондашнихъ кумирница; па да се Неманя тада одрекао Манихейске ереси, па за нымъ да се одрекоше и многи князюви и боляри и крстише се у православіе“. Ето и изъ тога се види 1. да е у сръской землѣ и пре Неманѣ вѣра православна оячала была. 2. да е было у сръской землѣ Епископа' и пре Св. Саве Архїепископа, и тако судити е да е св. Сава само ново устройство дао и независимость Архїерейску у Србїи утврдио; и да оно нестои, што нѣки исторїописци Србски мысле и пишу, да пре Св. Саве ние было Епископа' у сръскомъ народу. 3. Да е и црквїй было подигнутых и пре Неманѣ. 4. да е Манихейска ересь яча была изванъ Србїе, него у Србїи, и да су се Срблѣ одъ те чували, и ню прогонили, кадъ ни Немань, кои е изванъ сръске землѣ крштень быо, нису вѣровали, но е морао явно предъ саборомъ и народомъ и Епископомъ сръскимъ исповѣдити, да се одриче ереси манихейске, и да ће се држати вѣре православне.

млађий сынъ Уроша белогъ, дойћи на жупанию Рашку, а браћа нѣгова старія заузети друге двѣ жупаніе до Расіе; па пошто е Теша првенство себи присваяти почео, да су браћа нѣгова устала противъ нѣга съ побуномъ, те се онъ лиши свое жупаніе и уклони се у Диоклитію, гдѣ му се роди сынъ Неманя. По повратку нѣговомъ невиди се, да е опетъ заузео жупанию Рашку, ерѣ е умро у Требиню, дакле не у Расіи. Но и нѣгова старія браћа морала су међу тимъ или умрети по старости или погинути; ерѣ како се Неманя родио 1114. год. а быо е наймлађий сынъ или четвртый, то е онъ кадѣ е ступио на жупанию Рашку морао быти између 45 и 50 година; а отаць му е онда морао имати преко 75. год. браћа пакъ овога была су старія, слѣдователно и по старости могли су дондѣ лако помрети. Лѣтописаць каже о браћи Неманьиной, да су у боевима изгинули; а по другой свѣдочби была су нѣгова браћа жива. И тако може се оно односити и на браћу Тешину, стричеве Неманьиные „на брани вѣси оумроша, отъсоуствоующе оуже немоу нѣколико лѣтъ;“ ерѣ лѣтописци често лица и ствари испрекрштаю, башъ као и пѣсници. За време оно, докѣ е Теша у Диоклитіи быо, наилазили су више пута' неприятельи на Расію и ню опустошавали, па су лако нѣгова браћа за то време и изгинути могла. После тога изгона и прогона и бурнога нападаня на Расію, и опустошаваня, дође Неманя на Рашку жупанию као свою очевину (око г. 1159)*) и постане великимъ жупаномъ,

*) Родословъ (Троношаць) приповѣда, да е Неманя избавивши се чудомъ изъ опасности (изъ рова) отишао у Которъ, и одандѣ у Францію, да е у двору краљвомъ, кога е отпре познавао, живио, и одъ нѣга кѣрь

заузевши и Ибар и Топлицу, што су такођер њгови стари, нарочито стричеви, држали, па после тога и сусѣдну Диоклитію, своју дѣдовину очистивши, и странце нарочито Грке изгнавши, но никако съ царствомъ и царемъ византійскимъ не квареѣи, кое се нарочито и изъ тога види, што онъ, кадъ заузе Диоклитію, све нове вароши и градове грчке разори и упропасти, само Которъ, као старыи царскій градъ, у комъ се суверенска врховна власть царска одржавала, оставио е невредимъ.

35.

Садъ веѣь могу поближе къ моме задатку приступити, кадъ знамо, како е земля Србска у оно време стајала, каква су обстоятелства претезала, у каковима е околностима Неманя на владу ступио, како ли е према Србима и њинымъ старѣшинама и према свой србској земљи, како ли према околнымъ народима и византійскомъ царству стајало. Видѣли смо, да е одъ почетка свака жупанія у својој внутрености независима была; но издавна збогъ еднаке опасности и едне ползе њѣке су више на едну а њѣке на другу страну тежиле и прибирале се; и тако

Анну узео, и съ њомъ до повратка два сына (као два крина) родио, па се опетъ повратио у Которъ, гдѣ су га њгови едва дочекали. — Одъ овога њѣшто бы могло быти и истина. Краль французскій Лудвикъ VII. кои е владао одъ 1137—1180. год. ишао е око 1150. године на истокъ у крстоносној войни заедно са женомъ Елеоноромъ, одъ кое се после повративши се 1152. год. разставио, те се ова јоштъ исте године удала за Хенрика Плантаженета одъ Анжу и Мена, кои е доцнѣ постао кралѣмъ Енглезскимъ. Дакле лако е могуѣе, да е Неманя око 1150. год. бывши са оцемъ у Диоклитіи или источној Далмаци, у Котору быо, и съ кралѣмъ се французскимъ познати могао, па у повратку похода крстоносногъ 1152. год. и у Францію отиѣи, и опетъ се вратити могао дондѣ, докъ ние достоинство жупана Раскога добыо.

три приморске жупаніе, Травунія, Неретва и Захльмія, кое су Грци еднимъ именовъ Паганія називали (доцніе и подь два имена, Зета и Хумъ дошле, као што се Диоклитія са Зетомъ и обѣ Зете, горня и дойна, називаше), држале су заедно; петъ жупанія' одъ Дунава међу Тимокомъ и Дриномъ заедно; а три среднѣ, коима Расія быяше глава, и у коима е издавна племе Неманьино управляло, опеть заедно. Дакле е Србска земля већь до Неманѣ поцѣпана была на три дѣла, осимъ партая' у њима налазеѣих се. И будући да е Диоклитія као дѣдовина Неманьинога племена у сусѣдству съ Расіомъ и Травуниомъ (Зетомъ горњомъ) еданъ интересъ съ овима дѣлила, тако се и она па и ове приморске три жупаніе Србске съ Расіомъ често саюжавале. Овако е Србска земля стаяла; а у народу видѣли смо, да су се у време владе Тешине, отца Неманьинога, партае већь породиле, гдѣ су морали едни узъ еднотъ и друготъ брата а едни узъ Тешу пристати, те е Теша и њгова странка уступила и пригушена была. Гдѣ су партае, ту и прогона и и изгона бива, као што е и овдѣ бывало. Неманя е подь покровительствомъ цара Византійскога партае те надвладао, и найпре заузевши Расію, Ибаръ и Топлицу, и свою дѣдовину Диоклитию освоивши, па са приморѣмъ већь у саюзу бивши, и остале жупаніе подь свою владу прикупио, докъ ние свомъ србскомъ земљомъ завладао, или у њима превагу и старѣшинство задобью. Наравно е да жупани нису радо жертвовали независимость свою, и постоявше отношеніе према народу свое жупе, на што е Неманя ишао; и тако морао е онъ у томе на нове препоне и партае наилазити. Њговоме

самодржавству и само име жупана, съ коимъ су издавна особыта права скопчана была, чиняше се опасно; те онъ ове са кнезовима замѣнъивати поче, или их надъ онима узвыси; и као што ови сайность и достоинство одъ врховне власти добыяше, тако веѣь отсадъ и друга гдѣкоя старѣшинства народна са грчкимъ достоинствама и званіями замѣнъивати почеше се. Жупани су дакле изъ народа изчулавани, нъихова независимость укланяна, па и животъ внутреній у жупама разстрояванъ и поремеѣаванъ. Но то заборавляно ние, и тежня къ независимости жупской остала е дубоко укоренѣна, коя се свакомъ згодномъ приликомъ будила; и као што е у поединымъ жупама више или манѣ живота нъиногъ старогъ іоштъ еднако траяло, тако су нѣке и у доцнїя времена име жупе задржале. Ово е іоштъ подржавано и тимъ, што Неманя разстрояваюѣи права и отношенїя жупека ние се постароа то новымъ устройствомъ замѣнити; те су тако морали остати у непрестанномъ колебаню. У Унгарской после войводскогъ достоинства врховну владу заузео е краль, и тако е онъ према жупама Паннонскимъ у внутрености быо то, што е грчкій царъ быо према жупама србскимъ изванъ землѣ. У почетку е и тамо много колебаня и борбе было ебогъ тога одношая; зависимость одъ краля жупанима ние угодна была, нити су радо попуштали, да се краль у внутреню управу жупе мѣша. Немири су их научили, и нужда довела, да се ове двѣ власти сложише. Жупани су истина дошли у зависимость према кралю, али нъихово одношенѣ у внутрености жупе ние порушено. Они су инакъ остали у управляню са жупама независими, и текъ су у особыту нову свезу са кралѣмъ дошли, гдѣ

колико су одъ независимости свое изгубили, толико су сѣйности у Саборима кралѣвскимѣ у поединости и у скупу добили. Али све то јошть нѣ довольно было; ерѣ борба е еднако траяла између кралѣвске врховце власти и жупске независимости. И одтуда се поводе сва трвеня одъ првых времена, гдѣ е часъ жупанска независимость odporъ кралоу давала, и своя права обезбѣжавала (Андрія II. 1222. Албертъ 1439. и пр.), часъ краль веѣма свою власть надъ нѣима распростирао, кое е дондѣ траяло, докѣ се жупанска независимость са свимъ упропастила нѣе (1849). Кодъ Србаля то устройствомъ нѣе уреѣено было, те тако колико е подъ Неманьомъ добра учи-нѣно земљи и народу, што е онъ све подъ едну врховну власть скупио, толико е сѣмена незадовольства и раздора старѣшинскогъ и народногъ посѣяно, кое е горке плоде доносило. При томъ примѣръ гоненія у племену Неманьиномъ, кое е јошть између стричева и отца нѣгова породило се, и далъ се простре на потомке нѣихове, и као у обычай породичный уйѣе; кое е тимъ веѣма мах отимало, што ни Неманя ни нѣгови потомци са обштимъ саборнымъ согласіемъ великаша и народа нѣсу уставнымъ закономъ редъ наслѣдства утврдили; него е и то случаю или наклоности родительской остављено. Те одтуда истекше непресѣчна гоненія и отиманя о престолъ између браће и сынова и родителя; къ чему е много принело и то, што у Неманьи яче бы срдце отчино него снага мысли државне, те онъ истина вѣнча Стефана, сына найстаріега на престолъ, али и млаѣему сыну Влькану даде обѣ Зете, па и наймлаѣему Радску или Сави Херцеговину: па и сыновце свое незаборави, те и нѣима даде

Захльмію. Поредъ тога много е подранъивало противность старѣшина' ербских противъ кралѣва и то, што е племе Неманъино произлазило одъ старых Славена' (южных), и ние было у извору рода ербскога, те е оно по томе осимъ овога іошть друго свое старіе отечество или дѣдовину имало у Диоклитіи, коя е Неманиѣима одъ старина' припадала; те су старѣшине ербске нѣи единако као нѣке странце сматрали, кои су владу надъ ербскомъ земльомъ и помоѣю цара византійскога заузели, и нѣи жупске независимости лишили. Као што е Неманя найпре жупанъ едне жупе быо, тако е и духъ онай истый задржао. Онъ е себе истина достоинствомъ кралѣвскимъ узвысио, али землю престоиро ние, веѣь као што е другій жупанъ старѣшина у жупи, тако е онъ у томъ истомъ смыслу као старѣшина врховный надъ свима располагао, неимаюѣи ни постояннога Сабора обштега, коега наравно дондѣ ние ни было, слѣдователно и свезе обштега согласія лишаваюѣи се. Они су истина кадикадъ и садъ и доцніе Саборе обште држали, али е то само по нѣкомъ случаю и нужди было, нити е одредбе законне и устройства свога имало. Да е Неманя, пошто е сву ербску землю подъ свою владу метнуо, пошто е одъ цара византійскогъ за краля признать, и пошто е за сына свога Стефана добыо кѣерь Алексія Комнена, царева брата, и одъ цара получио круну кралѣвску, коіомъ е сына Стефана одъ Св. Саве Архиепископа у Жичи вѣнчао, да е, велимъ, онда Неманя на обштемъ Цркве и старѣшина' и народа Сабору уговорио и утврдио обштенародно уставный законъ, коимъ бы наслѣдственность дома Неманъина и ове редъ одсудно и ясно установио, и права и отношенія краля спрама жупана' и

старѣшина' назначио, и кругъ права' жупана' и старѣшина' опредѣлио, и нѣи емствомъ уставнымъ обезбѣдио, нѣихова отношенія према кралою означио, па саборъ жупанскій неразстроявао, но за нѣга редъ постоянный и границе прописао, па къ томе јоштъ саборъ великій кралѣвскій додао, у комъ ће се сви жупани и старѣшине землѣ и народни представници усредоточити, и совѣтомъ и гласомъ своимъ у дѣли' обштенародни' участвовати, то бы се заиста многа зла, коя су се доцнѣ догађала, предупредила, и народъ бы се одъ велике несређе и пропасти сачувао. Мѣсто да се старый основъ жупекій оправи, и на нѣму зида, а оно е савъ тай основъ што за кралѣву власть удесанъ было ние, рушенъ. Мѣсто рушеня требало га е према кралѣвской власти удесити. Сабори су жупски сметали кралою, ерѣ су независимость жупе и нѣногъ живота обдржавали, а то се са господарствомъ врховнымъ слагало ние. Кралѣви не да ове саборе у пристойне границе ставе, и са врховномъ властю спое, па вышій државный кралѣвскій Саборъ да осную, коимъ бы се претега ономе дала; него они одмах ударише просто у забрану оных; па наравно наиђоше на отпоръ и кодъ жупана' и народа, коме се еъ тимъ у нѣкомъ виду противъ живота ишло. А колико су са забраномъ успѣли, види се најболѣ одтуда, што се то одъ Неманѣ до Душана утаманити ние могло; иначе небы Душанъ нужде имао у законнику своемъ на то казни ставляти, као што гласи Чл. 61, „Сѣброва сѣбора да нѣсть, кто ли се обрѣщетъ сѣборникъ, да моу се оуши оурѣжита, и да се осмоудеть подвочіе.“ Што се врховногъ господарства тиче, ту валя јоштъ да примѣтимо, да е Београдъ, као подпора врховне власти византійскога

царства много пута' у време жупанске србске владе падао у руке Маџара', чимъ е врховно грчко господарство надъ Србіомъ слабило и потресано бивало. Но године 1171. освое га Грци, и оправе како Београдъ тако и Сирміумъ, и остале нѣке тврдинѣ. Ал' е то пало у време Неманѣ, коега е снага тако исто растла, као што е грчкога царства падала и разстроявала се. Онѣ заuze Пишѣ, па и Београдъ, вѣнча сына свога Стефана на престолѣ, и предаде му и земљу и градове, па съ нѣима и врховну властѣ, којомъ се цареви византійски исклучише, те онѣ поче и градовима владати, одѣ кога се времена и кованѣ србских новаца почишѣ. Маџари су истина подѣ Емери-комъ кралѣмъ подпомагали Вукана, брата Стефанова, противѣ нѣга, но ова браћа наскоро се помире трудомъ Архиепископа Саве, и Стефанѣ оста владатељ. Но маџарски кралѣви, премда одсадѣ нити су Београда нити какве власти надѣ Србіомъ имали (до Деспота Ђорѣа Бранковића), опетѣ непрестаяше се називати кралѣви Србіе.

36.

Садѣ смо, мыслимъ, досѣли на ону точку гледишта, съ кое доста ясанѣ погледѣ у животѣ србскій бацити, и узроке многих неприлика' схватити можемо. Неманя истина прикупи сву србску земљу подѣ едну властѣ врховну, али тако да праве свезе земля неимаде; онѣ остави на сыну своме стариему Стефану са вольомъ грчкога цара владу, и овай бы вѣнчанѣ, и сѣде у Расіи на столицу отца свога; и опетѣ се првый братѣ нѣговѣ млађій Вуканѣ (Вльканѣ) на нѣга подиже. Зашто? Зарѣ е онѣ више права

на престолъ имао, него старіи одъ отца назначеный и вѣнчаный? Не, веѣ е нашао готове старѣшине и народъ, кои нису трпили господарства Рашкога надъ собомъ, и зато ишли су да се освете, и то господарство оборо. Еръ знамо, да е Теша, отаць Неманьинъ, быо великій жупанъ у Расіи, а браѣа нѣгова старія нису трпила нѣгова старѣшинства, устану съ народомъ и нѣга истераю. Онъ е веѣой сили уступио и уклонио се у свою дѣдовину Диоклитію, али е нѣгова партая остала у Расіи, она утаманѣна нисе, но е само пригушена, и чекала на прилику. Доѣе после Неманя, сынъ Тешинъ, партая Тешина диже главу, съ нѣгомъ одржа Неманя владу; партая нѣговыхъ стричева у сусѣднымъ жупама пригуши се, али се неутамани, и чека на прилику. Стефанъ, сынъ Неманьинъ вѣнча се на престолъ (1195.), заuze Расію; партая пригушена у сусѣдне двѣ жупе приону узъ млаѣега брата нѣгова Вукана, и надяча партаю Неманьину; но браѣу измири треѣій братъ Сава Архиепископъ, али тако, да Вуканъ остане старѣшина у Хуму или Херцеговини, те се двѣ партае мало смирише, свака тако реѣи свога старѣшину имаюѣи. Стефанъ е текъ по имену надъ Вукомъ быо, еръ овай на своіой страни управляше независимо. Стефанъ првовѣнчаный наименуе найстаріега свога сына Радослава за наслѣдника, и Радославъ бы вѣнчанъ одъ Св. Саве у Жичи (1224). Али старѣшине народне неѣе нѣга, но избраше млаѣега брата нѣгова Владислава (1230), и овай се вѣнча, и прими владу, а Радославъ уклони се у Зету доиню (Диоклитію) на свою дѣдовину, гдѣ се онда веѣе налазаше Вльканъ треѣій сынъ Неманьинъ, па га овай неприми, и зато оде у

Драчь. А то све зато, што небъше уставнога закона, кои бы редъ наслѣдства уредио, а старѣшине жупске (садъ кнезови) юшть немогоше погубити свое власти. И како е у почетку сѣме посѣяно, тако е све далѣ и далѣ еданъ плодъ доносило. Умре Владиславъ безъ дѣце, а старѣшине избраше Уроша (1237), треѣга сына Стефана првовѣнчаного, паравно не зато, што бы они мыслили, да то нѣму по праву наслѣдства припада, ерѣ иначе небы требало избирати; но зато што бы морао иначе еданъ измеѣу нѣихъ быти, а у томе се сложити нису могли, па су волѣли и треѣга изъ породице веѣ владаюѣе. А кадъ Урошъ среѣннымъ своимъ владанѣмъ преко 30 година' врховну власть болѣ утврди, и старѣшине народне (кнезови или жупани) невольно осѣѣати стадоше, да надъ собомъ господара имаю, они узъ Драгутина, сына нѣгова, кога е и краљ маѣарскій, нѣговъ тастъ, помагао, радо пристадоше, и подунавскихъ петъ жупанія' одъ Београда меѣу Дунавомъ и Дриномъ ударше на Расію, и краля Уроша оборше, те се и онъ уклони у Диоклитію (Зету), дѣдовину племена свога, заедно са краљицомъ и Архиепископомъ србскимъ Јоаникиемъ, гдѣ и умре у Бару, проклинюѣи сына му Драгутина. Како е Драгутину было садъ ондѣ владати и управляти, гдѣ е помоѣю едне партае старѣшина' и народа на престолъ отца свога отераного дошао, може се изъ тога видити, што е, ако и среѣанъ и силанъ у бою противъ Бугара' и Бана босанскога, да е одъ оныхъ освоио страну македонску до Атонске горе, а одъ овогъ землю до рѣке Босне, опетъ едва е три године издржао, па самъ престолъ оставио, и на свога млаѣга брата Милутина (1275.)

пренео, а онъ оде у Сремъ, гдѣ само Сремомъ жупански независимо управляше; а кадъ умре (1317.), а Милутинъ одузе ту землю одъ нѣгова сына Владислава, и састави опетъ са осталомъ србскомъ земљомъ. Кадъ пакъ Милутинъ за 40. година' свое владе власть врховну яче распростре по србској земљи, тако да ову и другоячје дѣлити стаде, као што е самъ и старѣшине или жупане поставляю, као н. п. Бранка войводу што е у Рами кнезомъ намѣстио, то се опетъ начини партая, те приста уза сына нѣгова Стефана VIII (Дечанскогъ), кои се диже да сбаци Милутина; но овај надвлада сына, и затвори га у Призренъ, и казни га слѣпотомъ, те га оправи у Диоклитію, дѣдовину племена свога. Текъ што Милутинъ умре (1320.), а Константинъ сынъ нѣговъ одъ Симониде заузме престолъ и вѣнча се. Али старѣшине на то не пристану, но позову Стефана (Дечанскогъ) изъ Диоклитіе (Зете), и овај дође, па се ове двѣ партае побію, и Стефанъ надбіе Константина, и прими вѣнацъ кралѣвскій, и сѣдне на престолъ у Призрену (6. Ян. 1321.) па заедно вѣнча и сына Душана за младага краля, кои се задржаваше тада у Диоклитіи, дѣдовини племена свога. Противна партая то неможе скувати, но ипакъ пристане узъ Константина, те се опетъ ударе, но Константинъ у томе погине. За тимъ пристану узъ Владислава сына Драгутинова, у Срему бывшега незадовольника, те и нѣга повуку на Стефана, но и съ нѣмъ неуспѣду, те се онъ уклони у Мадарску. Кадъ се и то осуети, онда една партая прионе за сына Стефанова Душана, те узъ нѣга и съ нѣмъ ополчи се на Стефана, и та партая съ Душаномъ надбіе Стефана, коєга однесу и затворе у Звѣ-

чанъ, гдѣ буде удавлѣнъ (1332), а заузме престолъ и владу Душанъ, названный сильный. И онъ е среќно и крѣпко владао, и свое землѣ надалеко разпространио, да е себе и царемъ прогласио, и на онай степенъ узвысио, на комъ е царъ Константинъ быо, заузевши и градове царства грчкога, и вѣнчавши се вѣнцемъ, као што вели, одъ Бога дарованымъ; и да га смръть преухитрила ние, онъ бы и престолъ Византійскихъ царева заузео быо. Но при своей среќи и сили Душановой, онъ е онетъ одъ внутреннихъ партая, кое су се по земљи узруяле быле, толико зазирао, да е године 1340. са Венеціомъ уговарао, да га са породицомъ и благомъ своимъ приме, ако бы землю свою оставити морао. Гди е источникъ свему овоме, казали смо и видѣли смо. Чини се, као да е ово кралѣвство рашко у Рации поставше за цѣло време траяня свога на три среднѣ жупаніе почивало, а на три приморске ослањало се и съ њима закланяло, а са петъ подунавскихъ међу Тимокомъ и Дриномъ лежећих у слабой свези придржавало се, па и у непрестанной борби съ њима бывало. И тако рашко ово србско кралѣвство снажило се найвише заузиманѣмъ земаля предъ собомъ къ Тесалии и за собомъ къ Босни.

37.

Тако се то водило, докъ после смрти цара Душана (1356.) нѣговъ малолѣтанъ сынъ Урошъ на престолъ недође, кои одъ Вугашина намѣстника царскогъ, државшегъ Раму и дойню Босну и Рацию, убиенъ бы (1367. 2. Дек.), те се племе Неманьино на престолу србскомъ угаси; но и

убійца после четири године одъ слуге свога живота се лиши. И тако држава србска оста безъ едне главе и врховне власти, и распаде се на свое части, но већ не више чисте жупаніе, као што су у почетку биле, но узмућене, на партае поцѣпане, омражене, страстима разнима заузете. Нитко никога за старіега признавао ние, свакій е старѣшина на свомъ краю не већ саборно уређивао, но заповѣдати хотѣо, те су садъ и съ народомъ у противоборство дошли. Марко, сынъ Вукашиновъ као по праву наслѣдія по отцу заuze кралѣвску власть у Прилипу (1367), а Никола Алтоманъ, Вукашиново орудіе, владаше у Расіи; ал их петъ жупанія подунавскихъ међу Тимокомъ и Дриномъ непризнаваше. Тако трајаше станѣ скоро за десетъ година. Да се томе край учини, србскій Патріархъ Ефремъ позове Саборъ у Ипекъ (Пећь), куда позове све кнезове србске, проклинуѣи онога, кои недође, да себи цара бираю. И на овај саборъ сви дођу, осимъ Николе Алтомана, кои е одъ Вукашина поддржаванъ Херцеговиномъ и Расіомъ управляо. И ту буде избранъ Сремскій кнезъ Лазаръ Гребляновићъ за краля расійскога, и буде вѣнчанъ у Призрену (Троношацъ вели 1377.), коме сви завѣштаю покорность, осимъ Марка Кралѣвића, сына Вукашинова, кои се већ за краля држаше, и Николе Алтомана, рашкога, кои по првенству свое жупаніе и кралѣвске столице себи старѣшинство присвојаше. И Лазаръ на ове одмах и завойшти, па их и побѣди, те се Марко одврже и оде у Турке. Но ипакъ свеза покорности слабо се обдржавала. Ђръ год. 1378. 10. Апр. дакле за владе кнеза Лазара видимо, да Стефанъ Тврѣтко, краль Босанскій себе пише : „Стефанъ

Тврѣтко въ Ха Бѣ краль Срблемъ и Боснѣ и приморю,“ и дае повластице Дубровчаномъ, и потврѣуе и оне „коѣе иестъ ималь градъ дубровникъ съ господомъ Србскомъ и рашкомъ,“ уговараюћи съ њима, да даю кралѣвству његовомъ „доходькъ Србски“ по закону „кои соу давали господа Србской;“ но и додае „доколе дръжи и господоуѣе кралѣвство ми швомзи землшмъ приморскшмъ трвинѣемъ и конавлами и драчевицомъ;“ и тимъ е признао, да његово држанѣ ове землѣ ние тврдо и постоянно. И ту е на повластици написанѣ и жупанѣ Бранко Прибиниѣ *), кои е подѣ Душаномъ држао Раму и дойню Босну (око Сребрнице), и жупанѣ Бѣлнякѣ Сѣньковиѣ, жупанѣ у Зети; дакле су одцѣплѣни одѣ Лазара были. Узѣ ово видимо у Срб. Сп. год. 1387. 20. Ян. за владе Лазареве, гдѣ Вукѣ Бранковиѣ истина непише се као краль и позива се на пиганѣе господина му цара Стефана и господина му кнеза (дакле Лазара неименуе царемъ ни кралѣмъ), али онѣ одѣ себе дае повластице њѣке Дубровчаномъ у граду Приштини; па е онѣ држао жупанию Рашку, и стару и нову столицу владателя' србских до Раме и дойнѣ Босне, кою е отацѣ његовѣ Бранко држао, па после и онѣ. Оваково положенѣ Вуково морало му е улии мысао врховне власти и независимости, па и неподчинѣности, одкуда е првѣй коракѣ къ невѣрству, на кое е онѣ свакояко спре-

---

*) Да ли ние Прибиниѣ потомакѣ онога Прибине, кои е око год. 800. држао едну часть Срема, одкудѣ и данасѣ називѣ „Прибине главе,“ гдѣ е онаѣ погинуо и главу изгубио? Ако е то, онда Бранко и Вукѣ Бранковиѣ (кои се и у њѣсмама њѣваю као рода господскога) порекло воде одѣ Славена' старосѣдиоца (рода племенита).

манъ быо, и веѣхъ издалѣ старао се да само себе и свою породицу и имаѣхъ обезбѣди. Онъ е юштѣ 1387. године, дакле на двѣ године преѣе боя Косовскога, са Дубровчанима уговарао, да онъ са женомъ и дѣцомъ и имаѣмъ своимъ има прибѣжиште у граду Дубровнику, ако бы до тога дошло „тере неоузможе Гнѣ Влкѣ држати землю Срѣпскоу нѣга ижденѣ оугри или Тоурци или тко ини, да ми примемо Гна Влка“ и да они никоме другоме прибѣжишта недаду „ни да га дамо иномѣ комѣ тѣкмо гнѣ Влкоу и гпги Марѣ и нѣхъ синовомъ или они комоу рекоу.“ И изъ овога се доста ясно види, да е за владе кнеза Лазара земля срѣпска была поцѣпана, и да праве свезе имала нѣе, те да е кнезъ Лазаръ у самой ствари ограниченъ быо на петъ жупанія' подунавских међу Тимокомъ и Дриномъ, остало се пакъ више по имену придржавало. Те тако е было, да Балшићъ, кои у Зети заповѣдаше, нѣе ни быо съ войскомъ своимъ на Косову, па ни Радићъ войвода хльмскій и приморя*); а Вукъ Бранковићъ, кои Рашку, Раму и дойню Босну држаше, истина дошао бѣше съ войскомъ у Косово, али се био нѣе, но е оставио и вратио се натрагъ да свою землю заузме. И тако и овдѣ видимо одъ срѣпске землѣ три приморске жупаніе о себи, а Расію са средњимъ жупаніяма о себи, а съ Лазаромъ само петъ подунавских жупанія' међу Тимокомъ и Дриномъ, а тако се и петъ войвода' или

*) Родословъ (Троношацъ) каже, да е Радићъ пошао съ войскомъ, но да е закаснио, дошавъ текъ до Вучитрна, и пошто чу, да е Лазаръ прошао, онъ се одъ жалости, вели, прободѣ мачемъ; но то неѣе быти; ерѣ има писмо одъ нѣга Дубровчаномъ после боя косовскога (Срб. Сп. 1391. 15. Маія) гдѣ се именуе и отацъ нѣговъ Санко, и мати Радосава и жена нѣгова Гонсава.

или кнезова спомыню на Косову, по свой прилици одъ овых петъ жупанія', као : Кнезь Лазаръ у Крушевцу, Югъ Богданъ у Лѣсковцу, Милошъ Обилићъ у Косову у Липляну, Бановићъ Страина на Топлици, и Любосвићъ. Овако се одъ почетка раскидала србека земля, па сво ни у найвећой опасности неможе се саставити и сложити. А после овога раскидаше се и већма.

38.

Обычно се држало, да су се владатели србеки отимали о владу, гинући за сыйностю престола и славе; но кадъ на позоріе србске землѣ одъ Неманѣ па до Лазара погледамо, онда намъ се то мало другчіе показуе. Прогонъ онай поглавито е лежао у обстоятелствама землѣ и самомъ духу народа и народныхъ старѣшина', кои любећи свою домаћу независимость посебнымъ жупаніяма природну и одъ искона укоренѣну нису тршили, да имъ се то вышимъ господарствомъ порушава. И зато више су ови ишли да разоре надъ собомъ владу и господарство, него ли да другога на то подигну. Стефанъ Дечанскій спомынѣ „Злонравные и зломыслные чловѣкы иже оставльше Бога и великую любовь нашу забывше начеше по малоу сѣсти злыя плѣбелы между мною и родителемъ краливства ми намъ различно вѣрны.“ Кои е годъ владу преотимао, више е одъ старѣшина' за орудіе узиманъ на разоренѣ старіе утврѣене власти, него што е овай за ньомъ жеднио, или што су нѣга желили. Еднога Вукашина могли бы изузети, кои е самъ убио Уроша, да затре племе Неманьино, и да заузме владу.

Како се кои у власти утврдио, одмах се тражио начинъ, како да се онъ уклони. Зато е и Вукашину залудъ была преотмица, кадъ му се друге старѣшине одупреше, и свакиј на свомъ краю заповѣдаше, а онъ оста у страни бугарској и македонској. Као да Лазара најболъ трпише, по свој прилици, што се задовољаваше съ првимъ своимъ достоинствомъ кнеза, незаузе рашкиј и призренскиј престолъ, но оста у Крушевцу у жупи, и са петорицомъ кнезова, види се, у договору биваше. Мы више налазимо кодъ владателя' Србскихъ примѣра', кои показую, да су они спрема врховне власти равнодушни, да су радије уступали и остављали, него да су се о њо отимали. Власть врховну надъ собомъ разорити была е главна тежња, средство е текъ было другога намѣстити. Владателъима србскимъ највише се у кривицу или грѣхъ уписати може то, што поредъ толикихъ незгода' нису се умудрили, и нису умѣли сходнымъ уставнымъ и законнымъ устройствомъ власти земальске у равновѣсје ставити, и у свезу са врховномъ владомъ довести, ново за старо везати и споити, и тако духу народа правацъ за будућностъ дати, и народъ противъ раздора и напасти оградити. Снагомъ и силомъ оружја они су одъ Расіе као столице врховне власти распространили земљъ на истокъ къ Македоніи и на западъ къ Босни, али е то све остало безъ праве свезе и устройства. Тако их е застала турска сила, кадъ е заузимати грчке области почела, те се и границама србске земљъ приближавала и у њи продрла*). Кнезь

---

*) Као што е Хераклиј, кадъ е царство византијско у опасности было одъ Авара' и Славена', позвао Срблѣ и Хрвате у свое земљъ про-

Лазаръ се са петъ жупанія', као што видѣсмо, одупре на Косову юначки, но и самъ погибе, три жупаніе приморске и недођоше у бой, а среднѣ са Вукомъ Бранковићемъ у самоме бою неприступише, те тако Турцима олакшаше посао и садъ и за унапредакъ; ерѣ Турци како су Срблѣ у овако на три главна дѣла поцѣпаномъ станю застали, тако су их у томе и придржавали. Двѣ части ербске землѣ Лазареву и Вука Бранковића сматрали су као покорене, и на нѣх су данакъ наметнули, да имъ плаћаю и за нѣи воюю; па су у овима и Лазареву и Бранковићеву лозу подржавали. Трећій дѣо приморскій са три жупаніе, Травуниомъ, Неретвомъ и Захльміомъ, кое се и Зетомъ и Хумомъ или и само Зетомъ називаше, оста оддѣлнѣ; онѣ нити се у Косову съ Турцима био, нити се нѣима покорио, и оста према Турцима као и према остальма земляма, свако насртанѣ турске силе оружіемъ одбіяюћи, и свою слободу и независимость бранећи и до данашнѣга дана задржаваюћи.

39.

После боя Косовекога Срблѣи су истина турской сили уступили, и пристали, да Турцима данакъ плаћаю, и нѣима войске у помоћ даю; но то се іошть незове врховну власть турску надъ собомъ признати онако, као

тивѣ оных, тако су и грчки цареви, кадъ имъ в царство одъ западных сила потресено и клонуло, па и одъ Срба іошть одъ Неманѣ потресѣ грозио, позвали турске Орде изъ Азіе у помоћ противъ оных, кое су истина за време помагале, али наскоро и царству опасне были, па укротивши нѣихове непріятелѣ и нѣи прогутале, грчко царство освоивши и упропадивши.

што су признавали власт Цариградску при долазку своме; ерѣ градови нису у Турским' рукама были. За царева византійскихъ было в Београдѣ знакъ врховногъ господарства византійскогъ, гдѣ е было управитель царскій са стражомъ царскомъ, и ковница новаца. Тай е было у сръбским' рукама, и Стефанъ, сынъ Лазаревъ, сѣдио е у нѣму; а управа у жупама была е као и пре; Турци се мѣшали нису. Опасность одъ Турака учинила е зарѣ, те су се жупаніе сръбске тешнѣ подъ Стефаномъ свезале, па и Расія посебице пострадавши приклонила се Стефану. На Раму и дойню Босну по смрти Бранковой дойђе Радосавъ Прибиниѣ, братъ нѣговъ, после сынови овога; зато Вуку и Вуковой дѣци ту небѣше станка ни господства. Вука неста у Босни, а сынови нѣгови Ђорђе и Лазаръ одоше на тужбу Баязиту у Єдрене, па одандѣ у Цариградѣ, гдѣ се Ђорђе ожени, и узе Єрину, кѣерь Іоанна Кантакузена; па како Стефанъ неимаше дѣце, то онъ іоштъ за живота огласи Ђорђа Бранковића, Вукова сына, за наслѣдника, и овай прими владу (1428—1457) ове сръбске землѣ. Балшиѣи пакъ, каже се по женской лози Неманића, држаше Зету; Босну заuze краль босанскій, Маѣари задржаше Мачву и Сремъ, а остало освоише Турци. Па Муратъ II. поиште одъ Ђорђа сръбску землю, као да бы му она по праву наслѣдія припадала, што Милева кѣи Лазарева быше за Баязитомъ. То се звало, да му преда градове, особито Београдѣ, па тимъ и врховно господарство. Ђорђе то нехтѣ, но обрати се Іоанну Палеологу, цару Цариградскомъ, желећи зарѣ радіе нѣга за врховногъ господара признати, и овай му пошлѣ круну, те се Ђорђе вѣнча (1435). Но то текъ знакъ врховне

власти бы. Палеологъ неимаше снаге, заштитити Србе, нити може заузети градове да утврди свое господарство. Зато Борђе обрати се Маџарима, и њима преда Београдъ у промѣну (1433), а онъ се уклони у Зету (дойню) по обычаю србскихъ владателя, дошавши найпре у Баръ, после у Дубровникъ, кои е было одъ старина' другій царскій градъ на дну србске землѣ. И тако веѣ одсадъ Муратъ мораде се са Маџарима борити о врховну владу надъ Србіомъ отимаюћи се о Београдъ. Србія съ Београдомъ постаде позоріе крвавыхъ ратова и отиманя између Турака' и Маџара' часъ у едне часъ у друге руке падаюћи, гдѣ Србљи найвише издираше и страдаше; зато се често и у Маџарске предѣле укланяти мораше. Тако то до найновіихъ времена' траяше, докъ веѣ Србима іоште у Србіи заоставшима не бы према глави, те се они силомъ оружія подъ Црнымъ Борђемъ одупреше, и подъ Милошемъ наставише, те одъ Турака извояваше оно, што су у почетку имали. Уступивши и признавши врховно господарство Цариградскомъ турецкомъ царству, и њима градове предавши, у којима ће царскій човекъ са стражомъ за знакъ господарства пребывати и данакъ одсѣкомъ примати, Србљи се опеть у жупанска права првовременна поставише, тако да поредъ признаваня турецкога врховногъ господарства Србскомъ народу внутреня независимость подъ собственымъ законима и домаћимъ старѣшинама припада. Што су были византійскога цара градски поглавари (Префекти, Кефалие) у Београду, то су сада Паше Београдске, што е њгова стража была, то е сада гарнизонъ турскій. И као што они изванъ града ништа имали нису, нити су се у жупу мѣшали, тако ни ови немаю.

Само средня србска земля, Расія и Херцеговина, и нѣки
окрайци, осташе у своіой управи сасвимъ зависими одъ
Порте. Текъ их еданпутъ луча србекога живота озари,
па се на мах угаси, кадъ оно Караѳорѣ 1809. год. си-
ломъ духа србекога воѣнъ посередъ србекога народа на
Сѣницу паде, и къ Новомъ Пазару се пружи, пружаюћи
руку старой србской браћи црногорской, те тако опеть
подунавску, средню и приморску србеку землю послѣ то-
лико вѣкова саставити желећи.

40.

Видѣли смо, да су врховно господарство надъ срб-
скомъ земљомъ у почетку византійски цареви имали, да
су зато градови цареви са царевымъ човекомъ и стра-
жомъ явный знакъ и емство были. Сва остала земля
(жупе), и одъ нѣ корысти, принадлежала е србскомъ народу
подъ управомъ домакомъ, у внутрениости независимомъ.
Зато су Србљи обвезани были цару давати данакъ, и у
обрану землѣ воевати подъ своимъ войводама. Нити су
се градови цареви мѣшали у жупе, нити жупе у градове,
гдѣ цареви люди бияху. Ако су жупляни имали што по-
сла у граду са грађанима, мораше се владати по уредби
градской, а ако су грађани што посла имали у жупи,
владаше се по уредби жупской и старѣшина' жупских.
И ако су градски люди што одъ жупске землѣ држали
и уживали, мораше зато плаћати жупи. Но зато нити
жупе зависиле одъ града, нити градъ одъ жупе. И по
томе што видимо, да су н. п. Дубровчани на винограде, кое
су у жупама србскимъ приморскимъ држали, нѣшто жу-

пама плаћали, неслѣдуе, да е Дубровникъ подпадао подъ жупана приморскогъ. — Докле Србљи византійскимъ царевима данакъ плаћаше, и градове у царевимъ рукама оставляше, дондѣ они и врховну власть царску надъ земљомъ ербскою признаваше, а како данакъ одрекоше и градове заузеше, одонда они и себе за самодржавне прогласише, неимаюћи вышега господара надъ собою. Како годъ што се они исподъ Цариградскогъ врховногъ господарства нису на еданпутъ изтргли, но постепенно, тако ни подъ турску врховну владу нису наеданпутъ подпали. Они су истина и подъ кнезомъ Лазаромъ Турцима нѣшто плаћали, али зато јошть зависими нису были; ерѣ су сви градови у нѣиховымъ рукама были; а колико су пута и сами грчки цареви дивнимъ оружанымъ ордама, као н. п. Аварима годишнѣ нѣшто плаћали, да съ тимъ миръ своіой земљи прибаве, па зато они овима подложни нису были. Па и после боя косовскога, ако су данакъ Турцима и плаћали, и за нѣи воевати обвезани были, јошть су се у државной своіой управи обдржавали имаюћи градове, а нарочито Београдъ, бывший царскій градъ у своимъ рукама. Но кадъ Муратъ II. поче навалывати на Срблъ, да му по праву наслѣдія, кое нѣму по кѣри Лазаревой Милеви баяги припада, предаду градове, и съ нѣима врховну власть, онда Бураѣъ Бранковиѣъ видеѣи таково неправедно захтѣванѣъ, а ненадаюћи се, да ѣе отпоръ турской сили дати моѣи, уступи Београдъ кралю унгарскомъ у замѣну (1433), са уговоромъ, да се нѣму друга мѣста и предѣли у Мацарской даду, а то су были: Сланкаменъ, Келна, Бечей, Вилагошъ, Мункачъ, Токай, Таля, Регецъ, Сатмаръ, Бесерминъ, Де-

брецинь, Туръ, Варшанъ, и една куѣа у Будиму за пребыванъ Деспотово. Маѣари држеѣи Београдъ оставе србскій народъ у поднуномъ уживаню жупскихъ права; слѣдователно у внутренней независимости подъ домаѣимъ законами, обычайма и старѣшинама; кое е траяло дондѣ, докле и они веѣой сили Турской уступили, па Београдъ (1521), па за нѣимъ и друге градове, као Варадинъ (1526) и Будимъ изгубили нису. Сръ онда и Србљи, наставивши нѣко време подъ врховнымъ господарствомъ Маѣарскимъ, съ коимъ подъ своимъ домаѣима старѣшинама на Турке воеваше, свою домаѣу владу подъ собственимъ управительима или Деспотима у Смедереву и Срему до Ёлене удовице Ювана Бранковиѣа сына Ангелине Деспотице у Кушнику, коя се исте године 1521. изъ Срема уклони, изгубише и ту. Маѣари и Нѣмци истина Турке изъ Будима год. 1686. покрепеше и узбише, али стално Београдъ изъ Турске руке неизбише; па веѣь одсадъ нити е Унгарско нити Турско врховно господарство, кое е ову землю заузимало, кадгодъ домаѣу жупску владу и внутреню независимость подъ собственимъ управительима и старѣшинама србскомъ народу обновило. Унгарска и Аустрійска влада истина поче закономъ обезбѣѣавати Срблъ у уживаню старыхъ права и обычая нѣиховыхъ, Деспоту србскомъ даде достоинство првыхъ великаша кралѣвства; Славоніи обезбѣди закономъ (1462. чл. 13.) стара добра, слободе, обычает и права; Срблъ (Rascianos) ослободи одъ плаѣаня десетка (1481. чл. 3. и 4.); али не треба болѣга ключа за изгледъ србскога народа овдѣ за у напредакъ одъ додатка къ овоме закону, гдѣ изрекомъ стои овако: „Ослобоѣаваю се Србљи (Rasciani) одъ пла-

ѣаня десетка, али то неће бити на свагда но само за нѣколико година, да се примѣромъ овых и други Турскомъ царству подложни лакше наведу, да овамо дойђу, кадъ виде, съ каковимъ су преимуѣствама ови, кои су већъ дошли, обдарени.“ —

Што се пакъ тиче три крайнѣ сръбске жупаніе приморске, Травуніе, Неретве и Захльміе, кое су се доцнѣ Зетомъ, и наипосле Црномъ горомъ назвали, ова земля докъ е іоштъ Дубровникъ у рукама византійскогъ цара бую, коимъ се нѣгово врховно господарство представляло, коекако могла се баръ по имену држати, да зависи одъ грчкога царства, као што е првобытно отношенѣ при долазку сръбскога народа постояло; али како е іоштъ издавна снага грчкога царства на оной страни клонула, те Дубровникъ у туђе руке падао, па после и самъ за себе као Република постаяо, то е и оно прво називало зависимости према грчкомъ царству престало; и као што е Дубровникъ престао бити градъ грчкога цара, и за себе независимо постаяо, тако е у истый мах и отношенѣ оно према грчкому царству одъ стране Црне горе престао, и Црна гора у своіой независимости остала. Дакле неможе се никако казати, да су Турци господарство надъ Црномъ горомъ као надъ Сръбіомъ задобыли. То бы само онда могло бити, да е Дубровникъ или остао непрестанно у рукама грчкога Цара, па да су га Турци освоили, и по првобытномъ праву и отношеню овога захтѣвали врховно господарство надъ Црномъ горомъ, у комъ бы случаю ипакъ, ако ће се на право да ослоне, морала свакояко внутреня независимость жупска подъ домаћомъ управомъ невредима остати; или да су Сръбљи,

како су изъ средине свое велике жупаніе Рашке исподъ
врховногъ господарства грчкогъ изишли, и градове царева
па и Београдъ заузеи, да су, велимъ, онда и Дубровникъ
узели и усвоили, па да су Турци, како су остале гра-
дове србске па и Београдъ узели, и тимъ врховно го-
сподарство на ономъ крају на силу освоили, те тако да
су Дубровникъ изъ србскихъ руку истргли и преотели,
па и жупе ове заузеи, онда бы текъ баръ по сили и
надячини врховно господарство надъ Црномъ горомъ за-
хтѣвати могли. Но будући да свега тога ние, то остае,
да Црна гора нити е кадъ подъ господарствомъ тур-
скога царства стаяла, нити Турци то и са найманьимъ
правомъ захтѣвати могу.

IV.

СТРОЙ И СУДБИНА.

41.

Да бы мы устройство и управу землѣ и народа сръбскогъ одъ почетка што болѣ познати могли, треба да разликуемо градове одъ жупа', као просторія' ванградских, и да дѣлимо време пређе Неманѣ, и време после Неманѣ. Градови су одъ долазка Србаля у ове землѣ до Неманѣ припадали царству византійскомъ, и были су Цареви (као што се у Србаля непрестанно и спомыню и у народнымъ пѣсмама пѣваю Цареви градови), сасвимъ оддѣлѣни одъ жупа'. У њима се обдржавала врховна царска власть. Старѣшине у њима поставляне су одъ царства и зависиле су одъ цара византійскогъ. У њима су были главари (нѣгда Legati, Præfecti), Кефалие, и стража царска; ту е была и ковница одъ новаца, гдѣ су ковани новци по врховной власти царской, и са знакомъ или обѣлѣжїемъ царскимъ. У градови' живили су грађани, па за потребу града станяни или гостилници, и разни майстори, као златари, ковачи, седлари, кроячи, кувари и т. д. Грађани просторїе изванъ града нису имали, но само око града нѣшто мало землѣ за потребу домаћу. Ако су хотѣли имати у жупи землѣ за усѣвъ или што винограда или сѣнокоса, морали су на то плаћати жупи.

Да бы тако градъ лакше обстати могао, имао е нѣке олакшице, као н. п. да се Кефалиама градскимъ продае жито, месо, и вино у полакъ цѣне; а приселица у граду ние могао имати станка постоянна. — Главаръ градскій ние имао ништа заповѣдати у жупи; а ни главари жупски у граду.

42.

У прво време дѣлила се србска земля изванъ градова царевых одъ Дунава до мора Јадранскога или одъ Београда до Дубровника, колико се дознати дае, на 11. жупанія. Старѣшине и управители жупски были су и звали су се жупани. Ови су сваки у својој жупи были независими; еданъ е истина међу њима бивао старѣшина, и звао се велики жупанъ, каковога налазимо прво у Дестници, и после у Раси, но тай се у управлянь других жупа' осимъ свое ние мѣшао. Закони и правила за праваць управляя установлявала су се на саборима (съборима) сваке жупе, гдѣ су по свој прилици у почетку све старѣшине племенске, и сви слободни Србљи, Себри, скупляли се и гласъ имали. Узъ то су и обычаи стари имали силу закона, како међу жупляны тако и на суду; како се одъ старина' судило, онако е у обычаи улазило, те имъ е онако и за далъ право было. Жупе су се дѣлиле на катуне и села, као што се то доцнѣ види. Осимъ градова, жупа', катуна' и села' видимо подъ Душаномъ и тргове, кои ништа друго нису но повећа мѣста, вароши или паланке, гдѣ се трговина водила. Душанъ наређуе у чл. 6. И да поставитъ цркви великаа

протопопѣ по всѣхъ тръговѣхъ. У почетку надъ свима властима у жупи были су жупани. Ови су бирани общимъ гласомъ на саборима. Али као што е жупама у други' послови' обычай заступао законъ, тако е и при избору жупана было. Навикнувши се на едно племе, одну породицу, еданъ домъ, безъ особита важна узрока или потряса редко су мѣняли, но су оставляли съ отца на сына, или съ брата на брата или сыновца. И тако е обычаемъ постаяла власть жупана наследствена. Подъ жупаныма были су у жупама судіе, кои су распре расправляли и судили, и остали властници, кои су друге дужности явне извршивали.

43.

Разлике између жителя', и дѣленя на више редова у почетку кодъ Србаля невидимо. Сви су были еднаки, слободни жупляни (Себри). Но како законъ Христіанскій примише, поче се и нѣховъ животъ домаій и явный мѣняти, и првобытно устройство реметити: посташе нова старѣшинства узъ нѣхова стара, нове власти, нове дужности и отношеня у средини нѣховой. Епископи, свештеници, калуђери, цркве, манастири посташе, и мѣста узъ главаре свѣтске заузеше, те се и норіе и црковне метохіе у жупама заведоше, и владалци црковни своя мѣста заузеше, те и старе свезе потискивати и развлагити почеше. — А како Неманя и врховну власть (суверенску) заузе, и одъ грчких царева на себе у србску землю и народъ пренесе, онда се по томъ првобытно устройство землѣ мѣняти и преобража-

вати поче, и подъ наслѣдницима нѣговимъ настави. Промѣну ову најболѣ видимо подъ Душаномъ, кои е осимъ врховне наслѣђене власти кралѣвске и вѣнацъ царскій царева грчких заузео, и многе области грчкога царства освоио, и са србскомъ земљомъ саставио, па и нѣиховъ строй и отношеня примио. Осимъ исторіе и других споменника имамо одъ нѣга Законникъ, кои намъ то најяснѣ предъ очи ставля.

44.

Неманя заузевши врховну власть (суверенску) и градове царске, преузео е и сва права у њима и надъ њима, која су византійски цареви имали, и пренео их е на свое наслѣднике. Што е пре царъ грчкій у градови чинио, то су садъ и одсадъ кралѣви и цареви србски. Они су главаре у градове постављали, страже ондѣ држали, и новце ковали подъ своимъ знакомъ. Отношеніе градова према жупама није мѣняно. Како су пре стаяли градови према царима византійскимъ, тако су садъ према кралѣвима и царевима србскимъ. — Казали смо, да пре Неманѣ није било у Србској земљи различных редова и родова жителя и добара; сви су были слободни, Себри, и добра су имъ была слободна у баштину, одъ коих су неограничени господари были. Одъ Неманѣ постало е то другчѣ. Одъ нѣга се чинише освоєня других земаля изванъ граница србских, па и овых устройства преиђоше на Србе. Овоме принесе много, што у то време западняци са крстоноснымъ походима на грчко царство нападоше, те ово пострада и раздроби се, и Балдуинъ сѣде на престолъ цариградскій (1204.), и властели западни по грч-

ким' областима тврдинѣ и землѣ заузеше и феудалность распространише. Одъ оногъ времена и у сръбской држави свезу спахійску (пронярску) видимо. Самъ Неманя тако доби многе землѣ одъ грчкога цара; па и нѣгови наслѣдници многе своима войводама и любимцима, и црквама, и манастирима у задушбине покланяше. Тако посташе у сръбской држави планине, землѣ и села спахійска и припадоше или кралѣвима и царевима, те быше царева или царска, или цркви и манастиру, те быше метохіѣ, или остальма великашима или болярима, те быше властелска. Оттуда посташе нови редови жителя', нова отношеня, нове дужности, нове власти и овыхъ отношеня према старыма властима. Тако быше властели и властеличиѣи, као проняри (спахиѣ). Тако посташе Неропси или Меропси, овима подложни, кои су спрамъ цара или цркве и манастира, или Властелина у свези пронярской землю држали, и куѣ имали, те су обвезани были на неропшину, да нѣшто одъ плодова землѣ даю, да плаћаю и да работаю. Узъ ове су были отроци као слуге, и приселце (ассолае), дошляци, кои су узъ оне живили и нѣине землѣ радили, неимаюѣи землѣ одъ властелина.

45.

Жупе су у почетку были чисте, неимаюѣи друге власти до жупанске, и одъ жупана зависиме, нити имаюѣи више редова жителя' осимъ жупляна'. Одъ Неманѣ веѣ насташе и жупе смесне (у Зак. Душ. чл. 159.), т. е. смѣшане, гдѣ се налазило више редова и родова жителя', па и разныхъ властей осимъ жупанскихъ. У тима

налазаше се и села' царских, и црковных, и манастирских и властелских. За ове нове родове жителя' мораше се и нове власти, нови судови поставляти, коих пре ние было, и ти дойшоше у нова отношеня према новыма старѣшинама, према кралю и цару, према властелима, према цркви и манастиру. — Одъ Неманѣ замѣнише се жупани кнезовима, коѣ владатели србски поставляше, и тимь као на веѣй степенѣ достоинства узвысише, да ии болѣ за себе привежу. И одъ тога времена и жупе почеше губити свой веѣй просторѣ и значай, и као да име свое на манѣ дѣлове пренеше. Налазимо понегдѣ, гдѣ в отацѣ быо кнезь, да су се сынови нѣгови звали жупани. А подъ Стефаномъ првовѣнчанымъ видимо у запису Жичи учинѣномъ (1222—1228) очевидно, да су жупе на манѣ просторе сведене, и да их е више было у одной жупани, коя садъ веѣъ постаде кнежѣство; опдѣ се пише: „и сие жоупе приложихомъ поудѣ власть сией цркви: кроушильницоу, моракоу, борьчь, лепеници обѣ, бѣлица, лѣвочь, лоугомира, расина, и власи вси сие кралеѣьске дръжаве, и сие жоупе, что приложихомъ цркви спаса нашего съ симь да неимаю протопопе дворьске никоре области, и що доходи отъ поповь или отъ влахь или земльски люди, что е поповска бирз и пр. — а сие 4 жоупе: келшаница, пноука, оба ибра, и. т. д.“ — Тако се и првобытна управа жупска подъ жупанима потресе и сабори (събори) узъ жупане престаяше, како владатели сву власть себи прикупляти почеше, тако да су наипослете саборе и забранѣивати почели, као што то и у Душановомъ законнику видимо.

46.

Какви су властници подъ жупанима были, и како су се називали, назначено немамо; али доцнѣ подъ кнезовы, кои су жупане замѣнили, видимо (З. Душ. Ч. 124.) Прѣмикіріе, владалце, прѣстаннике, и челнике, кои су были по катуни' и сели'. Узъ судіе видимо приставе (у Унгаріи названи Pristaldi), кои су были извршители налога' и заключенія' судійных у дѣли' спорни' приватни'; видимо глобаре, извршителѣ казни на глобу. У сме-снимъ жупама, гдѣ су села царева, црковна, манастир-ска и властелска налазила се, было е судія' и владалаца царевых, црковных и манастирских, и властелских, кои нису зависили одъ кнезова (жупана') но одъ своих дотичных господара'. А поредъ судовъ обычных постояле су по гласу законника Душановогъ и пороте (каже се одъ краля Милутина заведе), кое су постале са разнимъ редовима жителя', ерѣ се каже, да великимъ властелима велики властели буду поротци, а средњимъ средњи, свакомъ своя дружина. И ови нису были вольни умирити никога, но само оправдати или окривити (чл. 129. З. Д.). — Кадъ Душанъ вѣнацъ царскій на себе узе, и тако се на власть и царева грчких, као што самъ каже, цара Константина, узвыси, онъ постави око себе и господства и достоинства, коя су цара грчкогъ окружавала, кое е тимъ лакше чинити могао, што е многе области грчкога царства придобио; те тако постави краля, деспота, кесара на области, па око себе министре, Севастократора, Севасте, Протовистиара, и Вистиаре, великогъ логотета, архидяка, дѣяка, коморника, дворскогъ пристава и. т. д.

Законникъ Душановъ подпуно оправдава наведене ове основе, као што и основи ови помажу много точномъ разумѣваню закона' Душановых, кои се на овима основима лакше протолковати могу, и нѣкима се чудноватостима тимъ лакше узрокъ и правый смысао найћи може. Жупе како су самосталне у управи биле, тако су и остале, домаћи закони на саборима жупским' установљени, и обычаи стари, по којима в жупа управљана, нису дирани нити преображавани; само видѣмо, да су кнезови заузели мѣсто жупана' и у нѣку свезу са владателѣмъ дошли; па и сабори жупски као да су уклоњени; ерѣ Душанъ забранюе съборе Себрове подъ казню. По свой прилици онъ в законодавство цѣле землѣ усредоточити намѣравао у саборима великими; а морали су жупски или себрови сабори неимаюћи устройства прописаного и одреѣенога круга дѣятелности и своих назначеных граница' еадъ веѣ и у злоупотреблѣня преићи, и упуштати се у оно, што држави и врховной власти на штету и убитакъ иде, ерѣ тимъ се само забрана оправдати може. И тако видимо, да Душанови закони наредбе чине само за законъ христіанскій, кои в после долазка Србаля у жупскій строй ушао, и за оно, што в у држави србской ново уведено одъ Неманѣ овамо. Дакле се односе на цркву, и црковне власти, и нѣхова одношеня, на нѣхова добра и подложнике (метохіе и нероце), на властеле и властелска добра (проняре и проиѣ), нѣхова права и одношеня къ цару, къ жупама, къ цркви, къ своимъ подложнымъ, и къ остальымъ слободнымъ Србима (Себрима); односе се на гра-

дове царске, њихове повластице, њихове одношае къ цару и жунама; на тргове и трговце странне и њихова права и одношае; на войску цареву, и войводе и краишта, па и странногъ посланика; на сигурность цѣле земль, одредивши казни на велика злочинства, као убійства, силу, палежъ, хусаренъ, отмицу, крађу, ятаке. И ово се последнѣ само односи и на жупску внутреньость или на жупляне и жупске власти. Иначе о жунама говори само толико, колико се тиче њиовыхъ међусобныхъ одношеня међу жупомъ и жупомъ, међу градомъ и жупомъ, међу црквомъ и жупомъ, међу властелима и жупомъ; а о жуплянима или слободнымъ Србима (Себрима) само онолико, у колико у додиръ са државомъ или властелима долазе. И тако њи остави, да се управляю и суде по старымъ своимъ жупскимъ законима и обычайма независимо. А то е морао бити особытый законъ, као оно у Унгарској у почетку законъ слободняка (lex liberorum).

48.

Поменуте основе предъ очима имаюћи знатѣмо болѣ разсудити о многима наредбама Законника Душановогъ, као: Зашто задржа онъ хрисовулъ грчкихъ царева градомъ дане у своіой старой сили и важности, и то како у ониъ градови, кое е затекао, тако и у онима, кое е онъ одъ Грка освоио и примио, нити онъ ове порече (чл. 117. 148.); па остави и ковницу новаца у граду, и забрани ковати новце у жупи, и недопусти пребивати златарима у жупи (180. 181. 182.); зашто остави, да градови сви у земљи њговой остану у свему на онима законима, као

што су были у првих царева т. е. грчких царева (173);
 зашто остави по старомъ, ако се градъ или кула обори,
 да то направе грађани тога града, и жуна, што е пре-
 дѣлъ тога града (109.). Ёрѣ Душанъ сматраше себе према
 градовима онако, као што су и грчки цареви према њима
 были. По увѣреню, да су жупе и жупске старѣшине у
 управляио и суђеню самосталне онъ неможе и нехтѣ при-
 роднымъ надлежнымъ судовима право њихово одузети,
 и остави да се сваки кодъ свога суда судити мора (176),
 и да се нико неможе на другу страну па ни у дворѣ
 царевѣ позивати, али по својој врховној власти видило му
 се, да бы се у очима подданика' понизио, кадъ бы свакога
 и случайно на нѣга обратившегъ се парца просто одбио, и
 признао да онъ нема власти судити; зато прописа, да се
 сваки кодъ свогъ суда суди, али кои бы се парци случайно
 у двору цареву десили, тима да се у двору суди: „ако ли
 се обрѣте два парца намѣромъ на двороу цареву, да
 имъ расоуди соудіа дворьскы, а никто да се непризива
 на дворѣ царевѣ мимо областъ царева соудіе, кога е
 поставіо царь, тькмо да иде вьсакы предъ свога соу-
 дію (172).“ А кои бы съ тужбомъ цару дошао, и онога
 да прислуша, али не да обтуженога призива, па и другу
 страну да прислушава; но по ономе, како тай првый тужбу
 (Рекурсъ) предложи, да царь наредбу чини кодъ суда:
 „Парьци, кои исходе на соудъ царевъ, да кою рѣчь
 изьговоре прьвоу, и те рѣчи да соу вѣрванѣ, и тымъ
 рѣчьма да се соуди а послѣднимъ нищо (169.);“ али
 судъ по својој самосталности да ние дужанъ по томе се
 владати, ако види да се наредба царева са закономъ не-
 слаже, но да суди по закону (170), слѣдователно имао е

судъ право по своіой жупской самосталности непослушати налога царева, кое и самъ царъ закономъ утврђуе овако: „Аще пише книгоу царъ или по срѣдьцоу или по любьви или по милости за некога, а ѿна книга разораетъ законикъ, не по правде и по законуу, како пише законъ, соудіе тоу книгоу да не вѣроуютъ, тькмо да соуде съврше по правди (184).“ — Овакова отношеня видимо и у паннонскимъ жупама (духа славенскога) према кралоу своему унгарскомъ. Юштъ подъ Ладиславомъ кралѣмъ законъ гласи год. 1035. к. Ш. гл. 3. „Палатинъ жупанъ (кралѣвъ) докъ е кодъ куће свое, да никоме печата не поши лѣ (непозива себи на судъ) осимъ онима, кои се зову Удворници. И само да му е дозвољно оне судити, кои своєвольно къ нѣму дойђу.“ Дакле сви су се морали судити кодъ свога природнога жупскога суда. А подъ Коломаномъ г. 1100. гл. 12. „Министри (чиновници) войводски, кои су у жуни (међи) кралѣвой, и кралѣви чиновници, кои су у жуни войводской, да се пру кодъ жупана или нѣговогъ судіе.“ Али се кралоу унгарскомъ, као и србскомъ, незгодно и понижаваюће видило, да онъ тужителъ одбія, и покаже да имъ судити не може; зато е подъ Коломаномъ юштъ то нагнађено закономъ год. 1100. гл. 37. „кадь краль ма у коега жупана међу или жупу дойђе, свагда да му се придаду по два судіе жупске, па ови да распре (наравно кое се томъ приликомъ кралоу поднесу) у народу испытую, и пресуђую; а ако бы се у народу вика већа при томъ подигла, онда да о томе разсуди жупанъ Палатинъ.“ Тако исто кадь е кои параць жалбу кралоу подносио, краль е ту примао по своіой врховной власти, и одпуштао е налоге или заповѣсти на жупане, али су ти

налози само оснивани на казиваню жалбениковомъ (као и кодъ Србаля на првой рѣчи), и бывали условни, т. е. ти су налози почињали се н. п. са „казано намъ в ово и ово (Dicitur nobis quod etc.) и далъ налагано е условно, т. е. „ако е то све тако“ (stantibus seque ita habentibus etc.). И овакове на жупе одпуштене налоге или заповѣсти краљѣве жупе по својој самосталности само су условно при-мале, т. е. ако е оно онако истина, као што е краљу до-несено, и ако се налогъ слаже са закономъ, иначе ако то није, онда су имале жупе право недржати се онога, но такову заповѣсть краљѣву на страну метнути (кое се звало „cum honore seroni“ съ поштованѣмъ оставити на страну). Градови, и вароши доцније поставше у овај редъ нису ишле; зато су и краљѣви у другомъ одношаю према овима стаяли, зато су не само градови но и вароши ма и у жупи или међи лежеће изузете биле изъ ове; оне су другчје и више зависиле одъ краля, па су се и звале краљѣвске. Оваково станѣ и одношенѣ државно непонятно е скоро у садашнѣмъ вѣку, гдѣ друга начела постое, особито пакъ непонятно е за оне, кои су само ономе наукомъ држав-номъ напоени, гдѣ се све и сва у држави на врховну власть односе, и изъ нѣ изводе, па и закони, и уредбе и наредбе у нъој траже и све и сва нѣнымъ именовъ у држави управляю. И тако ко старо станѣ народа нашега, старе законе и обычае, старый домаћий начинъ владаня и управляня са точке садашнѣгъ гледишта и по садаш-нымъ основима суди, тай неможе правога понятія о ономе имати, мора се забунити и друге у забуну довести.

49.

По томе, што смо досады казали, видимо два силна врела у дубльини душе народа ербскогъ. Ёдно е, съ коимъ е юшть у садашня сѣдишта своя дошао (г. 640), а то е слобода лична и управа подь своимъ домаћимъ старѣшинама по старымъ народнымъ обычайма, и законима обштимъ гласомъ или съборно прописанима. Друго е одах по долазку у садашнѣмъ сѣдишту примлѣно и усвоено, а то е вѣра Христова православна источна. Ово су живци живота нѣгова, или самый животъ нѣговъ; безъ овыхъ држи да нейма живота. За то се свагда борио, за то е крвь проливао. Врховна власть могла е и изванъ народа ербскогъ быти, као што е за првыхъ шесть вѣкова скоро и была, одъ долазка до Неманѣ. Да се грчко православно царство потресло и странцима у руке пало ние, тко зна, бы ли се Србљи упиняли, да и врховну власть заузму. Одтуда е было, да су Србљи подь Бурѣемъ Бранковићемъ Смедеревцемъ (1433.) могли се лишити Београда, кои су предали своевольно Мацарима, и съ тимъ и врховну власть на нѣх пренели, само да независимость жупску и вѣру православному одрже. Те поредъ тога су они юшть животъ жупске слободе наставили у Срему, и зато су крвь свою узъ Мацаре проливали. Ово су Мацари изъ почетка радо признавали; еръ имъ е помоѣь оружія ербскога за обрану свое землѣ и саме врховне власти врло нуждна и полезна была. И Деспотъ е ербскій у Срему управляо своимъ народомъ независимо са домаћимъ старѣшинама и домаћимъ обычайма и законима; а самъ улазио е у саставъ врхо-

вне земальске владе. Онъ е имао право спахилуке, тврдинѣ варошице и друга добра у Унгарској покланяти; еръ се закономъ 1439. чл. 25. подъ Албертомъ нареѣуе, да онъ небы те поклоне чинио иностранцима и дошляцима но людма унгарскимъ. И године 1495. подъ Владиславомъ II. одреѣно бы закономъ, да Деспотъ сръбскій едну хиляду коняника' у помоѣ дае. И доцнѣ кадъ годъ Сръбли у веѣемъ числу и Ургарску прелазише, свагда су та два усло-вѣя ставляли : слободу вѣрозакона свога, и свою домаћу управу подъ домаћимъ старѣшинама, своимъ законима и народнымъ обычаима (*propriis magistratibus, legibus et consuetudinibus*). Ово имъ е свагда и обеѣавано и давано, али дуго ние држано. И зато су се раѣала у Сръбима незадовољства, и жалбе. Шта их е друго подигло, да завичай свой оставе, и год. 1750. подъ Иваномъ Хорватомъ, а 1752. и 1753. подъ Јованомъ Шевиѣемъ и Райкомъ Прерадовиѣемъ исцеле се многи у Русію. Оставляемъ све друго, што имъ е она два гореспомену-та живца живота нѣихова разоравало, само ѣу споменути еданъ единый законъ подъ Мариомъ Терезіомъ на сабору г. 1741. донесеный, коимъ се установлява, „да се у Далмаціи, Хрватској и Славоніи одсадъ само единый римокатоличкій вѣрозаконъ обдржавати има; да се Митрополиту грчке вѣре не дозволява на ове области власть свою прости-рати; да се пази на Епископе грчке несаедиѣне вѣре, докле ту іоштъ постоjali буду, да небы каква изступ-лѣня или смутнѣ чинили; да у овима кралѣвинама по на-редби чл. 86. год. 1723. само римокатолици могу добра имати; а друге вѣре люди ни економични званичници быти немогу.“ По овоме може се и на све друго судити,

на по томе и лако познати, зашто Србљи у оно време
свој завичай оставише, на дальну земљу у Русији потра-
жише. Срб е њима у живацъ дирнуто, безъ кога имъ
није живити было. Лишени домаће управе и свога ста-
рѣшинства, са вѣрозакономъ у опасности налазећи се оти-
скоше се преко бѣлога свѣта, да баръ ову єдину светиню
живота свога, православноу свою вѣру, спасу. Колико су
дубоко та два чувства за домаћу управу подъ собствен-
нымъ старѣшинама, и за свою вѣру православноу, у души
србской укоренѣна, види се и по томе, што имъ ни не-
пріятельска рука, ни грозна судбина, ни варљива поли-
тика крозь вѣкове та изгладити и изчупати није могла.
Срб су Србљи за цѣло време несреће свое толико пута
животъ свой на коцку метали, само да ове двѣ светинѣ
срца свога одбране или освое, што су најпосле оружи-
ємъ у руци и освоили, и ако не у свој србской земљи,
а оно су баръ у подунавской (садашньої Србији) незави-
симость внутреню подъ собственымъ домаћимъ старѣши-
нама, своимъ законима и обычайма извоєвали, и свою пра-
вославноу вѣру обезбѣдили. А шта о Црној гори да ка-
жемо, коя за толико вѣкова, њѣке части свое првобытне
приморске земљѣ и лишена, сву силу Туреку оружиємъ
одбѣя, и двѣ ове светинѣ срца народнога брани. Заиста
Срби се неотимаше толико за врховну власть, они ту
равнодушно и у грчкимъ и турскимъ и унгарскимъ и ау-
стрійскимъ рукама гледаше, само ове двѣ светинѣ срца
народнога нипошто неуступаше. Црногорцима изъ давних
времена како іошть Дубровникъ престаде Цариграду при-
падати, допаде и врховна влада у руке, но они за томъ
негинуше толико, када само слободу и жупску независи-

мость уживаше; ерѣ по старомъ обычаю, коимъ су православнаго цара грчкога за врховнаго свога владателя и покровителя признавали, радо и своевольно внутреннимъ чувствомъ воѣени у православномъ цару Рускоме таковога у души своіой поштоваше. — Шта е найпосле и сукобъ онай Србаля Аустрійских 1848 и 1849 год. противъ Мацара', съ изборомъ Патріярха и войводе, друго быо, него обрана свое вѣре православне, и тежня за обновлѣнїемъ упропащтене свое жупске независимости подъ домаѣомъ управомъ, т. е. подъ своимъ управителѣмъ народнымъ войводомъ (или жупаномъ) и домаѣима старѣшинама, домаѣимъ законима и своимъ обычаима, признаваюѣи радо врховну власть (суверенство) у цару Аустрійскомъ, у коега обрану устадоше, надаюѣи се подъ нѣговимъ окрылѣмъ добыти и уживати оно, чега се подъ мацарскомъ владомъ тако дуго лишаваше.

50.

Признати морамъ, да е врло тежакъ задатакъ за умъ човечїи, домаѣу независиму управу жупску са врховномъ властю скопчати, сполти, и у такову слогу довести, да едно другомъ не само сметиѣ нечини, но едно друго подпомаже и поддржава. Удесно рѣшенїе овога задатка носи са собомъ среѣу и напредакъ и дуговѣчностъ народну; а незгодно и криво разорава среѣу народну и къ пропасти доводи. Србљи, докъ су врховну владу имали, нису были среѣни задатакъ овай рѣшити. Много се о томе ни трудили нису. Понайвише лична су свойства владателя' и жупана' или кнезова пресуѣивала; па е тако и промѣнама

изложено было; ерѣ о устройствѣ, кое бы на будущность прорачунѣно было, и те двѣ власти у слогу и равновѣсіе доводило, ние мышлѣно. Маѣари, кои су дошавши у Паннонію одѣ затеченогѣ Славенскогѣ народа исту жупску независимость примили и усвоили, дошли су таки одѣ почетка у противоборство. Законѣ и обычае постоявшіе за слободне жупляне (*lex liberorum*) задржали су, и самостоятельность жупана' и старѣшина' домаѣих са саборима утврдили су; али су првобытне слободняке жупляне по духу западне феудалности понайвише свези спахійской подложили; па текѣ нѣкій редѣ раторборных слободняка' одвоили, и на нѣих бывше право жуплянима принадлежеѣе прострли. Юшть у почетку смутнѣ измеѣу краля, коды кога е врховна власть была, и жупана', коима е жупска самостоятельность припадала, ниеу се могле избѣѣи. То намъ показуе ясно законѣ еданѣ юшть одѣ год. 1035. гл. 53. у коме се говори о онадачима (потворницима) двора кралѣвскогѣ, опредѣлююѣи: „Ако бы кои шереть (*versutus*) коме годѣ одѣ жупана' или и другомѣ коме вѣрномѣ приврженику рекао: Чуо самъ да е краль нѣшто на твою погибель говорио; па се таковый пронаѣе, тай да погине.“ Ово е знакѣ да су смутнѣ и неслоге измеѣу краля и жупана' пре тога сѣяне. Борба ова измеѣу кралѣве врховне власти и жупске внутренѣе независимости траяла е крозѣ све вѣкове. Жупани су еднако бдили и чували, дасе независимость жупска одѣ краля непоруши, а краль е тежио, да свою врховну власть подигне па и на жупску управу што веѣма простре. Одтуда видимо многе законе на то смѣраюѣе, одѣ коих доста ѣе быти за примѣрѣ навести онай подѣ Албертомѣ

год. 1439. кои овако гласи: „Чл. 1. да се стари закони и обычаи ове кралѣвине и слободе жителя' црковных и свѣтских свакога реда у преѣашниѣ станѣ и на преѣашниѣй начинѣ доведу, и такови да се чуваю и обдржаваю. Чл. 4. да се новости и шкодльиви уведени обычаи дигну и униште. Чл. 5. да се иностранцима кога му драго рода и езыка службе у кралѣвству унгарскомъ недаю.“ — Ниедногъ скоро државногъ сабора не'ма, гдѣ се небы старало противъ кралѣвске врховне власти жупску слободу, старе законе и домаће обычае утврдити и обезбѣдити. И никако немогше найѣи средства или начина, коима бы се ове двѣ власти сполити и у слогу и равновѣсеіе довести могле. Шта више, будуѣи е власть краля унгарскога доцнѣ прешла наслѣдствено на лице цара римскога доцнѣ аустрѣйскога, то е брига она тимъ све веѣа бывала, и борба жешѣа постаяла. Ёрѣ су често права и дужности краля унгарскога уступала правама и дужностима цара римскога или аустрѣйскога, те е страх и брига у жупанима и жупским' старѣшинама за свою слободу домаћу іоштѣ веѣма оживила, стараюѣи се садѣ веѣь и власть и независимость краля унгарскога одѣ цара аустрѣйскога обезбѣдити. То е дондѣ траяло, докѣ год. 1848 и 1849. до оружїа ние дошло, тако да веѣь другога спояваюѣега средства найѣи немогше, веѣь сасвимъ одѣ краля свога одтргнути се тежише, кои кое подпоромъ царства аустрѣйскога кое помоћю оружаномъ царства рускога силу силомъ одбіе и великаше и землю у покорность доведе, те се тимъ и жупска слобода и домаћа управа заедно са домаћим' старѣшинама, законима саборными и обычаима старыма разори, сурва и упропасти, и све

подъ врховну власть царску подпадне. Видили смо, да Србљи за 3. до 400. година' подъ нашама турским', спашама, агама и дахіяма нису могли заборавити на свою стару жупску слободу и домаћу управу подъ своим' старѣшинама, своим' законима и обичаима. Пытанѣ е: Колико ће требати година', да Маџари на свою жупску слободу, свое старѣшине домаће, свое законе и старе обычае, и свою државну владу забораве? —

51.

На свршетку мыслимъ да неће неумѣстно быти, на нѣка питаня, коя су истина већ на своемъ мѣсту и опомянана, јоштъ у скупу повратити се, и на нѣх овдѣ одговорити: 1. Да ли е србска држава после боя Косовскога, гдѣ Турци побѣду одржаше, и кнезъ Лазаръ погибе, свое самосталности и независимости лишена; и да л' е та побѣда основати могла право господарства Турцима надъ Србіомъ? Ние никако. Ово нити е побѣда Турска, нити смртъ Лазарева за собомъ повући могла. Турци су кодъ Варне и надъ Маџарима побѣду одржали, и ондѣ е краль Владиславъ погинуо (1444.), па зато ние Маџарска подпала подъ Турску; па су Турци одржали велику побѣду надъ Маџарима и кодъ Мохача (1526. 29. Авг.), и ондѣ Маџарскій краль Лудвикъ погибе, и зато се Маџарска свое државне самосталности нелиши, нити та побѣда Турцима право господарства основа надъ Маџарскомъ. Али су Србљи нѣшто данка Турцима плаћати, и нѣшто войске у помоћъ давати морали. Но тимъ су начиномъ више пута' и сами цареви цариградски и остали влада-

тельи миръ одъ варварскихъ орда' одкупльивали; па зато они овьима подложни нису были. Главно е то, да су Србљи после боя косовскога и свою домаћу управу подъ домаћимъ старѣшинама, своимъ законима и обычайма задржали, шта више и градове су, кои су знакъ и емство врховне власти у рукама своимъ имали. 2. Како и кадъ су се Србљи лишили врховне свое власти државне; и како и кадъ су се лишили домаће жупске независиме управе? Кадъ су Србљи подъ Деспотомъ Бурђемъ Бранковићемъ уступили и предали Маџарима Београдъ (1433) у замѣну, одонда се може казати, да су и врховну власть пренели на унгарску круну; еръ су градови свагда были знаци врховне власти или врховногъ покровительства. Но домаћу жупску независиму управу задржали су, и тако у ономъ станю могли се налазити, у комъ су у почетку према грчкимъ царевима были, имаюћи јоштъ преко тога и ковницу новаца и поманѣ тврдинѣ у своимъ рукама. 3. Е ли маџарска круна одъ тога доба дужна была Србљъ бранити, и нѣи у нѣиховимъ домаћимъ правама, законима и обычайма чувати и обдржавати? Естѣ заиста. Еръ примивши Београдъ примила е и врховну власть и покровительство, съ коимъ е она дужность скончана была. Иначе не да се мыслити, зашто бы Маџари Деспота србскогъ у редъ своихъ великодостойника' примили, и као домаћегъ независимогъ жупана сматрали, признаваюћи и одобраваюћи му и право, да онъ заслуженымъ лицама и тврдинѣ, варошице, села, покланяти може (1439. §. 25), зашто ли бы закономъ нѣму дужность налагали, да са 1000. коняника' противъ непріятелиа съ нѣима воюе (1495. Д. Ш. чл. 22). 4. Е ли маџарска круна дужности својой одговарала? Есте до

године 1521. у Срему, гдѣ су србеки Деспоти своимъ народомъ по своимъ законима и обычайма управляли. Те године 1521. освое Турци Београдъ, потисну власть мацарску, па и србску домаћу владу изъ Срема истисну, кадъ е Елена деспотица уклонити се морала. 5. Е ли Мацарска послѣ, кадъ е турску силу узбила, и опетъ Сремъ и остальй Србскій предѣлъ заузела, дужна была и Србску владу домаћу Србима повратити и у пређашнѣ станѣ поставити? Заиста есте. Ерь се то веѣ по прво-бытномъ уговору и примѣной врховной власти разумѣва; а и основъ државный тако е гласно; ерь што е за еднога право, морало е и за другога право быти. А Мацарска е по одбіеню Турака' еве остале унгарске жупаніе у пређашнѣ станѣ ставила, па е требало и србскій народъ у пређашнѣ станѣ и отношеніе према врховной власти поставити. То е са Славоніомъ, Хрватскомъ и Далмаціомъ, и Баномъ хрватскимъ учинѣно (Матія I. 1462. чл. 13. Карль VI. 1715. Д. I. чл. 120.), то е требало и са србскимъ предѣломъ и србскимъ деспотомъ учинити. Имамо текъ примѣръ, да е Сигисмундъ управу жупаніе янопольске (Панкоте, Ширіе, Арада, Чанада и т. д.) предао Борђу Бранковићу (1563—1596.), али е и то едва на сына нѣгова Авраама Бранковића прешло, а са Борђемъ Бранковићемъ, кои умре у заточенію у Егеру (1711.) и послѣдня жижка одъ домаће управе угаси се сасвимъ: кое се види да е и единый поводъ и узрокъ нѣговога затвора одъ стране државне врховне владе быо по самомъ нѣномъ одговору овима рѣчма: „Никакова зла учинио ние, али разлогъ државный тако захтѣва (*nihil mali fecit, sed ratio status sic postulat*). Обновити пакъ жупску управу

сталну тимъ е лакше могуће было, што то никако противно ние было системи државной; еръ су независиме домаће жупске управе по цѣломъ краљѣвству, и у Славоніи, Хрватској и Далмаціи постојале. 6. Ђ ли могла круна маџарска съ правомъ одузети она мѣста, која е у замѣну за Београдъ и београдскій предѣлъ Србима дала? Ние никако. Ђръ како е Маџарима припадао Београдъ са врховномъ властю, тако су и она мѣста у замѣну дана припадала народу србскомъ. И да бы породица Бранковићева што сагрѣшила, опеть се народу одузети ова мѣста нису могла; еръ Београдъ ние быо Бранковићево приватно или породично добро, него е Београдъ припадао држави србској. И зато оно, што нѣки хоће да рекну, као да Бураѣъ Бранковићъ ние узъ Маџаре пристао, кадъ су противъ Турака 1444. год. подъ Владиславомъ ишли и кодъ Варне страдали, невреди ништа; еръ е у ономе грѣхъ маџарскій, кои нарушише миръ, за десетъ година съ Турцима везаный, за кои е и Бранковићъ везанъ быо, почемъ е уговоръ учинио, да Турцима узъ тай миръ дае половину данка, а онъ да добые одъ Турака узъ Србию и Рацию, и Херцеговину и Хумъ. Дакле се нѣму никако у кривицу уписати неможе, што се совѣстно уговора и са Турцима учинѣногъ држао. Али башъ да бы нѣгове кривице и было, опеть Маџари она мѣста у замѣну за Београдъ дана нису могли съ правомъ одъ народа србскогъ натрагъ узети, како су Београдъ држали, нити су га пре упустили, докле сили Турској уступити нису морали (1521.). На и доцнѣ свагда су Београдъ одъ Турака съ онымъ правомъ отимати могли; кое е одъ Србаля као правыхъ Београда господара на ныхъ пренесено. 7. Ђ

ли могао Муратъ II. и Мухамедъ, пошто Цариградъ узе, по праву наслѣдія искати господарство надъ Србіомъ, као што е чинио? Нису никако. Ђръ они су, као што е на свомъ мѣсту речено, то искали по кѣри Лазаревой Милеви, која е за Баязитомъ удата была; но ова нити е дѣце имала, нити су они одъ нѣ потомци были могли; а и да су были, опетъ то права никакова нѣма дати небы могло; пошто наслѣдственность у породици Лазаревой ни у мужской лози нѣе никаковимъ уставнымъ закономъ одреѣена, а камо ли да е на женску лозу разширена. Слѣдователно Србљи су са пунымъ правомъ са Београдомъ располагати, и на онога, на кога су хтѣли, претенети могли, као што су то давши га Маџарима и учинили, безъ икаквогъ нарушенія Турскога права. 8. А имаю ли право Црногорци, што одъ толико вѣкова Турской сили оружіемъ у руци отпоръ даю, бранећи свою независимость? Заиста имаю пуно право. Ђръ они су свою домаћу слободу и независимость имали јоштъ одъ свога долазка у ову земљу (640. год.) уговоромъ са грчкимъ царствомъ; а пошто се грчко царство потресло, и Дубровникъ градъ одъ истога одцѣпио, и за себе независимость добыю, онда су и Црногорци себи остављени врховну власть заузели. Дакле су и врховну власть и домаћу жупеску слободу и управу подъ своимъ старѣшинама, своимъ законима и обычайма, съ пунымъ правомъ држали. А Турци на својој страни ништа нису имали и немаю до силе оружія, којомъ су грчко царство разорили, и србскихъ нѣколико жупанія притисли. Нити имъ сила оружія нити освоенъ грчкогъ царства, и нѣколико србскихъ жупанія може икакова права на Црну гору дати. Они су силомъ

оружія и Унгарску землю преполовили были, и самъ Будимъ заузели, и у нѣму столицу за свога Пашу утврдили, па зато нико небы потврђивати смѣо, да е Турцима потоме и на остале юштѣ неосвоенне жупаніе Унгарске или и на самый Бечъ право припадало, но на противъ казати се мора, да е неосвоеннымъ унгарскимъ жупаніяма и Бечу припадало право Турке изъ завоеване землѣ нѣихове изгнати, и свое старо право заузети, као што е то и учинѣно. Осимъ остале сръбске землѣ, кою су Турци силомъ притиснули, они су и одъ самога првобытнога простора Црне горе, колико су могли, нѣшто одтргли и заузели, на кое Црногорци нигда пристали нису, и тога ради се у непрестаной борби налазе. И нико Црногорцима одрећи неможе право на истый пограничный просторъ, кои е одъ нѣих силомъ одтргнутъ; еръ е то нѣихове землѣ дѣо саставный одъ искона. 9. Како стое данасъ Србљи у Србіи или сръбской земљи подунавской? Они данасъ уживаю подпуну домаћу жупску независимость, подъ своимъ домаћимъ старѣшинама, своимъ законима и обычайма; коя е утврђена и везана трактатомъ међу Русіомъ и Портомъ год. 1829. учинѣнымъ, а садъ емствована одъ петъ великихъ сила' европскихъ; а врховна власть са градовима припада Турскомъ царству. И тако се ови Србљи налазе тако рећи у ономъ станю и отношеню државномъ, у комъ су были према грчкомъ Цариградскомъ царству одъ долазка свога у ове землѣ до Неманѣ. И ови садъ у толико болѣ и срећніе стое, што првобытныхъ петъ жупанія', ако и не башъ у цѣлости (почемъ Сремъ одпада и нѣки окрайци дѣйньи) нису раздроблѣне на петъ разныхъ старѣшина', него све скупа подъ единымъ старѣшиномъ

или княземъ (кнезомъ) едно княжество (кнежьство) сачиняваю; и еданъ животъ живе, чимъ имъ е рѣшеніе задатка за будућность много олакшано. 10. Како стое Србљи у Расіи и Херцеговини? Они жупске независимости и управе домаће неуживаю, но стое подъ непосредственомъ управомъ Турскога царства. 11. Како стое Србљи у Срему и у Унгарској? Ови живе подъ непосредственомъ управомъ Аустрійскога царства. 12. Како стое Црногорци? Они уживаю подпуну жупску слободу и независимость подъ своимъ управителѣмъ или княземъ, и собственымъ старѣшинама, своимъ законима и своимъ старымъ обычайма, саюжаваюћи и врховну власть у себи, неимаюћи надъ собомъ изванъ свое землѣ господара, но само по старомъ чувству народноме у духу поштуюћи единого православнаго цара Рускога за покровителя слободы и православія свога.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

P 19 Ср III 230.1

Цѣна е : 1 фор. ср.